

**ZRÓWNOWAŻONY ROZWÓJ
OBSZARÓW WIEJSKICH
WYBRANE ASPEKTY SPOŁECZNE**

**Uniwersytet Szczeciński
Katedra Polityki Społeczno-Gospodarczej
i Europejskich Studiów Regionalnych**

**ZRÓWNOWAŻONY ROZWÓJ
OBSZARÓW WIEJSKICH
WYBRANE ASPEKTY SPOŁECZNE**

**Redaktor naukowy
Barbara Kryk**

Szczecin 2010

Artykuły wydrukowane zostały zgodnie z materiałami dostarczonymi przez Autorów.
Wydawca nie ponosi odpowiedzialności za treść, formę i styl artykułów.

Recenzenci

Jan Nikolajew, Grzegorz Spychalski.

Redakcja techniczna

Lidia Kłos, Izabela Szamrej-Baran

Projekt okładki

Paweł Matuszczyk

Publikacja współfinansowana ze środków Unii Europejskiej w ramach
Pomocy Technicznej Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013

© Copyright by

Wszelkie prawa zastrzeżone.

Kopiowanie, przedrukowywanie i rozpowszechnianie całości lub fragmentów
niniejszej pracy bez zgody wydawcy zabronione.

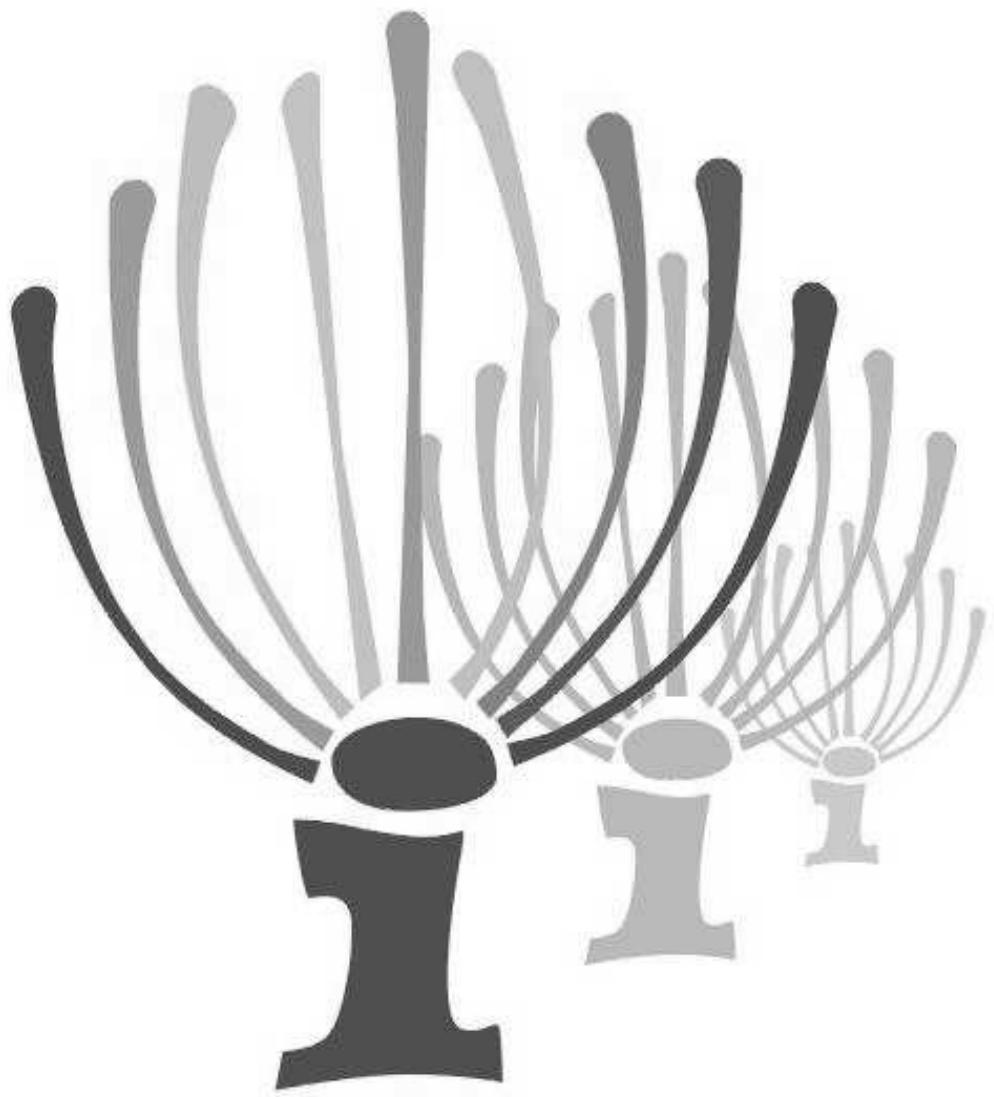
ISBN

Wydawnictwo: Economicus
ul. Obrońców Stalingradu 12, 70-407 Szczecin

Druk i oprawa:

Spis treści

PRZEDMOWA	9
BAGIEŃSKA ANNA Kapitał ludzki jako czynnik rozwoju obszarów wiejskich	11
BOGUCKA ANNA Twórczość ludowa produktem turystycznym obszarów wiejskich.....	37
CZAJA STANISŁAW, BECLA AGNIESZKA, HAŁASA MAŁGORZATA, ZIELIŃSKA ANETTA Możliwość wykorzystania kategorii „wiejskości” w przygotowaniu i realizacji strategii zrównoważonego rozwoju.....	50
CZERNA-GRYGIEL JOANNA Uwarunkowania zrównoważonego rozwoju społeczności lokalnej.....	73
GRACZYK ALICJA Społeczne problemy rozwoju energetyki odnawialnej na obszarach wiejskich.....	92
JALINIK MIKOŁAJ Instrumenty ekonomiczno-prawne w działalności agroturystycznej w Polsce	110
LEŚNIEWSKA GRAŻYNA Wieś jako miejsce życia i pracy	128
MAJEWSKI JANUSZ Agroturystyka w otulinie Narwiańskiego Parku Narodowego jako czynnik zrównoważonego rozwoju.....	146
SKUBIAK BEATA Rola programu Leader w rozwoju obszarów wiejskich w Polsce	165
SZAMREJ-BARAN IZABELA Wybrane problemy społeczno-gospodarcze na obszarach wiejskich.....	185

PRZEDMOWA

W Polsce, podobnie jak na całym świecie, obserwujemy ewolucję struktury gospodarki. Zmniejsza się udział tzw. tradycyjnych sektorów w wytwarzaniu PKB, czyli rolnictwa i przemysłu, na rzecz usług. Konsekwencją tego jest m.in. to, że wieś – kojarzona jeszcze ciągle z rolnictwem – przestaje być rolnicza. Zmienia się jej charakter, podobnie jak zmieniają się oczekiwania w stosunku do wsi i jej mieszkańców. Rodzi to wiele problemów m.in. natury społecznej, kulturowej, które domagają się rozwiązania na równi z problemami ekonomicznymi czy ekologicznymi. Z tego względu koncepcja zrównoważonego rozwoju oraz narzędzia i środki jej realizacji stwarzają szansę faktycznego polepszenia jakości życia mieszkańców obszarów wiejskich oraz znalezienia przez nich swojego miejsca w zmieniającej się gospodarce.

Przekazywana Państwu publikacja jest trzecim tomem opracowania ukazującym efekty Naukowo-Wdrożeniowej Konferencji „Zrównoważony rozwój obszarów wiejskich w teorii i praktyce”, która odbyła się 15-16 listopada 2010 roku w Zachodniopomorskim Ośrodku Doradztwa Rolniczego w Barzkowicach. Konferencję zorganizowała Katedra Polityki Społeczno-Gospodarczej i Europejskich Studiów Regionalnych Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania Uniwersytetu Szczecińskiego.

Niniejsza część obejmuje następujące obszary problemowe:

- rola kapitału ludzkiego w rozwoju obszarów wiejskich,
- twórczość ludowa a turystyka i agroturystyka,
- uwarunkowania rozwoju społeczności lokalnych,
- społeczne problemy rozwoju energetyki odnawialnej na obszarach wiejskich,
- postrzeganie wsi jako miejsca życia i pracy,
- „wiejskość” a strategia zrównoważonego rozwoju.

Książka przeznaczona jest dla szerokiego grona odbiorców, zarówno pracowników naukowych zajmujących się zagadnieniami zrównoważonego rozwoju we wszelkich jego aspektach – zwłaszcza społecznych - jak i praktyków życia gospodarczego i społecznego, dla których rolnictwo i działalność na obszarach wiejskich jest źródłem utrzymania, realizowania swoich pasji, osiągnięcia satysfakcji oraz dla decydentów pracujących dla rolnictwa i zajmujących się realizacją koncepcji zrównoważonego rozwoju.

Mamy nadzieję, że zawarte w niej treści będą cennym źródłem informacji dla wszystkich zainteresowanych tematyką zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich i inspiracją do działań z tym związanych.

Barbara Kryk

KAPITAŁ LUDZKI JAKO CZYNNIK ROZWOJU OBSZARÓW WIEJSKICH

Streszczenie: W ostatnim dziesięcioleciu obserwuje się szybki i dynamiczny rozwój turystyki wiejskiej. Świadczy o tym wzrastająca liczba ofert wypoczynku na obszarach wiejskich oraz zainteresowanie turystów tą formą wypoczynku. Wynika to ze zmiany sposobu uprawiania turystyki przez mieszkańców miast. Turyści coraz częściej poszukując miejsc z dala od szlaków turystycznych dodatkowo kierują się potrzebą poznania autentycznego dziedzictwa kulturowego.

Kultura ludowa jest istotnym elementem atrakcyjności turystycznej obszarów wiejskich. Rękodzieło i tradycyjne techniki wytwarzania mogą być składową konkurencyjnej oferty turystycznej regionu świadcząc o tożsamości i odrębności kulturowej.

Celem artykułu jest prezentacja Szlaku Rękodzieła Ludowego województwa podlaskiego jako funkcjonującego produktu turystycznego obszarów wiejskich.

Słowa kluczowe: kapitał ludzki, wykształcenie, rozwój.

1. Wstęp

Proces rozwoju obszarów wiejskich jest wypadkową wielu czynników, w szczególności związanych z ludnością, przedsiębiorczością i atrakcyjnością inwestycyjną, zasobami naturalnymi i środowiskiem, rolnictwem i gospodarką żywnościową. Oprócz tradycyjnych czynników rozwoju we współczesnej gospodarce wzrasta znaczenie informacji i wiedzy. Rozwój gospodarki wiedzy i nowoczesnych technologii powoduje, że niezbędne są odpowiednio wykwalifikowane zasoby ludzkie, określane kapitałem ludzkim. Wykwalifikowane zasoby ludzkie dla potrzeb gospodarki wiedzy i społeczeństwa informacyjnego potrzebne są zarówno w miastach, jak i na obszarach wiejskich. Kapitał ludzki traktowany jest bowiem jako determinanta innowacji poprzez swą zdolność do akumulacji wiedzy i unikalnych umiejętności. Ponadto rozwój nowych technologii wywiera coraz większy wpływ na potrzebę dostosowania kompetencji.

Celem opracowania jest podkreślenie znaczenia i roli kapitału ludzkiego jako czynnika rozwoju obszarów wiejskich w Polsce, analiza zmian w poziomie wykształcenia osób pracujących na wsi oraz wskazanie możliwości rozwoju kapitału ludzkiego obszarów wiejskich poprzez dostępne środki w ramach Europejskiego Funduszu Rolnego na Rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich oraz Programu Operacyjnego Kapitał Ludz-

ki. Do analizy zostaną wykorzystane dane statystyczne GUS, Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi oraz materiały instytucji wdrażających programy unijne na temat stopnia ich wykorzystania.

2. Pojęcie kapitału ludzkiego

Treść współczesnego pojęcia kapitału ludzkiego jest znacznie szersza niż czynnika pracy w ujęciu klasycznym. Uważa się, że kapitał ludzki to "wiedza, umiejętności i możliwości jednostek mające wartość ekonomiczną dla organizacji". To również tzw. know-how i zdolność do sprawnego wykonywania zadań w różnych, nawet nietypowych sytuacjach, to także kultura organizacji, wartości oraz relacje międzyludzkie. W innych definicjach kapitałem ludzkim nazywa się pracowników, w tym zarząd przedsiębiorstwa¹. Domański definiuje „kapitał ludzki” jako zasób wiedzy, umiejętności, zdrowia, energii witalnej zawarty w społeczeństwie. Sadowski stwierdza, że „w zasobach ludzkich skumulowany jest przede wszystkim kapitał ludzki, społeczny i kulturowy”². W skład kapitału ludzkiego wchodzi wiedza (wykształcenie), umiejętności zawodowe, stan zdrowia wraz z umiejętnościami jego wykorzystania, znajomość języków obcych, obsługi komputerów, gotowość do kontaktów i związana z tym elastyczność względem różnych kultur, stylów życia. Również Szczepański podkreśla, że „kapitał ludzki” to „umiejętności pojedynczych ludzi, ich skumulowana wiedza, zdolność do kooperacji, do współdziałania, do podejmowania wspólnych przedsięwzięć”³. Szczepański zauważa również, że ten typ kapitału wpływa bezpośrednio na rozwój społeczny regionów i społeczności lokalnych.

Kapitał ludzki obejmuje nie tylko wielkość i strukturę zasobów pracy, ale także ich jakość. Dlatego do czynników decydujących o poziomie tego kapitału zalicza się obok liczby osób w wieku produkcyjnym także wiedzę ogólną, kwalifikacje zawodowe, zdrowie, motywacje do pracy, postawy wobec pracy, umiejętności pracy zespołowej, innowacyjność, przedsiębiorczość i inne.

¹ Jaki A., *Kapitał intelektualny jako składnik kapitału przedsiębiorstwa*, [w:] *Zarządzanie wiedzą a procesy restrukturyzacji i rozwoju przedsiębiorstw*, pod red. R. Borowieckiego, VII Międzynarodowa Konferencja Naukowa Krynica 2000, AE w Krakowie, Kraków 2000, s.134.

² Sadowski A., *Kapitał społeczny i kulturowy heterogenicznej „metropolii” wschodniego pogranicza*, [w:] B. Jałowiecki, A. Majer, M. S. Szczepański (red.), *Przemiany miasta. Wokół socjologii Aleksandra Wallisa*, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa 2005, s. 258.

³ Szczepański M. S., *Yappiszoneria, karosi i ludzie z sieci*, [w:] D. Czakon, J. Kosmala, M. S. Szczepański (red.), *Polska szkoła: edukacja a rozwój lokalny i regionalny*, Wydawnictwo Śląsk, Częstochowa-Katowice 2001, s.11

3. Inwestycje w kapitał ludzki w poglądach prekursorów myśli ekonomicznej

Za głównego prekursora poglądów ekonomicznych dotyczących kosztów i wyników kształcenia należy uznać A. Smitha. Twierdził on, że jednym z głównych elementów kapitału trwałego, poza maszynami, narzędziami, budynkami o charakterze użytkowym są kwalifikacje, będące składową zasobów społeczeństwa⁴. Ponadto Smith twierdził że odpowiednikiem zysków z inwestycji w kształcenie są wyższe płace, „zależne od tego, czy nauczanie się danego zajęcia jest rzeczą łatwą i taną czy też trudną i kosztowną”⁵. Podsumowując można stwierdzić, że Smith dostrzegł istotny związek między produktywnością pracy a jakością czynnika pracy. W konsekwencji dużą uwagę zwrócił na kwalifikacje, które powinny być rozwijane poprzez kształcenie i nabywanie umiejętności. Edukacja i uczenie się powinny być określane jako inwestycje w ludzi. Zatem istotny wkład Smitha w kwestie poglądów dotyczących wpływu kształcenia na wzrost gospodarczy, należy upatrywać w określeniu roli kwalifikacji. Są one zdobywane przez naukę i praktykę i tworzą bogactwo kraju. Zauważył też, że produktywność pracowników posiadających umiejętności jest wyższa niż pracowników bez takich umiejętności.

J.B. Say, podobnie jak A. Smith traktuje kapitał ludzki jako wielkość zmienną, określając go jako nabyte i naturalnie posiadane umiejętności ludzi, które służą zarówno materialnej jak i niematerialnej produkcji⁶. Według Saya, źródłem tworzenia kapitału ludzkiego są różne formy edukacji np.: wychowanie w rodzinie, kształcenie w szkole, nauka podczas wykonywania pracy i zdobywanie umiejętności⁷.

Ekonomistą neoklasycznym, który w bardzo dużym stopniu podjął problem wagi kapitału ludzkiego, w tym jego rozwoju przez inwestycje, m.in. kształcenie jest A. Marshall. Porównał on inwestycje w kapitał ludzki do inwestycji w kapitał materialny, przy czym często stroną inwestującą są zamożni rodzice⁸.

4. Kapitał ludzki w modelach wzrostu gospodarczego

W literaturze można spotkać dwa podejścia charakterystyczne dla kapitału ludzkiego jako czynnika wzrostu gospodarczego. Po pierwsze akumulacja kapitału ludzkiego przyczynia się bezpośrednio do generowania wzrostu gospodarczego, a po

⁴ Smith A., *Badania nad naturą i przyczynami bogactwa narodów*, PWN, Warszawa 1954, s.347.

⁵ Ibidem, s. 131.

⁶ Say J.B. *Traktat o ekonomii politycznej*, PWN, Warszawa 1960, ss.128-136.

⁷ Ibidem, s. 156.

⁸ Marshall A., *Zasady ekonomiki*, Arcta, t.II, Warszawa 1928, s.8-9,56.

drugie uważa się kapitał ludzki za istotny we wzroście gospodarczym, ponadto mający wpływ na tworzenie innowacji oraz lepsze przyswajanie nowych technologii.

Kapitał ludzki uwzględniony został w modelach wzrostu gospodarczego. Oczywisty zdaje się być fakt, iż na rozwój gospodarczy mają wpływ wiedza i technologia. G. Becker w swoim modelu wzrostu na czołowym miejscu postawił inwestycje w kapitał ludzki. Z modelu wynika, iż wyższy poziom wiedzy zawartej w ludziach przyspiesza rozwój gospodarczy. W związku z tym w krajach o niskim poziomie kapitału ludzkiego i wysokiej płodności nie da się osiągnąć wysokiej stopy wzrostu, co może tłumaczyć wysokie zróżnicowanie poziomu bogactwa na świecie.

B. Weisbord (1962) stwierdził w swojej pracy, że społeczeństwo zaczęło dostrzegać, iż wzrost gospodarczy to nie tylko zmiany w maszynach, lecz też w ludziach. Inwestowanie w ludzi umożliwia wykorzystanie postępu technicznego i dalszy postęp⁹.

Znaczenie edukacji w zwiększeniu poziomu kapitału ujął H. Uzawa w swojej klasycznej pracy z 1965 roku, zawierającej opis modelu wzrostu gospodarczego, w którym rozwój wiedzy technologicznej dokonuje się poprzez taką alokację zasobów, dzięki której jest osiągalny optymalny wzrost. Szkolnictwo zwiększa efektywność pracy ludzi, co podwyższa ich umiejętności, stan zdrowia, co prowadzi do zwiększenia wartości kapitału ludzkiego. Edukacja jest zatem czynnikiem określającym stopę wzrostu efektywności pracy, jak również determinantą stopy rozwoju całej gospodarki.

Zupełnie innym podejściem do teorii kapitału ludzkiego jest postrzeganie go jako czynnika niezbędnego dla rozwoju technologicznego.

Nową hipotezę mogącą objaśnić wzrost gospodarczy zaproponowali w 1966 roku R. Nelson i E. Phelps. Sugerowali, że tempo, z jakim zmniejsza się luka pomiędzy barierą technologiczną a obecnym poziomem produktywności, zależy od poziomu kapitału ludzkiego. Nelson i Phelps zwrócili uwagę na ważność edukacji w procesach innowacyjnych i na upowszechnianie nowych technologii. Natomiast proces wzrostu gospodarczego opiera się głównie na kapitale ludzkim, który jest niezbędnym czynnikiem tworzenia i przyswajania innowacji.

⁹ Cichy K., Malaga K., *Kapitał ludzki w modelach i teorii wzrostu gospodarczego* w: M. Herbst, *Kapitał ludzki i kapitał społeczny a rozwój regionalny*, SCHOLAR, Warszawa 2007, s.24-33.

Intensywne badania nad determinantami wzrostu gospodarczego rozpoczęte w połowie lat 80-tych ubiegłego wieku od pionierskich prac P. Romer'a¹⁰ (1991r.) i R. Lucas'a (1988r.) dotyczących endogenicznej teorii wzrostu ujawniły potrzebę szczególnego potraktowania kapitału ludzkiego. R. Lucas zbudował dwie wersje klasycznego modelu, różniące się sposobem akumulacji kapitału ludzkiego - przez naukę w szkole lub wskutek zdobywania doświadczenia w pracy.¹¹ Kapitał ludzki jest rozumiany jako zdolności jednostki użyteczne w produkcji danego dobra, co oznacza, iż wielkość produkcji określonego dobra zależy przede wszystkim od poziomu wyspecjalizowanego kapitału ludzkiego¹².

Miarą jakości edukacji w modelu wzrostu uwzględnił Barro (2001r.). Uzyskane wyniki pokazały duży większy wpływ „jakości” edukacji niż „ilości” mierzonej średnim poziomem wykształcenia średniego, czy wyższego¹³.

Kapitał ludzki pełni więc decydującą rolę we współczesnym procesie rozwoju społeczno-ekonomicznego. Kapitał ludzki jest istotnym czynnikiem rozwoju państw Europy Środkowowschodniej. Chcąc zmniejszyć dystans do Europy Zachodniej, państwa te muszą przyspieszyć tempo wzrostu i poprawić konkurencyjność swych gospodarek, do czego niezbędny jest odpowiedni kapitał. Omawiane państwa nie posiadają dostatecznych zasobów kapitału gospodarczego, ale dysponują stosunkowo obfitymi zasobami kapitału ludzkiego. Ten ostatni stanowi więc dla nich jedną z nielicznych szans stopniowego niwelowania zacofania gospodarczego¹⁴.

Z badań przeprowadzonych przez K. Cichego wynika, że aby wyjaśnić zróżnicowanie poziomu dochodu narodowego na świecie w modelach wzrostu trzeba uwzględnić efekty związane zarówno z kapitałem ludzkim, jak i postępem technicznym¹⁵.

¹⁰ Romer P., *Endogenous technical change*, Journal of Political Economy, 98/1990, s.71-102.

¹¹ Lucas R.E., *On the Mechanics of Economic Development*, Journal of Monetary Economics, 22(1)/1988, s.3-42.

¹² Cichy K., Malaga K., *Kapitał ludzki w modelach i teorii wzrostu gospodarczego* w: M. Herbst, *Kapitał ludzki i kapitał społeczny a rozwój regionalny*, SCHOLAR, Warszawa 2007, s.24-33.

¹³ Barro R.J. Education and Economic growth, In Helliwell J.F. (ed.), *The Contribution of Human and Social Capital to Sustained Economic Growth and Well-Being*, OECD, chapter 3/2001.

¹⁴ Kosiedowski W., *Wykształcenie jako czynnik rozwoju kapitału ludzkiego państw Europy Środkowowschodniej na tle Unii Europejskiej* w: D. Kopycińska (red.) *Polityka Unii Europejskiej*, Szczecin 2008, s.104.

¹⁵ Cichy K., *Kapitał ludzki i postęp techniczny jako determinanty wzrostu gospodarczego*, Instytut Wiedzy i Innowacji, Warszawa 2008, s.188.

5. Czynniki wzrostu gospodarczego i konkurencyjności regionów

Unia Europejska główny nacisk kładzie na budowanie konkurencyjnego systemu ekonomicznego, zdolnego do przyswajania i rozwijania wiedzy. Jednym z elementów tworzenia takiego modelu gospodarki jest zwiększanie konkurencyjności regionów. Konkurencyjność regionów jest to zdolność regionów do przystosowywania się do zmieniających się warunków, pod kątem utrzymania lub poprawy pozycji w toczącym się również między regionami współzawodnictwie¹⁶.

Konkurencyjność jest postrzegana jako kluczowy wskaźnik sukcesu w polityce gospodarczej, stąd czynniki konkurencyjności obejmują¹⁷:

- zmniejszenie luki technologicznej mierzone wzrostem ilości i wykorzystania patentów mających bezpośredni wpływ na poziom innowacyjności,
- wspieranie małej i średniej przedsiębiorczości odgrywającej główną rolę w tworzeniu nowych miejsc pracy i przeciwdziałaniu bezrobociu,
- wzrost bezpośrednich inwestycji zagranicznych wprowadzających nowe produkty technologie i pośrednio wymuszające podnoszenie kwalifikacji siły roboczej,
- rozbudowę infrastruktury transportu podnoszącą dostępność i możliwość rozszerzania rynków zbytu,
- ułatwienie dostępu do źródeł energii, co przyczynia się do zmniejszania dysproporcji między obszarami centralnymi i peryferyjnymi,
- zmniejszenie dysproporcji w kapitale ludzkim obejmującym poziom wykształcenia, stan zdrowia i opieki społecznej; poprawa stanu w tym zakresie podnosi aktywność i zaangażowanie ludności w polepszenie warunków życia,
- rozbudowę instytucji otoczeniu biznesu, tworząc efektywną sieć firm wspierających przedsiębiorczość i transfer technologii,
- usprawnienie działań administracji publicznej poprzez korzystne zmiany zasad zarządzania i sposobów podejmowania decyzji określonej jako "kreowanie uczącej się administracji",
- umiejętność korzystania z funduszy strukturalnych Unii Europejskiej traktowanych jako bodziec i szansa dla wszystkich uczestników zaangażowanych w rozwój regionalny.

¹⁶ Winiarski B., *Czynniki konkurencyjności regionów*, w: M. Klamut (red.) *Konkurencyjność regionów AE Wrocław 1999*, s.9.

¹⁷ Wysocka E., *Istota i czynniki konkurencyjności w regionie*, www.dlaczegopolska.pl.

Powyższe rozważania dotyczące sposobów i możliwości rozwoju gospodarczego poprzez tworzenie konkurencyjnych regionów każą oceniać jakość kapitału ludzkiego jako zespół cech kapitału ludzkiego pozwalający na tworzenie trwałej przewagi konkurencyjnej w badanym obiekcie (regionie, kraju).

Proces rozwoju obszarów wiejskich jest wypadkową wielu czynników, w szczególności związanych z ludnością, przedsiębiorczością i atrakcyjnością inwestycyjną, zasobami naturalnymi i środowiskiem, rolnictwem i gospodarką żywnościową, szansami edukacyjnymi, jakością i dostępnością usług publicznych, dostępnością centrów rozwoju i głównych szlaków komunikacyjnych oraz dostępnością informacji i technik nowoczesnego komunikowania się. Poprawa dostępności i jakości narzędzi z zakresu społeczeństwa informacyjnego dla mieszkańców obszarów wiejskich oraz zwiększanie umiejętności korzystania z nich ma ogromne znaczenie dla rozwoju wsi i małych miast. Rozwój dostępności do Internetu służy zwiększaniu dostępu do informacji, ułatwieniu załatwiania spraw urzędowych. Otwiera także ogromne możliwości korzystania między innymi z¹⁸:

- poprawy jakości kształcenia w szkołach,
- kształcenia na odległość dzieci i osób dorosłych,
- rozwijania nowych form szkolenia i doradztwa dla mieszkańców obszarów wiejskich, w tym rolników.

6. Poziom wykształcenia w Polsce na tle innych krajów Unii Europejskiej

Jedną z miar jakości kapitału ludzkiego może być poziom jego wykształcenia. Wykształcenie bezpośrednio przekłada się na wydajność pracy, generowanie dochodów i wzrost gospodarczy¹⁹. Polska zajmuje 22 miejsce wśród innych krajów Unii Europejskiej pod względem odsetka osób z wykształceniem wyższym wśród populacji w wieku 25-64 lata. W 2008 roku 19,6% Polaków w wieku 25-64 lata posiadało wyższe wykształcenie. Średnia dla Unii wynosiła 24,3%. Najmniej osób posiadało wyższe wykształcenie w Rumunii, na Malcie, w Portugalii, Czechach, Włoszech i Słowacji. Najwięcej osób posiadających wyższe wykształcenie – 36,6% mieszka w Finlandii i Norwegii, a także na Cyprze, w Irlandii, Estonii, Belgii i Holandii, Szwecji – około 32% (Tabela1).

¹⁸ Kierunki rozwoju obszarów wiejskich. Założenia do Strategii Zrównoważonego Rozwoju Wsi i Rolnictwa, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa 2010, s. 84.

¹⁹ A. Bąkiewicz, U. Żuławska, Rozwój globalny w dobie globalizacji, PWE, Warszawa 2010, s. 135.

Tabela. 1. Wyższe wykształcenie w 2008r. wśród populacji w wieku 25-64 lata (%).

Lokata	Kraj	Odsetek osób posiadających wyższe wykształcenie w %	Lokata	Kraj	Odsetek osób posiadających wyższe wykształcenie w %
1	Finlandia	36,6	16	Niemcy	25,4
2	Norwegia	35,5	17	Łotwa	25,2
3	Dania	34,5	18	EU-27	24,3
4	Cypr	34,5	19	Bułgaria	22,8
5	Irlandia	34,4	20	Słowenia	22,6
6	Estonia	34,3	21	Grecja	22,6
7	Belgia	32,3	22	Polska	19,6
8	Holandia	32,2	23	Węgry	19,2
9	Wlk Brytania	32,0	24	Austria	18,1
10	Szwecja	32,0	25	Słowacja	14,8
11	Islandia	31,3	26	Włochy	14,5
12	Litwa	30,4	27	Czechy	14,4
13	Hiszpania	29,2	28	Portugalia	14,3
14	Luksemburg	27,7	29	Malta	13,2
15	Francja	27,3	30	Rumunia	12,8

Progress Towards The Lisbon Objectives In Education And Training. Indicators And Benchmarks 2009, Commission of The European Communities. Witryna internetowa: <<http://ec.europa.eu/education/>>.

Jak wynika z powyższej tabeli w Polsce odsetek osób z wyższym wykształceniem jest poniżej średniej unijnej. Jednakże w latach 2000-2008 nastąpił duży wzrost odsetka osób z wyższym wykształceniem. O 145% wzrosła liczba osób z wykształceniem wyższym na Malcie, o 71% w Polsce, o 62% w Portugalii i o 56% w Irlandii. Polska należy więc do krajów w których zanotowano największe zmiany w tym zakresie.²⁰

Wykształcenie i posiadane umiejętności kapitał ludzkiego są na ogół niższe na obszarach wiejskich niż w miastach. W Unii Europejskiej w miastach prawie 20% populacji osób dorosłych posiada wykształcenie wyższe, podczas gdy na obszarach wiejskich odsetek ten wynosi jedynie około 15%. Poziom wykształcenia rolników różni się między państwami członkowskimi. Wielu rolników nie posiada umiejętności niezbędnych do skorzystania z potencjału nowych technologii, do zastosowania innowacji, czy świadczenia usług środowiskowych, dywersyfikacji i tworzenia lokalnych usług itp.. Rada Ministrów Rolnictwa podkreśla potrzebę wspierania badań i rozwoju zawodowego, usług doradczych i innych służących rozwojowi zasobów kapitału ludzkiego²¹.

²⁰ *Progress Towards The Lisbon Objectives In Education And Training. Indicators And Benchmarks 2009, Commission of The European Communities. Witryna internetowa: <<http://ec.europa.eu/education/>>.*

²¹ Rozwój obszarów wiejskich w Unii Europejskiej - informacje statystyczno-gospodarcze - Sprawozdanie2006, http://ec.europa.eu/agriculture/rurdev/index_fr.htm.

7. Analiza zmian w poziomie wykształcenia osób pracujących w Polsce na obszarach wiejskich

W Polsce około 62% osób pracuje w mieście, zaś 38% na wsi (tabela 2). Zasoby pracowników znajdujących zatrudnienie na wsi to ponad 5,6 mln osób.

Tabela 2. Liczba osób pracujących w Polsce w latach 2003-2007.

Stan na:	Miasto		Wieś		Razem
	w tys. osób	w % ogółu pracujących	w tys. osób	w % ogółu pracujących	w tys. osób
I kwartał 2003	8282	62,0	5066	38,0	13348
I kwartał 2004	8295	61,6	5170	38,4	13465
I kwartał 2005	8504	61,8	5263	38,2	13767
I kwartał 2006	8726	61,9	5372	38,1	14098
I kwartał 2007	9230	62,2	5609	37,8	14839

Źródło: *Aktywność ekonomiczna ludności Polski w latach 2003-2007*, GUS Warszawa 2009, tabela 2.4 i obliczenia własne.

Poziom wykształcenia tych osób jest zróżnicowany. Najwięcej, (ponad 2,2 mln) osób pracujących na obszarach wiejskich posiada wykształcenie zasadnicze zawodowe . Jest to około 40% pracujących na wsi. (tabela 3)

Tabela 3. Pracujący na obszarach wiejskich w Polsce według poziomu wykształcenia w okresie 2003-2007 (dane za I kwartał badanych lat) (w tys. osób).

Rok	Wykształcenie					
	wyższe	policealne	średnie zawodowe	średnie ogólnokształcące	zasadnicze zawodowe	gimnazjalne, podstawowe i niepełne podstawowe
I kw. 2003	377	112	1066	249	2132	1131
I kw. 2004	453	125	1077	260	2170	1085
I kw. 2005	480	138	1124	275	2232	1014
I kw. 2006	527	153	1229	305	2220	939
I kw. 2007	607	143	1302	337	2278	969

Źródło: Obliczenia na podstawie *Aktywność ekonomiczna ludności Polski w latach 2003-2007*, GUS Warszawa 2009, tabela 2.4.

Drugą największą grupę (około 1,3 mln w 2007r.) stanowią osoby z wykształceniem średnim zawodowym – około 23% w 2007 roku. Łącznie pracujący z wykształceniem średnim zawodowym i zasadniczym zawodowym stanowią ponad 60% wszystkich pracujących na wsi. W 2007 roku 17,3% pracujących na obszarach wiejskich posiadało wykształcenie gimnazjalne, podstawowe i niepełne podstawowe. Najmniej osób legitymuje się wykształceniem policealnym (143 tys. w 2007r.) i średnim ogólnokształcącym (337 tys. w 2007r.). Liczba osób z wyższym wykształceniem jest wyższa niż osób z wykształceniem średnim ogólnym.

Tabela 4. Struktura pracujących na obszarach wiejskich w Polsce według poziomu wykształcenia w okresie 2003-2007 (dane za I kwartał badanych lat).

Rok	wyższe	policealne	średnie zawodowe	średnie ogólnokształcące	zasadnicze zawodowe	gimnazjalne, podstawowe i niepełne podstawowe
I kw. 2003	7,4	2,2	21,0	4,9	42,1	22,3
I kw. 2004	8,8	2,4	20,8	5,0	42,0	21,0
I kw. 2005	9,1	2,6	21,4	5,2	42,4	19,3
I kw. 2006	9,8	2,8	22,9	5,7	41,3	17,5
I kw. 2007	10,8	2,5	23,2	6,0	40,6	17,3

Źródło: Obliczenia na podstawie *Aktywność ekonomiczna ludności Polski w latach 2003-2007*, GUS Warszawa 2009, tabela 2.4.

Na podstawie danych z tabeli wynika, że poziom wykształcenia osób pracujących na wsi rośnie. Udział osób z wyższym wykształceniem w ciągu pięciu lat wzrósł z 7,4% do 10,8%. W latach 2003-2007 również wzrósł udział pracujących z wykształceniem średnim zawodowym o 2,2 punkty procentowe, jak i średnim ogólnokształcącym. Stopniowo spada udział pracujących w rolnictwie z wykształceniem zawodowym i niższym.

Tabela 5. Zmiany w liczbie pracujących na obszarach wiejskich w Polsce według poziomu wykształcenia w okresie 2003-2007 (dane za I kwartał badanych lat).

Zmiana między 2003 i 2007 (w tys. osób)	Wykształcenie					
	wyższe	policealne	średnie zawodowe	średnie ogólnokształcące	zasadnicze zawodowe	gimnazjalne, podstawowe i niepełne podstawowe
(w tys. osób)	230	31	236	88	146	-162
Dynamika (w %)	161,0	127,7	122,1	135,3	106,8	85,6

Źródło: Obliczenia na podstawie *Aktywność ekonomiczna ludności Polski w latach 2003-2007*, GUS Warszawa 2009, tabela 2.4.

Jak wynika z tabeli w latach 2003-2007 największy wzrost bezwzględny liczby pracujących na obszarach wiejskich nastąpił wśród osób z wykształceniem średnim (o 236 tys. osób) oraz z wykształceniem wyższym (o 230 tys. osób). O 146 tys. osób zwiększyła się liczba pracujących z wykształceniem zasadniczym i o 88 tys. osób z wykształceniem średnim. O 162 tys. osób spadła liczba pracujących z wykształceniem gimnazjalnym, podstawowym i niepełnym podstawowym. Dynamika zmian w liczbie pracujących według poziomu wykształcenia pokazuje natomiast, że najwięcej (o 61% w porównaniu z 2003 rokiem) przybyło osób z wykształceniem wyższym. O 35,3% wzrosła liczba osób pracujących na wsi i posiadających wykształcenie średnie ogólnokształcące, o 27,7% przybyło w 2007 r. osób z wykształceniem policealnym, a o 22% osób z

wykształceniem średnim zawodowym. O 14,4% zmniejszyła się w 2007r. liczba pracujących na obszarach wiejskich z wykształceniem gimnazjalnym, podstawowym i niepełnym podstawowym.

Jak wynika z powyższej analizy najbardziej dynamicznie wzrasta odsetek osób pracujących na wsi z wykształceniem wyższym (dynamika 161%). W strukturze pracujących są zmiany z 7,4% na 10,8% ogółu pracujących. Jednak poziom ten jest daleki od 15%, stanowiącego średni poziom wykształcenia wyższego osób dorosłych na wsi w Unii Europejskiej. Należy więc zachęcać mieszkańców obszarów wiejskich do podnoszenia swoich kwalifikacji. Szkolnictwo wyższe może często prowadzić do migracji wykwalifikowanych osób z obszarów wiejskich do obszarów miejskich, którzy pozostają po ukończeniu studiów ze względu na lepsze możliwości zatrudnienia. Ci, którzy pozostaną głównie we własnych gospodarstwach będą mieli lepsze możliwości rozwoju. Zdobyta wiedza pozwoli im korzystać z zewnętrznych źródeł finansowania, będą otwarci na nowe technologie i zmiany w produkcji, będą mieli łatwiejszy dostęp do rynków zbytu dzięki zdobytej wiedzy i nawiązanym kontaktom.

8. Kapitał ludzki w polityce Rozwoju Obszarów Wiejskich Unii Europejskiej w latach 2007–2013

Obszary wiejskie Unii Europejskiej charakteryzują się różnorodnością od wydłużających się i podupadających oddalonych obszarów wiejskich, aż po podmiejskie obszary wiejskie znajdujące się pod rosnącą presją centrów miejskich. Według definicji OECD opartej na gęstości zaludnienia, regiony wiejskie²² stanowią 92 % terytorium UE. Ponadto 19 % ludności mieszka w regionach z przewagą obszarów wiejskich, a 37 % w regionach w znacznym stopniu wiejskich. Regiony te wytwarzają 45 % wartości dodanej brutto w UE i zapewniają 53 % zatrudnienia, lecz zwykle są zacofane w stosunku do obszarów niewiejskich pod względem szeregu wskaźników społeczno-ekonomicznych, w tym wskaźników strukturalnych. Na obszarach wiejskich dochód na mieszkańca jest o około jedną trzecią mniejszy²³, wskaźniki aktywności zawodowej kobiet są niższe, sektor usług jest mniej rozwinięty, poziom wykształcenia jest zwykle

²² Definicja OECD opiera się na udziale ludności zamieszkującej gminy wiejskie (tj. o gęstości zaludnienia mniejszej niż 150 osób/km²) w danym regionie NUTS III.

²³ Mierzony jako parytet siły nabywczej PKB.

niższy i mniejszy odsetek gospodarstw domowych ma dostęp szerokopasmowy do Internetu.²⁴

W niektórych regionach wiejskich głównymi problemami są oddalenie i peryferyjność. Te niekorzystne tendencje nasilają się w regionach z przewagą obszarów wiejskich, chociaż ogólny obraz na poziomie UE może wykazywać zasadnicze różnice pomiędzy państwami członkowskimi. Brak szans zawodowych, kontaktów i infrastruktury szkoleniowej dotyka szczególnie kobiety i młodych ludzi w oddalonych obszarach wiejskich. Rozszerzenie zmieniło mapę rolnictwa. Rolnictwo wytwarza 2 % PKB w starych państwach członkowskich, 3 % w nowych państwach członkowskich i powyżej 10 % w Rumunii i Bułgarii. W nowych państwach członkowskich odsetek osób zatrudnionych w rolnictwie jest trzy razy większy (12 %) niż w starych państwach członkowskich (4 %). W Bułgarii i Rumunii poziom zatrudnienia w rolnictwie jest znacząco wyższy.

Sektor rolno-spożywczy stanowi ważną część gospodarki UE, dając około 15 mln miejsc pracy (8,3 % całkowitego zatrudnienia) i 4,4 % PKB. UE jest największym w świecie producentem żywności i napojów, z łączną produkcją szacowaną na 675 mld EUR. Sektor ten pozostaje jednak silnie spolaryzowany i rozdrobniony pod względem wielkości wraz ze znaczącymi możliwościami i zagrożeniami dla firm. Leśnictwo i związane z nim gałęzie przemysłu zatrudniają 3,4 mln osób, przy obrotach w wysokości 350 mld EUR, lecz obecnie wykorzystuje się jedynie 60 % rocznego przyrostu lasu. Z tego względu w nadchodzących latach obszary wiejskie staną w obliczu szczególnych wyzwań dotyczących wzrostu gospodarczego, zatrudnienia i zrównoważonego rozwoju. Mają one jednak rzeczywiste możliwości rozwoju w nowych sektorach jako miejsce do rozwoju rekreacji i turystyki, atrakcyjne miejsce zamieszkania i pracy lub jako skarbiec zasobów naturalnych i cennych krajobrazów.²⁵

By sprostać zmieniającemu się popytowi rynkowemu w Europie i na świecie, sektor rolno-spożywczy musi wykorzystać możliwości, jakie oferują nowe rozwiązania, technologie i innowacje. Przede wszystkim inwestycje w kluczowe zasoby kapitału ludzkiego pozwolą obszarom wiejskim i sektorowi rolno-spożywczemu z ufnością patrzeć w przyszłość.

²⁴ DECYZJA RADY z dnia 20 lutego 2006 r. w sprawie strategicznych wytycznych Wspólnoty dla rozwoju obszarów wiejskich (okres programowania 2007–2013) Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej 25.2.2006 (2006/144/WE).

²⁵ DECYZJA RADY z dnia 20 lutego 2006 r. w sprawie strategicznych wytycznych Wspólnoty dla rozwoju obszarów wiejskich (okres programowania 2007–2013) Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej 25.2.2006 (2006/144/WE).

W związku z odnowieniem strategii lizbońskiej Rada Europejska potwierdza, że strategia lizbońska powinna być postrzegana w szerszym kontekście wymogu zrównoważonego rozwoju, zgodnie z którym zaspokajanie bieżących potrzeb nie powinno ograniczać możliwości zaspokajania własnych potrzeb przez przyszłe pokolenia.

Nowy okres programowania daje wyjątkowe możliwości skierowania wsparcia z nowego Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFFROW) na wzrost gospodarczy, zatrudnienie i zrównoważony rozwój. Pod tym względem jest on całkowicie zgodny z Deklaracją w sprawie zasad przewodnich w zakresie zrównoważonego rozwoju i odnowionym lizbońskim programem działań, który ma na celu skierowanie środków na uczynienie Europy atrakcyjniejszym miejscem do inwestowania i pracy, promowanie wiedzy i innowacji na rzecz rozwoju gospodarczego oraz tworzenia większej liczby lepszych miejsc pracy²⁶.

Polityka rozwoju obszarów wiejskich musi pomóc tym obszarom wypełnić te cele w okresie 2007–2013. Wymaga to bardziej strategicznego podejścia do konkurencyjności, tworzenia miejsc pracy i innowacji w obszarach wiejskich oraz lepszego zarządzania realizacją programów. Należy zwiększyć nacisk na przyszłościowe inwestycje w kapitał ludzki, *know-how* i kapitał w sektorach rolnym i leśnym, na nowe, korzystne dla wszystkich sposoby świadczenia usług środowiskowych oraz na tworzenie większej liczby lepszych miejsc pracy poprzez różnicowanie, ze szczególnym naciskiem na udział kobiet i ludzi młodych. Pomagając obszarom wiejskim UE zrealizować ich potencjał rozwoju jako atrakcyjnych miejsc do inwestowania, pracy i zamieszkania, polityka rozwoju obszarów wiejskich może odegrać istotną rolę w zrównoważonym rozwoju terytorium Europy.

Polityka rozwoju obszarów wiejskich na lata 2007-2013 skupia się na trzech kluczowych obszarach: gospodarce rolno-spożywczej, ochronie środowiska oraz szerzej rozumianej gospodarce i ludności wiejskiej. Nowa generacja strategii i programów rozwoju obszarów wiejskich skonstruowana została wokół czterech osi, mianowicie:

osi 1 – poprawa konkurencyjności sektora rolnego i leśnego,

osi 2 – poprawa środowiska naturalnego i terenów wiejskich,

osi 3 – jakość życia na obszarach wiejskich i różnicowanie gospodarki wiejskiej i

osi 4 – Leader.

²⁶ DECYZJA RADY z dnia 20 lutego 2006 r. w sprawie strategicznych wytycznych Wspólnoty dla rozwoju obszarów wiejskich (okres programowania 2007–2013) Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej 25.2.2006 (2006/144/WE).

Oś pierwsza nazywana jest tzw. osią gospodarczą. Wachlarz środków w ramach osi 1 jest skierowany na kapitał ludzki i fizyczny w sektorach rolno-spożywczym i leśnym (promując transfer wiedzy i innowacji) oraz produkcję wysokiej jakości. Oś 2 tzw. środowiskowa zapewnia środki na ochronę i wzmocnienie zasobów naturalnych, jak również zachowanie systemów rolnictwa i leśnictwa o wysokich wartościach przyrodniczych oraz tradycyjnych krajobrazów na europejskich obszarach wiejskich. Oś 3 (społeczna) wspomaga rozwój lokalnej infrastruktury i kapitału ludzkiego na obszarach wiejskich w celu poprawy warunków wzrostu gospodarczego i zatrudnienia we wszystkich sektorach oraz różnicowanie działalności gospodarczej. Oś 4 oparta na doświadczeniach programu Leader wprowadza możliwości innowacyjnego zarządzania poprzez oddolne, lokalne podejście do rozwoju obszarów wiejskich²⁷. Działania osi 4 mają na celu zdecentralizowane, oddolne wdrażanie opracowanych strategii ukierunkowanych na lokalny rozwój obszarów wiejskich. Dodatkowo poprzez aktywizacje mieszkańców w ramach programu Leader oś ta ma przyczynić się do budowania kapitału społecznego²⁸. Leader a charakter horyzontalny i wieloaspektowy co oznacza, że w ramach tej osi priorytetowej mogą być wdrażane wszystkie działania zawarte w trzech powyższych osiach tematycznych. Polska zdecydowała o tym, że w ramach Lidera realizowane będą cele osi 3, z możliwością finansowania projektów kwalifikujących się do trzech działań: Odnowa wsi, Różnicowanie w kierunku działalności nierolniczej i Tworzenie i rozwój mikroprzedsiębiorstw.²⁹

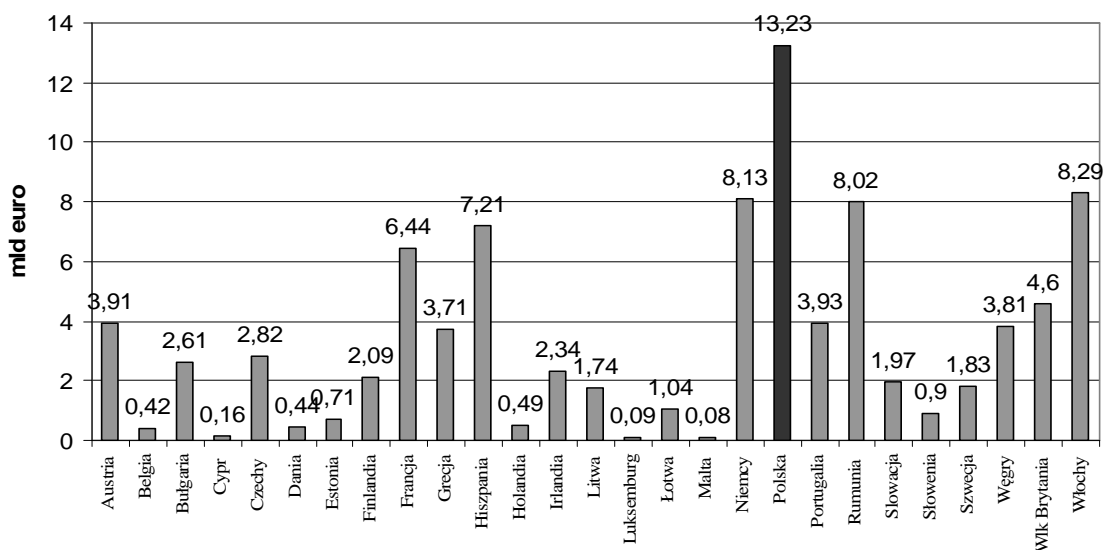
Na poziomie wspólnotowym określono kwoty środków pochodzących z Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW), przeznaczonych dla poszczególnych państw członkowskich na lata 2007-2013.

²⁷ DECYZJA RADY z dnia 20 lutego 2006 r. w sprawie strategicznych wytycznych Wspólnoty dla rozwoju obszarów wiejskich (okres programowania 2007–2013) <http://eur-lex.europa.eu>.

²⁸ H. Podedworna, P. Ruszkowski, Społeczne aspekty zrównoważonego rozwoju wsi w Polsce, Warszawa 2008, s. 114.

²⁹ Przegląd Unijnych Programów Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa 2010, s. 3.

Rys. 1. Kwoty EFRROW przeznaczone na rozwój obszarów wiejskich w poszczególnych państwach członkowskich.

Źródło: Przegląd Unijnych Programów Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa 2010, s. 4.

Polska otrzyma najwięcej (13,23 mld euro) środków w ramach wsparcia z Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich. Jest to 14,5% wszystkich środków tego funduszu. Po około 8 mld euro wsparcia otrzymają Włochy, Niemcy i Rumunia. Kwota ta stanowi około 8,9% środków razem tego funduszu. 7,21 mld euro otrzyma Hiszpania i 6,44 mld euro Francja. Pozostałe kraje otrzymają dofinansowanie w znacznie mniejszej wysokości.

Środki te zostaną podzielone pomiędzy poszczególne osie tematyczne (wszystkich 27 krajów członkowskich) tak jak w tabeli poniżej.

Tabela 6. Podział środków EFRROW między osie tematyczne (bez krajowych środków publicznych).

Oś tematyczna	Kwota środków EFRROW (w mln euro)	Struktura (w %)
Oś I	5,63	44
Oś II	4,30	34
Oś III	2,63	13
Oś IV	0,63	6
Pomoc techniczna	0,19	3

Źródło: Przegląd Unijnych Programów Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa 2010, s. 5, Bieżąca informacja o stanie realizacji PROW, s.2.

Zgodnie z powyższą tabelą najwięcej środków zostanie przeznaczonych na oś 1 – poprawa konkurencyjności sektora rolnego i leśnego, oraz oś 2 – poprawa środowiska naturalnego i terenów wiejskich.

Ma miejsce duże zróżnicowanie nakładów na realizację poszczególnych działań w odniesieniu do budżetów programów rozwoju obszarów wiejskich poszczególnych państw członkowskich. Poniżej przedstawiono strukturę planowanych wydatków w ramach poszczególnych programów rozwoju obszarów wiejskich (tabela 7). Tabela 7 obrazuje skrajne udziały nakładów w programach wszystkich krajów członkowskich na realizację poszczególnych działań, średnie wartości nakładów na realizację poszczególnych działań w skali UE, nakłady na realizację działań w Polsce oraz liczbę państw wdrażających dane działanie.

Tabela 7. Nakłady na realizację poszczególnych działań programów rozwoju obszarów wiejskich

Działanie/Kod	Minimum (%)	Maksimum (%)	Średnio (%)	Polska (%)	Liczba krajów wdrażających działanie
Szkolenia zawodowe dla osób zatrudnionych w rolnictwie i leśnictwie (111)	0,23 (PL)	4,11 (SE)	1,31	0,23	27
Ułatwianie startu młodym rolnikom(112)	0,02(DE)	11,87 (FR)	2,78	2,44	23
Renty strukturalne (113)	0,02(DE)	12,71 (PL)	3,11	12,71	17
Korzystanie z usług doradczych przez rolników i posiadaczy lasów (114)	0,06 (FR)	2,99 (MT)	0,90	2,03	20
Modernizacja gospodarstw rolnych (121)	1,16 (IE)	30,13 (BE)	12,84	10,34	27
Zwiększanie wartości dodanej podstawowej produkcji rolnej i leśnej (123)	0,08 (NL)	12,96 (ES)	5,64	6,39	26
Poprawianie i rozwijanie infrastruktury związanej z rozwojem i dostosowaniem rolnictwa i leśnictwa (125)	0,03 (BE)	18,68 (PT)	5,06	3,48	24
Uczestnictwo rolników w systemach jakości żywności (132)	0,02 (DE)	2,87 (BE)	0,78	0,58	16
Działania informacyjne i promocyjne (133)	0,02 (DE)	1,82 (DK)	0,51	0,17	14
Grupy producentów rolnych (142)	0,24 (SI)	2,46 (CY)	1,08	0,81	10
OS I	7,90 (FI)	53,39 (BE)	33,18	41,74	27
Wspieranie gospodarowania na obszarach górskich i innych obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania ONW(211,212)	0,45 (HU)	28,11 (LU)	8,55	14,22	27
Program rolnośrodowiskowy (214)	9,66 (RO)	53,77 (SE)	25,07	13,38	27
Zalesianie gruntów rolnych oraz zalesianie gruntów innych niż rolne (221, 223)	0,06 (AT)	7,95(DK)	2,48	3,80	20
Odtwarzanie potencjału produkcji leśnej zniszczonego przez katastrofy oraz wprowadzanie instrumentów zapobiegawczych (226)	0,11 (DE)	5,61 (ES)	1,94	0,81	16
OS II	23,00 (RO)	81,36 (FI)	45,80	32,21	27
Różnicowanie w kierunku działalności nierolniczej (311)	0,10 (LU)	4,75 (SK)	2,01	2,01	20
Tworzenie i rozwój mikroprzedsiębiorstw (312)	0,13 (LU)	9,33 (LV)	2,95	5,94	21
Podstawowe usługi dla gospodarki i ludności wiejskiej (321)	0,09 (PT)	12,72 (BG)	3,07	8,55	21
Odnowa i rozwój wsi (313, 322, 323)	0,04 (AT)	15,50 (RO)	2,95	3,42	22
OS III	0,36 (PT)	32,90 (MT)	12,80	19,92	26

Działanie/Kod	Minimum (%)	Maksimum (%)	Średnio (%)	Polska (%)	Liczba krajów wdrażających działanie
Wdrażanie lokalnych strategii rozwoju (4.1/413)	0,92 (RO)	7,80 (PT)	3,70	3,60	26
Wdrażanie projektów współpracy (4.21)	0,0001 (DK)	2,01 (NL)	0,36	0,09	27
Funkcjonowanie LGD (4.31)	0,26 (LT)	1,97 (IE)	0,91	0,88	27
OŚ IV	2,36 (BG)	10,03 (ES)	5,69	5,24	27
Pomoc techniczna	0(LU)	4,12 (LT)	2,09	1,55	26

Źródło: Przegląd Unijnych Programów Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa 2010, s. 13.

Jak wynika z tabeli wszystkie 27 krajów członkowskich zaplanowały nakłady na działanie szkolenia zawodowe dla osób zatrudnionych w rolnictwie i leśnictwie. Średnio w Unii zaplanowano nakłady na szkolenia zawodowe dla osób zatrudnionych w rolnictwie na poziomie 1,31%. Polska przeznaczyła najmniej środków na szkolenia zawodowe dla osób zatrudnionych w rolnictwie i leśnictwie – jedynie 0,23%. Najwięcej nakładów na to działanie przeznaczyła Szwecja 4,11%. W Polsce nakłady na szkolenie rolników są ponad pięciokrotnie niższe niż średnio w Unii, oraz około 17 razy niższe niż w Szwecji.

W Polsce najwięcej środków, spośród 17 krajów wdrażających to działanie, zaplanowano na renty strukturalne – 12,41%. Postęp w realizacji działań osi I - przedstawia tabela 8.

Tabela 8. Realizacja niektórych działań Osi I (stan na grudzień 2008r.)

Lp.	Działanie (kod)	Wskaźnik monitorowania	Zrealizowano styczeń 2007- grudzień 2008	Zadeklarowano 2007-2013	Postęp
1	Szkolenia zawodowe dla osób zatrudnionych w rolnictwie i leśnictwie (111)	Liczba uczestników szkoleń	382000	2230000	17,13%
2	Ułatwianie startu młodym rolnikom (112)	Liczba beneficjentów	18000	191000	9,42%
3	Renty strukturalne (113)	Liczba beneficjentów	14500	81500	17,79%
4	Modernizacja gospodarstw rolnych (121)	Liczba zrealizowanych projektów	46780	592000	7,90%
5	Uczestnictwo rolników w systemach jakości żywności (132)	Liczba gospodarstw uczestniczących w systemach jakości żywności	37706	393000	9,59%

Źródło: Przegląd Unijnych Programów Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa 2010, s.15.

Niektóre szkolenia w ramach działania Szkolenia zawodowe dla osób zatrudnionych w rolnictwie i leśnictwie mają zasięg ogólnokrajowy, inne zaś wojewódzki. Podmiotem wdrażającym dla działania „Szkolenia zawodowe dla osób zatrudnionych w rolnictwie i leśnictwie” finansowanego z Europejskiego Funduszu Rolnego na Rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW). Oś 1 Poprawa konkurencyjności sektora rolnego i leśnego jest Fundacja Programów Pomocy dla Rolnictwa FAPA. Beneficjentami szkoleń są instytucje lub prywatne i publiczne podmioty, prowadzące na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej działalność szkoleniową. Przykładowe budżety projektów szkoleniowych o zasięgu wojewódzkim przedstawia tabela 9.

Tabela 9. Przykładowe budżety konkursu na realizację szkoleń dla osób zatrudnionych w rolnictwie ogłaszanych w 2009 roku przez Fundację Programów Pomocy dla Rolnictwa.

województwo	Szkolenie A		Szkolenie B		Szkolenie C	
	Budżet (PLN)	Minimalna liczba uczestników szkolenia (osoby)	Budżet (PLN)	Minimalna liczba uczestników szkolenia (osoby)	Budżet (PLN)	Minimalna liczba uczestników szkolenia (osoby)
dolnośląskie	940 000	1 960	188 000	1 050	376 000	700
kujawsko-pomorskie	1 478 750	3 090	295 750	1 650	591 500	1 100
lubelskie	3 487 500	7 270	697 500	3 880	1 395 000	2 590
lubuskie	347 500	730	69 500	390	139 000	260
łódzkie	2 406 250	5 020	481 250	2 680	962 500	1 790
małopolskie	2 300 000	4 800	460 000	2 560	920 000	1 710
mazowieckie	4 017 500	8 370	803 500	4 470	1 607 000	2 980
opolskie	630 000	1 320	126 000	700	252 000	470
podkarpackie	1 991 250	4 150	398 250	2 220	796 500	1 480
podlaskie	1 746 250	3 640	349 250	1 950	698 500	1 300
pomorskie	762 500	1 590	152 500	850	305 000	570
śląskie	886 250	1 850	177 250	990	354 500	660
świętokrzyskie	1 801 250	3 760	360 250	2 010	720 500	1 340
warmińsko-mazurskie	841 250	1 760	168 250	940	336 500	630
wielkopolskie	2 617 500	5 460	523 500	2 910	1 047 000	1 940
zachodnio-pomorskie	558 750	1 170	111 750	630	223 500	420

Szkolenie A - zasady otrzymywania dopłat bezpośrednich a obowiązek spełnienia przez gospodarstwo zasad wzajemnej zgodności, ze szczególnym uwzględnieniem programów zwalczania chorób zakaźnych

Szkolenie B- Produkcja mięsa wysokiej jakości szansą opłacalności produkcji

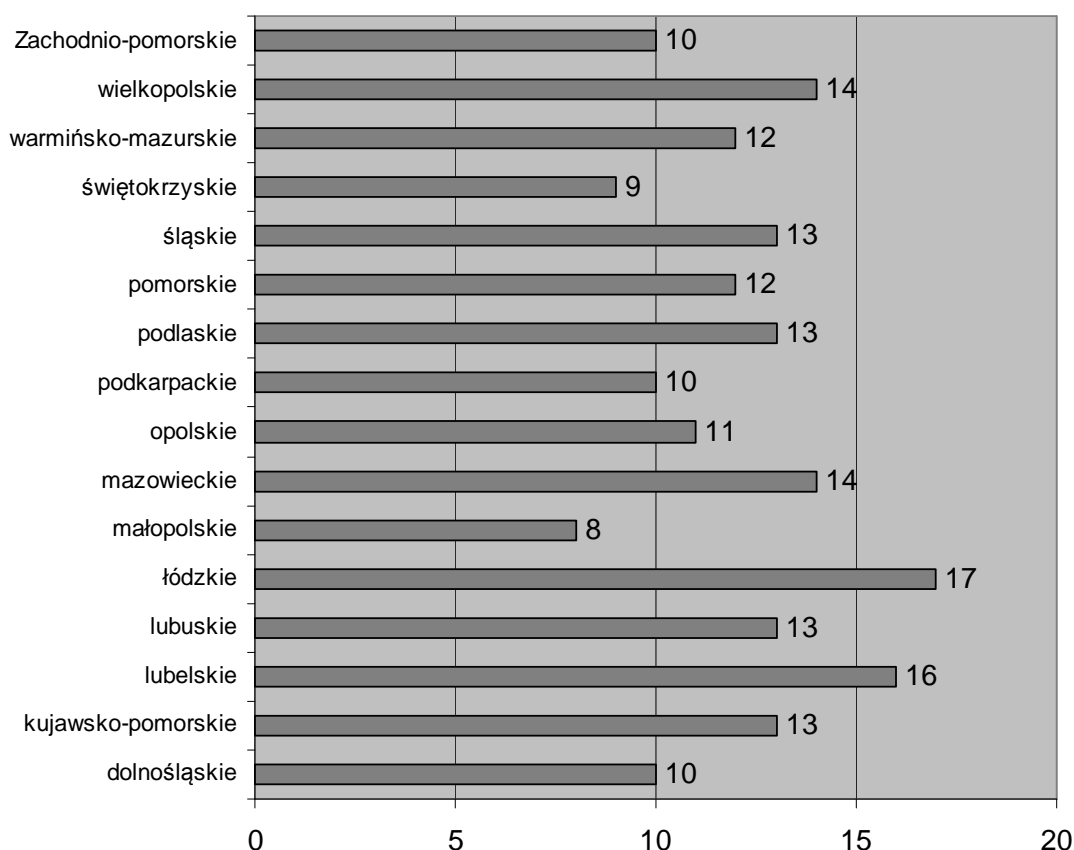
Szkolenie C- Wykorzystanie komputera, programów komputerowych i Internetu gwarancją sprawnego zarządzania gospodarstwem rolnym.

Źródło: Fundacja Programów Pomocy dla Rolnictwa www.fapa.com.pl.

Na podstawie tabeli wynika, że budżety szkoleń są zróżnicowane w poszczególnych województwach, jak również inna jest ilość planowanych osób do przeszkolenia. Z danych dotyczących wykorzystania PROW wynika, że budżet na działanie Szkolenia zawodowe dla osób zatrudnionych w rolnictwie i leśnictwie na lata 2007-2013 wynosi

30 mld euro. Na dzień 13 listopad 2009 r. było złożonych 220 wniosków na kwotę 187 mln zł, z czego 140 mln to środki EFRROW. Na dzień 31 marca 2010r. stan zawartych umów o finansowanie, jak i zrealizowanych płatności wynosi 0zł.³⁰ Oznacza to że do tego czasu nie ruszyły projekty szkoleniowe w ramach tego działania.

Rys. 2. Liczba złożonych wniosków w ramach działania „Szkolenia zawodowe dla osób zatrudnionych w rolnictwie i leśnictwie” w poszczególnych województwach.

Źródło: Bieżąca informacja o stanie realizacji PROW, s. 5.

Jak wynika z zestawienia najwięcej projektów złożono w województwach łódzkim, lubelskim i wielkopolskim. Najmniej zaś w małopolskim, świętokrzyskim dolnośląskim i podkarpackim.

9. Rozwój kapitału ludzkiego na obszarach wiejskich w ramach Programu Operacyjnego Kapitał ludzki.

Rola kapitału ludzkiego jako czynnika rozwoju regionalnego została dostrzeżona w polityce Unii Europejskiej co ma odzwierciedlenie w programach skierowanych do krajów i regionów najsłabiej rozwiniętych.

³⁰ Bieżąca informacja o stanie realizacji PROW, s. 28. www.minrol.gov.pl

Dla wzmocnienia rozwoju zasobów ludzkich powstał Program Operacyjny Kapitał Ludzki oraz część inicjatyw z Regionalnych Programów Operacyjnych. Całkowita wartość środków Europejskiego Funduszu Społecznego przeznaczonych na realizację działań w ramach PO KL wynosi 9 707 176 tys. euro. Oznacza to sześciokrotnie wyższe środki niż w poprzednim okresie programowania, które zainwestowane w odpowiedni sposób mogą przyczynić się do znacznego obniżenia poziomu bezrobocia oraz zwiększenia kwalifikacji kadr stanowiących o konkurencyjności współczesnej gospodarki. Nadrzędnym celem PO „Kapitał Ludzki” jest „umożliwienie pełnego wykorzystania potencjału zasobów ludzkich poprzez wzrost zatrudnienia i potencjału adaptacyjnego przedsiębiorstw i ich pracowników, podniesienie poziomu wykształcenia społeczeństwa, zmniejszenie obszarów wykluczenia społecznego oraz wsparcie dla budowy struktur administracyjnych państwa³¹”

PO KL kontynuuje działania zapoczątkowane w ramach SPO RZL w zakresie:

- wsparcia systemów i struktur w obszarze rynku pracy, integracji społecznej i edukacji;
 - dostosowania kwalifikacji kadr i pracowników przedsiębiorstw,
 - działań na rzecz podniesienia poziomu i jakości wykształcenia społeczeństwa odpowiadającego potrzebom regionalnego rynku pracy³². Program ten składa się z 10 Priorytetów, które podzielone zostały na dwa szczeble – pierwsze sześć realizowane będą na szczeblu centralnym, natomiast pozostałe na szczeblu regionalnym:
- Priorytet 1. Zatrudnienie i integracja społeczna,
 - Priorytet 2. Rozwój zasobów ludzkich i potencjału adaptacyjnego przedsiębiorstw,
 - Priorytet 3. Wysoka jakość systemu oświaty,
 - Priorytet 4. Szkolnictwo wyższe i nauka,
 - Priorytet 5. Dobre rządzenie,
 - Priorytet 6. Rynek pracy otwarty dla wszystkich
 - Priorytet 7. Promocja integracji społecznej,
 - Priorytet 8. Regionalne kadry gospodarki

³¹ Witryna internetowa: Fundusze strukturalne, www.efs.gov.pl.

³² Program Operacyjny Kapitał ludzki, Narodowe Strategiczne Ramy Odniesienia 2007-2013, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2007, s.106.

- Priorytet 9. Rozwój wykształcenia i kompetencji w regionach,
- Priorytet 10. Pomoc techniczna

Tabela 10. Źródła finansowania Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki 2007-2013 w podziale na priorytety.

Priorytet	Wkład wspólnotowy	Wkład krajowy	Ogółem
	w tys. euro		
I. Zatrudnienie i integracja społeczna	430 260	75 928	506 189
II. Rozwój zasobów ludzkich i potencjału adaptacyjnego przedsiębiorstw oraz poprawa stanu zdrowia osób pracujących	661 310	116 701	778011
III. Wysoka jakość systemu oświaty	855 300	150 935	1006235
IV. Szkolnictwo wyższe i nauka	816 311	144 055	960366
V. Dobre rządzenie	519 225	91 628	610853
VI. Rynek pracy otwarty dla wszystkich	1 918 389	338 539	2256928
VII. Promocja integracji społecznej	1 319 970	232 935	1552905
VIII. Regionalne kadry gospodarki	1 350 207	238 271	1588478
IX. Rozwój wykształcenia i kompetencji w regionach	1 447 911	255 513	1703424
X. Pomoc techniczna	388 287	68 521	456808
Razem:	9 707 176	1 713 031	11 420 207

Źródło: Program Operacyjny Kapitał Ludzki, Narodowe Strategiczne Ramy Odniesienia 2007-2013, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2007.

Na PO KL na lata 2007-2013 przeznaczony jest 9 707 176 tys. euro. W każdym roku jest to kwota około 1,4 mld euro. Priorytety I-V wdrażane są na poziomie krajowym, stanowiąc tzw. komponent centralny. Natomiast wdrażanie priorytetów VI-IX przekazano samorządom województw, które w ten sposób mogą lepiej dopasować instrumenty wsparcia do potrzeb lokalnego i regionalnego rynku pracy.

Program Operacyjny Kapitał Ludzki 2007 – 2013 ma na celu wsparcie rozwoju obszarów wiejskich poprzez:

- pobudzenie świadomości i aktywizację społeczności lokalnych i ich zaangażowania w działania na rzecz zwiększenia zatrudnienia (poza rolnictwem) przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu, wspierające rozwój przedsiębiorczości oraz podnoszące poziom wykształcenia mieszkańców obszarów wiejskich
- działania szkoleniowe, doradcze i informacyjno-promocyjne na rzecz zaangażowania społeczności lokalnych w proces przygotowania koncepcji rozwoju obszarów wiejskich
- wsparcie działalności oddolnych inicjatyw oraz paktów lokalnych w przedsięwzięciach ukierunkowanych na: wzrost zatrudnienia, spójności społecznej, rozwój przedsiębiorczości oraz podnoszenie kwalifikacji mieszkańców obszarów wiejskich.

Projekty w ramach PO KL pozwalają na finansowanie działań związanych z rozwojem obszarów wiejskich. Zostały one podzielone na działania, które bezpośrednio dotyczą rozwoju obszarów wiejskich oraz takie, które preferują projekty dotyczące obszarów wiejskich (patrz tabela poniżej).

Tabela 11. Działania w ramach PO KL związane z rozwojem obszarów wiejskich

Sposób wsparcia	Działanie numer	Główny cel
Bezpośredni	6.3 - Inicjatywy lokalne na rzecz podnoszenia poziomu aktywności zawodowej na obszarach wiejskich	Podniesienie zdolności do zatrudniania oraz mobilności przestrzennej i zawodowej osób zamieszkujących na obszarach wiejskich poprzez przygotowanie ich do pracy w zawodach pozarolniczych oraz wykorzystywania szans związanych z powstawaniem nowych miejsc pracy na obszarach wiejskich
	9.5- Oddolne inicjatywy edukacyjne na obszarach wiejskich	Pobudzenie aktywności mieszkańców obszarów wiejskich
Preferują obszary wiejskie	6.2- Wsparcie i promocja przedsiębiorczości oraz samozatrudnienia	Promocja oraz wspieranie inicjatyw i rozwiązań zmierzających do tworzenia nowych miejsc pracy oraz budowy postaw kreatywnych, służących rozwojowi przedsiębiorczości i samozatrudnienia
	9.1.1 - Zmniejszenie nierówności w stopniu upowszechnienia edukacji przedszkolnej	Wsparcie różnych form wychowania przedszkolnego
	9.1.2- Wyrównanie szans edukacyjnych uczniów z grup o utrudnionym dostępie do edukacji oraz zmniejszenie różnic w jakości usług edukacyjnych	Niwelowanie różnic w poziomie edukacji

Źródło: Rozwój obszarów wiejskich a Program Operacyjny Kapitał Ludzki, Warszawa, marzec 2009.

Finansowanie bezpośrednio kształcenia ustawicznego wśród mieszkańców obszarów wiejskich zostało przewidziane w ramach priorytetu IX. Rozwój wykształcenia i kompetencji w regionach, działanie 9.5 Oddolne inicjatywy edukacyjne na obszarach wiejskich, którego celem jest pobudzenie aktywności mieszkańców obszarów wiejskich. Wsparciem objęte mogą być projekty dotyczące:

- tworzenia i wsparcia działalności inicjatyw ukierunkowanych na pobudzenie świadomości środowisk lokalnych i ich zaangażowanie w działania na rzecz rozwoju edukacji na terenach wiejskich i podnoszenia poziomu wykształcenia mieszkańców obszarów wiejskich.
- projekty przyczyniające się do podnoszenia poziomu wykształcenia i kwalifikacji mieszkańców obszarów wiejskich oraz rozwoju usług edukacyjnych na tych obszarach.

- działania informacyjno-promocyjne, szkoleniowe, doradcze podnoszące świadomość mieszkańców obszarów wiejskich w zakresie korzyści płynących z kształcenia i szkolenia.

Grupy docelowe projektów to mieszkańcy gmin wiejskich, gmin miejsko-wiejskich oraz miast do 25 tys. mieszkańców, społeczności lokalne aktywnie działające na obszarach wiejskich na rzecz przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu oraz podmioty działające na obszarach wiejskich na rzecz przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu ich obywateli.

Tabela 12. Stan wdrażania wybranych działań PO KL na 30 września 2010r.

Działanie numer	Alokacja w EUR	Wnioski o dofinansowanie po ocenie formalnej		
		liczba	wartość (z PLN)	% alokacji
6.3 - Inicjatywy lokalne na rzecz podnoszenia poziomu aktywności zawodowej na obszarach wiejskich	30 000 000	3069	150 339 271	125,9
9.5- Oddolne inicjatywy edukacyjne na obszarach wiejskich	150 000 000	10 609	530 222 175	88,8
6.2- Wsparcie i promocja przedsiębiorczości oraz samozatrudnienia	400 847 256	2654	5 244 994 071	328,7
9.1.1 - Zmniejszenie nierówności w stopniu upowszechnienia edukacji przedszkolnej	243 140 413	3 704	2 868 787 637	296,4
9.1.2- Wyrównanie szans edukacyjnych uczniów z grup o utrudnionym dostępie do edukacji oraz zmniejszenie różnic w jakości usług edukacyjnych	481 407 419	10 272	6 955 278 231	363,0

Źródło: Informacja miesięczna o realizacji PO KL.

Na działanie 9.5 Oddolne inicjatywy edukacyjne na obszarach wiejskich przeznaczone jest 150 mln euro. Na dzień 30 września 2010 roku złożono 10690 wniosków, na sumę 530 222 175 zł, co stanowi 88% alokacji. Wynika, że właśnie to działanie (powyższej tabeli) cieszy się najmniejszym zainteresowaniem. Mówi o tym zarówno procent alokacji jak i wartość złożonych wniosków.

10. Podsumowanie:

Rozwój obszarów wiejskich to nie tylko zmiany w zapleczu technicznym i procesach produkcji czy hodowli, ale także zmiany w ludziach. Inwestowanie w kapitał ludzki poprzez kształcenie umożliwia wykorzystanie postępu technologicznego i dalszy postęp. Kapitał ludzki to bardzo ważny czynnik rozwoju.

Na podstawie przeprowadzonej analizy wynika, że:

- na obszarach wiejskich zatrudnionych jest około 38% ogółu pracujących,
- duży odsetek pracujących posiada wykształcenie zawodowe: 40% pracujących na wsi posiada wykształcenie zasadnicze zawodowe i około 20% średnie zawodowe,
- odsetek osób pracujących na wsi z wykształceniem gimnazjalnym, podstawowymi i niepełnym podstawowym zmniejsza się (z 22% w 2003 r. do 17% w 2007r.), co jest zjawiskiem pozytywnym,
- znacznie wzrasta odsetek osób pracujących na wsi z wykształceniem wyższym (z 7,4% w 2003r. do 10,4%) w 2007r) co pokazuje korzystne tendencje w rozwoju kapitału ludzkiego. Wśród pracujących z wyższym wykształceniem zauważono najwyższą dynamikę wzrostu – 161% . Mimo dynamicznych zmian w poziomie wykształcenia, szczególnie wyższego, osób pracujących na obszarach wiejskich ich odsetek jest dużo niższy niż średnio w Unii Europejskiej.

Polska w 2008r. zajmowała 22 miejsce wśród krajów Europy pod względem odsetka osób z wykształceniem wyższym w wieku 24-64 lata, ale na przełomie lat 2000-2008 o 62% przybyło osób z wykształceniem wyższym. Można powiedzieć, że podobną dynamikę zanotowano analizując wzrost odsetka osób z wyższym wykształceniem na obszarach wiejskich w latach 2003-2007 – 161%.

Oprócz kształcenia formalnego duże znaczenie mają kursy i szkolenia. Do mieszkańców obszarów wiejskich na lata 2007-2013 skierowane są środki z Funduszu Rolnego na Rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW) (najwięcej dla Polski – 13,23 mld euro). W ramach EFRROW wyodrębniono działanie 111 Szkolenia zawodowe dla osób zatrudnionych w rolnictwie i leśnictwie, którego celem jest podnoszenie kwalifikacji. Do grudnia 2008r. zanotowano dopiero 17% stopień realizacji tego działania pod względem liczby uczestników. Na dzień 31 marca 2010r. złożono jedynie 220 wniosków i stan zawartych umów o finansowanie jak i zrealizowanych płatności wynosił zero. Należy zwiększyć zainteresowanie instytucji i organizacji szkoleniowych do

wykorzystania tych środków na rozwój kapitału ludzkiego na obszarach wiejskich w zakresie nowoczesnych technik, technologii, systemów informatycznych itp.

W ramach Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki wyodrębniono także działania które bezpośrednio dotyczą rozwoju kwalifikacji na obszarach wiejskich, jak działania 9.5. Oddolne inicjatywy edukacyjne na obszarach wiejskich, oraz inne działania dotyczące podnoszenia przedsiębiorczości, rozwoju edukacji przedszkolnej, wyrównania szans edukacyjnych uczniów, które pośrednio pozwolą na poprawę jakości kapitału ludzkiego obszarów wiejskich. Mimo dostępnej dużej puli środków na działanie 9.5 (150mln euro) na dzień 30 września 2010r. ich alokacja w zakresie złożonych wniosków wyniosła 88%, a alokacja w zakresie umów o dofinansowanie dopiero 20%. Wynika stąd, że istnieje wiele możliwości podnoszenia kwalifikacji na wsi, należy jedynie zachęcić do udziału w tych programach. Powinno się wzmocnić akcję promocyjną związaną z kształceniem ustawicznym. Kapitał ludzki to ważny czynnik rozwoju regionalnego i gospodarczego. Wszelkie możliwości związane z jego ustawicznym rozwojem powinny zostać wykorzystane. Szczególnie zewnętrzne źródła finansowania.

Literatura:

- Aktywność ekonomiczna ludności Polski w latach 2003-2007*, GUS Warszawa 2009
- Baron A., Armstrong M., *Zarządzanie kapitałem ludzkim*, Oficyna Wydawnicza Wolters Kluwer Business, Kraków 2008.
- Barro R.J. Education and Economics growth, In Helliwell J.F. (ed.), *The Contribution of Human and Social Capital to Sustained Economics Growth and Well-Being*, OECD, chapter 3/2001.
- Bieżąca informacja o stanie realizacji PROW, www.minrol.gov.pl.
- Cichy K., Malaga K., *Kapitał ludzki w modelach i teorii wzrostu gospodarczego* w: M. Herbst, *Kapitał ludzki i kapitał społeczny a rozwój regionalny*, SCHOLAR, Warszawa 2007.
- Cichy K., *Kapitał ludzki i postęp techniczny jako determinanty wzrostu gospodarczego*, Instytut Wiedzy i Innowacji, Warszawa 2008.
- Cichy K., Malaga K., *Kapitał ludzki w modelach i teorii wzrostu gospodarczego* w: M. Herbst, *Kapitał ludzki i kapitał społeczny a rozwój regionalny*, SCHOLAR, Warszawa 2007.
- DECYZJA RADY z dnia 20 lutego 2006 r. w sprawie strategicznych wytycznych Wspólnoty dla rozwoju obszarów wiejskich (okres programowania 2007–2013) Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej 25.2.2006 (2006/144/WE).
- Informacja miesięczna o realizacji PO KL, www.efs.gov.pl/Dokumenty.
- Jaki A., *Kapitał intelektualny jako składnik kapitału przedsiębiorstwa*, [w:] *Zarządzanie wiedzą a procesy restrukturyzacji i rozwoju przedsiębiorstw*, pod red. R. Borowieckiego, VII Międzynarodowa Konferencja Naukowa Krynica 2000, AE w Krakowie, Kraków 2000.
- Kosiedowski W., *Wykształcenie jako czynnik rozwoju kapitału ludzkiego państw Europy Środkowoschodniej na tle Unii Europejskiej* w: D. Kopycińska (red.) *Polityka Unii Europejskiej*, Szczecin 2008.
- Lucas R.E., *On the Mechanics of Economics Development*, Journal of Monetary Economics, 22(1)/1988.
- Marshall A., *Zasady ekonomiki*, Arcta, t.II, Warszawa 1928.
- Ocena postępów Polski w zakresie spójności z Unią Europejską*, Raport 2007, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2007.

- Podedworna H., Ruszkowski P., Społeczne aspekty zrównoważonego rozwoju wsi w Polsce, Warszawa 2008.
- Progress Towards The Lisbon Objectives In Education And Training. Indicators And Benchmarks 2009*, Commission of The European Communities. Witryna internetowa: <<http://ec.europa.eu/education/>.
- Program Operacyjny Kapitał ludzki, Narodowe Strategiczne Ramy Odniesienia 2007-2013*, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2007.
- Przegląd Unijnych Programów Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa 2010, www.bip.minrol.gov.pl/
- Romer P., *Endogenous technical change*, Journal of Political Economy, 98/1990,.
- Rozwój obszarów wiejskich w Unii Europejskiej - informacje statystyczno-gospodarcze - Sprawozdanie2006, http://ec.europa.eu/agriculture/rurdev/index_fr.htm
- Rozwój obszarów wiejskich a Program Operacyjny Kapitał Ludzki, Warszawa, marzec 2009 pokl.mazowia.eu/data/other/obszary_wiejskie_ostat.pdf
- Sadowski A., *Kapitał społeczny i kulturowy heterogenicznej „metropolii” wschodniego pogranicza*, [w:] B. Jałowiecki, A. Majer, M. S. Szczepański (red.), *Przemiany miasta. Wokół socjologii Aleksandra Wallisa*, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa 2005.
- Say J.B. *Traktat o ekonomii politycznej*, PWN, Warszawa 1960.
- Smith A., *Badania nad naturą i przyczynami bogactwa narodów*, PWN, Warszawa 1954.
- Szczepański M. S., *Yappiszoneria, karosi i ludzie z sieci*, [w:] D. Czakon, J. Kosmala, M. S. Szczepański (red.), *Polska szkoła: edukacja a rozwój lokalny i regionalny*, Wydawnictwo Śląsk, Częstochowa-Katowice 2001.
- Winiarski B., *Czynniki konkurencyjności regionów*, w: M. Klamut (red.) *Konkurencyjność regionów AE Wrocław 1999*.
- Witryna internetowa: Fundusze strukturalne, www.efs.gov.pl.
- Wyrocka E. Istota i czynniki konkurencyjności w regionie, www.dlaczegopolska.pl.

HUMAN RESOURCES AS DETERMINER OF RURAL DEVELOPMENT

Summary: Meaning of investments in human resources in the local development process is very important. Intensive investment in the development of human resources contributes to rational decision making processes, correct functioning of management, the updating of knowledge bases, raising the level of competitiveness and the economic process of the modern enterprise as a result. The orientation on knowledge-based economy in Poland requires a construction of information society and more dynamic human capitals to generate, allocate and make the knowledge more efficient. Process control requires a human resources' monitoring for knowledge-based economy. Monitoring should be concerned on society education, occupational training of employee and enable the access to new technologies for society.

Keywords: human capital, education, development.

TWÓRCZOŚĆ LUDOWA PRODUKTEM TURYSTYCZNYM OBSZARÓW WIEJSKICH

Streszczenie: W ostatnim dziesięcioleciu obserwuje się szybki i dynamiczny rozwój turystyki wiejskiej. Świadczy o tym wzrastająca liczba ofert wypoczynku na obszarach wiejskich oraz zainteresowanie turystów tą formą wypoczynku. Wynika to ze zmiany sposobu uprawiania turystyki przez mieszkańców miast. Turyści coraz częściej poszukując miejsc z dala od szlaków turystycznych dodatkowo kierują się potrzebą poznania autentycznego dziedzictwa kulturowego.

Kultura ludowa jest istotnym elementem atrakcyjności turystycznej obszarów wiejskich. Rękodzieło i tradycyjne techniki wytwarzania mogą być składową konkurencyjnej oferty turystycznej regionu świadcząc o tożsamości i odrębności kulturowej.

Celem artykułu jest prezentacja Szlaku Rękodzieła Ludowego województwa podlaskiego jako funkcjonującego produktu turystycznego obszarów wiejskich.

Słowa kluczowe: turystyka wiejska, produkt turystyczny, kultur ludowa, szlak turystyczny

1. Wstęp

W ostatnim dziesięcioleciu obserwuje się szybki i dynamiczny rozwój turystyki wiejskiej. Świadczy o tym wzrastająca liczba ofert wypoczynku na obszarach wiejskich oraz zainteresowanie turystów tą formą wypoczynku. Idea turystyki wiejskiej oparta jest na wielu elementach, których trzon stanowi ludność lokalna. Każdy obszar wiejski, gmina czy region mają specyficzne warunki rozwoju różnorodnych form turystyki wiejskiej. Coraz częściej o atrakcyjności oferty turystyki wiejskiej decydują walory środowiska przyrodniczo-kulturowego. Mówiąc o środowisku przyrodniczo-kulturowym, ma się z reguły na myśli regiony raczej rolnicze, o tzw. zdrowym klimacie, bez zanieczyszczeń przemysłowych, pielęgnujące własną historię i tradycję kulturową, z minimum infrastruktury technicznej¹.

Turystyka wiejska jest uzależniona od oferty danej okolicy, jej dziedzictwa oraz kultury, wiejskich zajęć i życia na wsi. W bardzo naturalny sposób umożliwia ona eksponowanie elementów kultury ludowej, walor ten bowiem stanowi podstawę jej specyfiki².

¹J. Maciąg, *Agroturystyka*, w: Rewitalizacja obszarów rustykalnych Europy. Społeczność wiejska. T.1, Ossolineum, Wrocław – Warszawa – Kraków 1996

²T. Jędrusiak, *Turystyka kulturowa*, PWE, Warszawa, 2008, s. 96

Kultura ludowa jest istotnym elementem atrakcyjności turystycznej obszarów wiejskich. Rękodzieło i tradycyjne techniki wytwarzania mogą być składową konkurencyjnej oferty turystycznej regionu świadcząc o tożsamości i odrębności kulturowej.

Celem artykułu jest prezentacja Szlaku Rękodzieła Ludowego województwa podlaskiego jako funkcjonującego produktu turystycznego obszarów wiejskich.

2. Istota produktu turystycznego

Za produkt uważa się wszystko to, co klient może skosztować, użytkować lub przerabiać. Oprócz rzeczy fizycznych do produktów zalicza się usługi, czynności, osoby, miejsca i pomysły technologiczne, organizacyjne oraz idee. Zatem produkt turystyczny cechuje się dużą pojemnością, złożonością i elastycznością.

G. Gołębski uważa, że „(...) produktem turystycznym są wszystkie dobra i usługi tworzone i kupowane w związku z wyjazdem poza miejsce stałego zamieszkania i to zarówno przed rozpoczęciem podróży i w czasie pobytu poza swoją rodzinną miejscowością”.³ Definicja ta przedstawia materialną stronę produktu turystycznego, istnieje jednak druga strona czyli psychologiczna a mianowicie korzyści, przyjemności, satysfakcje, zadowolenie, które może wynikać z jego zakupu. Z tego punktu widzenia produkt turystyczny określa V.T.C. Middleton „Z punktu widzenia potencjalnego klienta rozważającego dowolną formę podróży, produkt może być zdefiniowany jako pakiet składników materialnych i niematerialnych, opartych na możliwościach spędzania czasu w miejscu docelowym. Pakiet jest postrzegany przez turystę jako przeżycie dostępne za określoną cenę”⁴.

S. Medlik zaproponował w swojej definicji połączenie obu punktów widzenia. Podzielił on produkt turystyczny na sensu stricte (wszystko to, co turyści kupują osobno lub w zestawie usług np. transport, zakwaterowanie) i sensu largo (wszystko to, co turyści robią, oraz walorów urządzeń i usług, z których w tym celu korzystają)⁵.

Produkt turystyczny można podzielić na kategorie, z których każda określa istotę produktu:

- produkt turystyczny jako rzecz np. przewodnik, mapa turystyczna, sprzęt turystyczny, pamiątki, multimedialne plany przestrzeni turystycznej, prezentacje regionów na płytach CD;

³ G. Gołębski, *Kompendium wiedzy o turystyce*, PWN, Warszawa, 2008

⁴ Middleton, V.T.C., *Tourism product*, wyd. *Tourism Marketing and Management Handbook*, S.Witt, L. Mountinho (ed.), Prentice Hall 1989, s.573

⁵ J. Kaczmarek Stasiak A., Włodarczyk B., *Produkt turystyczny*, Wyd. Ekonomiczne, Warszawa 2005, 73

- produkt turystyczny jako usługa, obejmuje pojedynczą usługę turystyczną np. hotelarska, gastronomiczna, transportowa, przewodnicka;
- produkt turystyczny jako wydarzenie, charakteryzuje się spójnością i określoną tematyką, występuje w ustalonym miejscu i czasie. Wydarzenie powinno charakteryzować się wyjątkowością i niezwykłością;
- produkt turystyczny jako impreza np. wycieczki, wczasy, rajdy (zestaw kilku usług),
- produkt turystyczny jako obiekt, występuje jedna, główna atrakcja, której mogą towarzyszyć dodatkowe usługi lub inne produkty. Ma charakter punktowy;
- produkt turystyczny jako szlak, składa się z wielu miejsc lub obiektów, które są powiązane jedną nadrzędną ideą. Zwykle połączone są one wyznaczoną i oznakowaną trasą;
- produkt turystyczny jako obszar (region, powiat, miejscowość, park narodowy itp.) zdeterminowany obszar geograficzny, w którym znajdują się atrakcje turystyczne, usługi. Sprzedając nabywcy określone miejsce, oferuje się walory przyrodnicze i antropogeniczne, jak również usługi świadczone przez różne podmioty gospodarcze na podstawie: istniejącego zagospodarowania turystycznego i paraturystycznego, dziedzictwa kulturowego i historycznego, gościnności, wizerunku obszaru⁶.

Produkt turystyczny-obszar (PTO) jest najważniejszą częścią terytorialnego produktu turystycznego (TPT), będąc w pewien sposób wizytówką danego obszaru. Identyfikacja takiego produktu jest możliwa dzięki odpowiedniej promocji regionu.

Podsumowując produkt turystyczny obszaru jest:

- zdeterminowany przestrzennie - może być produkowany i konsumowany tylko w tym jednym określonym miejscu;
- złożony - jest zbiorem licznych elementów, lecz także wzajemnych ich relacji;
- multiwytwarzalny - ma wielu wytwórców;
- komplementarny - elementy produktu wzajemnie się dopełniają;
- synergiczny - działanie wielu podmiotów w celu zmniejszenia kosztów przygotowania i promocji, a zwiększając szanse rynkowego sukcesu;
- silne uzależnienie od trudnych do przewidzenia czynników psychospołecznych takich jak: moda, cele, motywacje;

⁶ J Kaczmarek....op. cit., s. 74

- nie posiada jednej ceny i jednego standardu.

Konsumpcja tego produktu może być rozłożona w czasie, gdyż dane miejsce turystyki mogą odwiedzać wielokrotnie, przy różnych okazjach⁷.

Zaprezentowane kategorie i przykłady dowodzą, że produkt turystyczny jest różnorodny i ma złożony charakter, jest zintegrowanym układem oczekiwań, korzyści, wyobrażeń tworzących unikalną kompozycję.

Punktem wyjścia dla projektowania produktu są przede wszystkim motywacje podróży. Identyfikacja motywów dowodzi, że ludzie podróżują pragnąc zaspokoić potrzeby:

1. odpoczynku w atrakcyjnym środowisku przyrodniczym (np. w górach, nad jeziorami, nad morzem),
2. poznania ciekawych zjawisk przyrodniczych (np. wielkich kanionów, wodospadów, wulkanów, przełomów rzek),
3. korzystania z dóbr kultury (np. teatrów, galerii, muzeów, zwiedzanie miejsc historycznych, zabytków architektonicznych),
4. poprawy zdrowia (wyjazdy do miejscowości uzdrowiskowych, sanatoriów),
5. uczestnictwa w wielkich wydarzeniach, uroczystościach i imprezach (np. olimpiadach, mistrzostwach w różnych dyscyplinach sportu, festiwalach filmowych),
6. odwiedzin krewnych i znajomych,
7. nauki i studiów,
8. gospodarcze i zawodowe (np. negocjowanie i zawieranie kontaktów, badanie i ekspertyzy, konferencje, narady, konsultacje).

Każda z wymienionych grup potrzeb wymaga specjalnych ofert dóbr i usług odpowiadających ujawnianym przez nabywców preferencji i ich możliwościom ekonomicznym.

Ponieważ poszczególne składniki produktu turystycznego spełniają odmienne role, należy je analizować w kategoriach strukturalno-funkcjonalnych. Oznacza to, że kompozycje składników zaspokajających różne komplementarne potrzeby trzeba odnosić do względnie stałej potrzeby głównej. Planista produktu winien więc projektować pakiety na trzech poziomach, a mianowicie:⁸

1. rdzenia produktu,
2. produktu rzeczywistego,
3. produktu powiększonego (poszerzonego).

⁷Ibidem, s. 110.

⁸J. Altkorn, *Marketing w turystyce*, PWN, Warszawa, 1999, s. 98.

Produkt właściwy (istota, rdzeń produktu) to podstawowa zbioru korzyść, jakiej doświadcza turysta, wybierając się w określone miejsce w celu zaspokojenia określonego wymagania. Rdzeniem korzyści może więc być zaspokojenie potrzeby wypoczynku, zwiedzenie interesującego miasta, polepszenie stanu zdrowia itp. Zaspokojenie to wymaga jednakże jednoczesnego zaofiarowania realnej, usługowej kompozycji o określonej strukturze i poziomie jakościowym, czyli uformowania produktu rzeczywistego.

Treść rzeczywistego produktu turystycznego nie jest czymś stałym. Zmienia się ona w wyniku wzrostu poziomu zamożności, cywilizacji i kultury, wpływającego na sposób podróżowania i spędzania wolnego czasu. Produkt rzeczywisty tworzą cechy, dzięki którym możliwa jest konsumpcja produktu właściwego. Są to cechy składające się na podstawowe usługi turystyczne związane z dotarciem do miejsca, wyżywieniem, noclegiem, ubezpieczeniem i zapewnieniem innych elementarnych warunków niezbędnych do konsumpcji produktu właściwego. W tym zakresie ważna jest cena i jakość oferty zasadniczej oraz inne warunki ich realizacji.

Produkt poszerzony składa się z cech, które czynią konsumpcję bardziej efektywną i urozmaiconą, wzmacniają korzyści podstawowe i redukują rozczarowanie. To właśnie za ich pośrednictwem toczy się walka konkurencyjna i zabiega się o klienta, starając się możliwie najbardziej odróżnić własny produkt od pozostałych. Do tych cech należą m.in.: wygląd i stan miejsca zakwaterowania, stan pokoi, jakość ich wyposażenia, czystość, porządek i estetyka wewnątrz, kultura, życzliwość i fachowość personelu, sprawność elementów wyposażenia, kultura, czystość i fachowość obsługi gastronomicznej, jakość i wybór potraw itp.⁹

Tworzenie markowego produktu turystycznego i jego realizacja nie może naruszać zasad współzycia społecznego, kultury, poszanowania historii, tradycji, religii, miejsca i bezpieczeństwa, praw przyrody i prawidłowości ekonomicznych, w tym sytuacji dochodowej potencjalnych klientów. Musi to być wewnętrznie spójna, jednorodna całość, gdyż wówczas istnieje możliwość uzyskania większych efektów ekonomicznych z powodu przyjazdów turystów, rozwoju infrastruktury turystycznej i poprawy finansowej mieszkańców¹⁰.

Odrębność produktu turystycznego wśród ogółu produktów wynika przede wszystkim z faktu, iż składa się w całości z usług, a więc dóbr niematerialnych. Najważniejszymi cechami wyróżniającymi produkt turystyczny spośród innych produktów konsumpcyjnych jest :

- konsumowany w miejscu wytworzenia- proces produkcji i konsumpcji zachodzą w tym samym czasie i miejscu;
- nie można go magazynować ani produkować na zapas;
- nie można go transportować;

⁹ J. Mazurkiewicz, *Planowanie marketingowe w przedsiębiorstwie turystycznym*, PWE, Warszawa, 2002, s. 126.

¹⁰ *Program tworzenia i rozwoju produktów turystycznych województwa podlaskiego*, wyd. PROT, Białystok 2005, s.19

- w momencie zakupu nabywca nie ma możliwości bezpośredniego zapoznania się z produktem;
- wymaga ponoszenia wysokich kosztów stałych¹¹.

Produkt turystyczny zawsze powinien odpowiadać potrzebom turystów, tzn. ich wyobrażeniu o produkcie turystycznym, którego konsumpcja przynosi satysfakcję.

3. Twórczość ludowa jako atrakcja turystyczna

Twórczość ludowa jest coraz bardziej unikalnym elementem przestrzeni społecznej. To właśnie wpływa na atrakcyjność, której poszukują turyści.

Atrakcja turystyczna to według Z. Kruczka, wszystkie elementy, które skłaniają turystów do opuszczenia domu¹². W związku z czym, bodźcem do odbywania podróży turystycznych może być wielopłaszczyznowe obcowanie z elementami kultury ludowej wybranej przestrzeni turystycznej.

Kulturę ludową definiuje się jako ogół twórczości charakterystycznej dla określonej społeczności lokalnej. Związana jest doświadczeniami historycznymi, warunkami życia na danym obszarze, formami gospodarowania oraz cechami etnicznymi i środowiskiem przyrodniczym. Pojęcie to utożsamiane jest z folklorem, przejawianym w różnych postaciach. Kultura ludowa pozwala na poznawanie tradycji, obrzędów, sztuki, języka i ogółu społeczeństw lokalnych.

Elementami kultury ludowej są:

- charakterystyczny dla określonej społeczności strój,
- odmienna architektura budynków i ich wnętrza,
- artystyczna twórczość,
- obrzędy tradycyjne.

W zasobach kultury ludowej, dających się określić jako dziedzictwo, mieszczą się treści, teksty i formy, które utraciły wartość użytkową i należą do relikwii przeszłości. Jednak w sferze wartości niematerialnych zwłaszcza dwie dziedziny wyróżniają się unikalnymi cechami oraz właściwościami o randze ponadczasowej i to zarówno funkcjonujące dzisiaj jeszcze w jakiejś postaci żywej, jak też ukryte w pamięci nosicieli lub utrwalone w dokumentalnych rejestracjach. Należą do nich folklor i sztuka ludowa. Potocznie te terminy bywają rozumiane jako synonimy całej kultury ludowej lub bywają używane wymiennie. Określają one jednak zupełnie różne zjawiska

¹¹ J. Kaczmarek...op.cit., s. 94

¹² Z. Kruczek (red.), *Kompendium pilota wycieczek*, wyd. Proksenia, Kraków, 2009, s. 62

zaspakajające inne potrzeby duchowe, stąd mające też odrębną morfologię, specyfikę treści i form artystycznych, posługujące się odmiennymi środkami ekspresji. Dla uniknięcia nieporozumień terminologicznych i używania jednolitej wykładni słów dla celów pragmatycznych należy posługiwać się określeniami folklor i sztuka ludowa w następujących znaczeniach.

Folklor to zjawiska ludowej kultury duchowej, które nie mają postaci materialnej, gdyż obejmują twórczość i odtwórczość z zakresu literatury ustnej (dziś już też pisanej), poezji, muzyki, tańca, teatralnych form obrzędów i zwyczajów, rytuałów, ale też wiedzy, medycyny itd.

Natomiast sztuka ludowa to przedmioty materialne o dominujących cechach artystycznych, powstałe w przeszłości lub stanowiące dzieła autorów współczesnych spełniających kryteria twórców ludowych. Do sztuki ludowej należą takie dziedziny plastyki, jak: architektura, sztuka figuratywna (rzeźba, malarstwo, grafika), zdobnictwo (np. wycinanki, kwiaty z papieru, malatury na ścianach budynków i wnętrz mieszkalnych), ubiory odświętne i stroje okazjonalne, artystyczne wytwory rękodzieł i rzemiosł ludowych (np. hafty, koronki, tkaniny, zabawki, wyroby ceramiczne, kowalskie, snycerskie itp.), rekwizyty obrzędowe, instrumenty muzyczne.

W Polsce etnologzy badający sztukę ludową oraz folklor już w 1938 roku uznali, że autentyczni artyści ludowi, nazywani też twórcami ludowymi, doskonale znający specyfikę i kanony stylu swojego regionu, powinni być uznani za pełnoprawnych autorów.

Semantyka miana artysty (twórcy) ludowego funkcjonującego w praktyce kulturowej, tzn. wykonującego dzieła plastyczne, literackie, muzyczne i inne zaliczane do sztuki według ogólnych kryteriów kwalifikujących ten rodzaj ludzkiej kreatywności, ulegała zmianom w miarę rozwoju procesu przyswajania przez nieludowe warstwy społeczeństwa oryginalnych wartości wytworzonych w łonie kultury rustykalnej.

W XXI wieku pojęcie twórcy (artysty) ludowego w polskich warunkach społeczno-kulturalnych jest bardzo różnie interpretowane. Należy przyjąć, iż tę nazwę stosować należy wobec osób będących nosicielami lokalnej kultury genetycznie ludowej, które nie szukają wzorców poza nią i są naturalnymi kontynuatorami treści oraz form przejętych drogą tradycji od pokolenia odchodzącego¹³.

¹³ www.kulturaludowa.pl, 8.11.2010

4. Charakterystyka wybranych dyscyplin twórczości ludowej

Proces wytwarzania tradycyjnymi metodami uważany jest obecnie za archaiczny i nieefektywny ekonomicznie. Dlatego też regionalni rzemieślnicy częściej wytwarzają przedmioty artystyczne niż użytkowe, a w przypadku tych drugich dostosowują asortyment do zmieniających się na przestrzeni lat wymagań nabywców. W związku z tym zagrożeniem zaniku objęte są głównie te umiejętności i zawody, w których wytwarzane produkty zaadoptować do zmieniających się warunków rynkowych, a także te, w których istnieje duża trudność lub kapitałochłonność wytwarzania. Wśród najbardziej narażonych na wyginięcie dziedzin są: bednarstwo, konwisarstwo, ludwisarstwo, rymarstwo, sitarstwo, rogarstwo, fajkarstwo oraz w mniejszym stopniu zduństwo, garncarstwo, kowalstwo i tkactwo¹⁴.

Część z wyżej wymienionych dziedzin stało się podstawą oferty turystyczno-edukacyjnej funkcjonującej na obszarach wiejskich. Należą do nich kowalstwo, garncarstwo, tkactwo czy łyżkarstwo.

Garncarstwo jest dyscypliną złożoną, wymagającą nie tylko umiejętności, ale również warsztatu (koło garncarskie, miejsce do suszenia wyrobów, piec do wypalania). Umiejętności przekazywano najczęściej w rodzinie z pokolenia na pokolenie i tak najczęściej jest do dnia dzisiejszego. Większość młodych garncarzy zweryfikowanych w ostatnich latach przez Stowarzyszenia Twórców Ludowych pochodzi z rodzin o wielopokoleniowych tradycjach garncarskich, choć zdarzają się również pasjonaci, którzy dużo wysiłku włożyli w zdobycie umiejętności poprzez uczestnictwo w warsztatach i praktykach u mistrzów.

Na przełomie XIX i XX wieku wytwórczość garncarska była w Polsce istną gałęzią „przemysłu rękodzielniczego”. W ok. 1000 miejscowości istniały warsztaty garncarskie, ale w już w latach 70-tych na mapie Polski można było zaznaczyć jedynie ok. 200 miejscowości. Wiele ośrodków przestało istnieć, jednak są nadal miejscowości, w których warsztaty garncarskie są istotnym ich elementem. Ośrodki garncarskie o silnej tradycji tj. Czarna Wieś Kościelana, Medynia Głogowska, Ostrowiec Świętokrzyski, Urzędów, Pawłów, Rędocin, Łązek Ordynacki nadal są bardzo aktywne i zauważają wzrost zainteresowania swoimi wyrobami. Jednak garncarstwo bardzo podupadło na Kaszubach i centralnej Polsce.

¹⁴ Stasiak A. (red.), *Kultura i turystyka – wspólnie zyskać*, wyd. WSTH, Łódź, 2009, s. 62

Na polskiej wsi tkactwo było zajęciem powszechnym, przekazywanym z pokolenia na pokolenie, uprawianym przez kobiety. W tkactwie ludowym podstawowymi surowcami były włókna naturalne - len, konopie, bawełna, wełna. Technika tkacka polega na przeplataniu osnowy z wątkiem, według określonego porządku wykorzystując sploty: płócienne, płóciennie-osnowowe, płóciennie-wątkowe, rządkowe. Do tkania używa się warsztatu poziomego zwanego krosnem (stosowany w Polsce od XII w.). Pomimo powszechności tego zajęcia po II wojnie światowej zaczęło ono zanikać. W regionach o żywych tradycjach tkackich tj.: Lubelszczyzna, Podlasie, Kurpie, okolice Sieradza, Opoczna, Łowicza nadal jest kultywowane.

Kowalstwo, od czasu wytopu metalu z rud metali, stało się jednym z najważniejszych zawodów wykonywanych przez człowieka. Kowalstwo było cenione we wszystkich kulturach, którym znany był sposób na pozyskanie metalu. Zajmujące się wyrobem przedmiotów z kutego żelaza lub stali, metali nieżelaznych i ich stopów. Obecnie przeżywa renesans w postaci kowalstwa artystycznego.

Łyżkarstwem nazywany jest wyrób przedmiotów gospodarczych z drewna, najczęściej łyżek. Rzemiosło to wymagało dużego nakładu pracy i zdolności manualnych. Zajęciu poświęcano się najczęściej zimą, gdy było mniej prac w gospodarstwie. Praca była kilkietapowa: najpierw należało ociosać, według formy, kawałek drewna, następnie środek wyźłobić specjalnym dłutem i na końcu dokładnie oszlifować przedmiot. Nie było to proste, jednym niewprawnym ruchem można było zniszczyć łyżkę. Liczyła się dokładność i cierpliwość.

5. Wykorzystanie kultury ludowej w budowaniu oferty turystycznej

W Polsce od lat 90 tych tworzona jest przez poszczególne regiony własna, oryginalna oferta turystyczna wykorzystująca potencjał obszaru. Podejmowane są różne lokalne inicjatywy, mające na celu rozbudzenie przedsiębiorczości wśród mieszkańców wsi i wskazanie im sposobu pozyskiwani dodatkowego źródła dochodu w postaci działalności turystycznej. Jako przykład w tym zakresie podjętych działań posłużyć może inicjatywa w gminie Czarna Białostocka na terenie województwa podlaskiego.

W 1994r. z inicjatywy Działu Etnografii Muzeum Podlaskiego w Białymstoku oraz władz lokalnych powstał Szlak Rękodzieła Ludowego województwa podlaskiego. Główną ideą szlaku było ukazanie turystom bogatej i żywej do niedawna tradycji sztuki ludowej Podlasia. Szlak Rękodzieła Ludowego to przeniesienie się do czasów pradziadów, a dokładniej ich codziennej pracy.

Trasa szlaku liczy ok. 56 kilometrów i przebiega przez miejscowości: Czarna Białostocka - Czarna Wieś Kościelna - Łapczyn - Zamczysk - Janów - Sokółka. Trasę wzbogaca położenie wśród pięknych lasów Puszczy Knyszyńskiej.

Rocznie szlak odwiedza około dwa tysiące turystów z kraju i zagranicy.

Na szlaku w warsztatach wiejskich rzemieślników wytwarzane są archaicznymi technologiami tradycyjne przedmioty używane w dawnych gospodarstwach domowych. Podczas zwiedzania turysta ma możliwość zapoznania się z tkactwem dwuosnowowym, garncarstwem, łyżkarstwem, rzeźbiarstwem i kowalstwem (tabela 1).

Główne atrakcje szlaku skupione są w miejscowości Czarna Wieś Kościelna. To bezsprzecznie największa ostoja rzemiosła ludowego w województwie podlaskim, w szczególności z zakresu garncarstwa i kowalstwa. Pierwsi garncarze pojawili się tu już w XVIII w. Współcześnie we wsi funkcjonuje kilka warsztatów garncarskich, które są jednymi z ostatnich działających w Polsce ośrodków ceramiki siwej. Czarna Wieś Kościelna gromadzi kilka pracowni rzemieślniczych, głównie garncarskich, ale również kuźnię kowala. Największą atrakcją dla turystów jest możliwość spraktykowania samodzielnego lepienia garnków. Pod okiem specjalistów tego fachu można nauczyć się trudnej sztuki lepienia garnków i innych naczyń. Odwiedzając pracownie garncarskie można również zakupić unikatowe wyroby garncarzy, którzy tworzą nie tylko garnki, ale także misy, wazony, dzbany i inne piękne naczynia.

Tabela 1. Warsztaty rzemieślnicze na szlaku Rękodziela Ludowego województwa podlaskiego.

Lp.	Twórca ludowy	Lokalizacja warsztatu	Dyscyplina twórczości ludowej
1.	Teresa Pryzmont	Wasilówka (gmina Janów)	tkactwo dwuosnowowe
2.	Alicja Kochanowska	Janów	tkactwo dwuosnowowe
3.	Filomena Krupowicz	Janów	tkactwo dwuosnowowe
4.	Ludgarda Sieńko	Janów	tkactwo dwuosnowowe
5.	Helena Malewicka	Nowokolno (gmina Janów)	tkactwo dwuosnowowe
6.	Piotr Szałkowski	Sokółka	rzeźbiarstwo
7.	Mieczysław Baranowski	Zamczysk	łyżkarstwo
8.	Bolesław, Mirosław Piechowsy	Czarna Wieś Kościelna	garncarstwo
9.	Adam i Paweł Piechowsy	Czarna Wieś Kościelna	garncarstwo
10.	Jan Kudrewicz	Czarna Wieś Kościelna	garncarstwo
11.	Stanisław Mosiej	Czarna Wieś Kościelna	garncarstwo
12.	Mieczysław Hulewicz	Czarna Wieś Kościelna	kowalstwo

Źródło: opracowanie własne.

Kolejną pracownią rzemieślniczą w Czarnej Wsi Kościelnej jest kuźnia Pana Mieczysława Hulewicza. Kowalstwo, którym trudni się Pan Mieczysław łączy elementy ludowe i artystyczne, dzięki czemu efekty pracy są zdumiewające. Podobnie jak w pra-

cowni garncarskiej, także w kuźni można spróbować swoich sił. Odwiedzający mają możliwość obserwacji procesu powstawania wyjątkowych wyrobów, a także ich zakupu. Pan Mieczysław swoje przedmioty tworzy za pomocą wycinania, wyginania, skręcania lub zacinania poszczególnych elementów. Nowoczesne produkty uzyskane za pomocą starych technik kowalskich mogą być ozdobą każdego wnętrza. Wyroby jakie można znaleźć w dorobku tego kowala to: ozdoby dekoracyjne wnętrz, wszelkie okucia, krzyże przydrożne, zawiasy i klamki. Warto również zwrócić uwagę na fakt, że wszystkie narzędzia jak i cała kuźnia zostały własnoręcznie zbudowane i wykonane przez Pana Mieczysława.

Łączyn i Zamczysk to kolejne miejscowości na trasie szlaku rękodzieła ludowego Podlasia. Tutaj można się zetknąć z innym ginącym zawodem – łyżkarza. Produkcja drewnianych łyżek, czerpaków, widelców, szufelek i warząchwi starymi sposobami i specjalnymi narzędziami takimi jak siekiery, cieślice, reszczyki i noże przeżywa właśnie swój renesans. Drewniane łyżki są ozdobą nie jednej kuchni, a często służą także jako standardowe narzędzia kuchenne. Turyści odwiedzający warsztat tradycyjnego wyrobu drewnianych łyżek jedyne już na Podlasiu łyżkarza – Pana Mieczysława Baranowskiego mają niepowtarzalną okazję przyjrzeć się procesowi wyrobu drewnianych łyżek oraz dowiedzieć nieco więcej o samym zawodzie łyżkarza. Można także uzyskać informacje na przykład o najodpowiedniejszym do produkcji rodzaju drewna.

Ważnym punktem na szlaku jest Janów - jedyny w Polsce ośrodek kultywujący oryginalną technikę tkactwa dwuosnowowego. W samym Janowie mieszczą się trzy pracownie tkackie, a w okolicy jeszcze dwie: w Wasilówce i Nowokolnie. Tkactwo uprawiane przez regionalnych twórców jest wyjątkową i oryginalną sztuką ludową. Wyrabiane specjalną techniką dwuosnowową dywany i tkaniny są wystawiane w muzeach i galeriach w kraju (Warszawa, Lublin, Toruń), ale uznanie znalazły również na świecie. Dzieła miejscowych tkaczek można oglądać również w ich korzennej miejscowości – w Izbie Tkactwa Dwuosnowowego w Janowie. Unikalna technika jaką pracują wiejskie tkaczki jest żmudna, ale jej efekty niewiarygodnie piękne. Wełniane tkaniny są tworzone na ręcznych krosnach. Technika dwuosnowowa polega na przeplataniu nici w taki sposób, że po obu stronach uzyskuje się wzór o jednakowym kształcie, ale różnych kolorach. Wśród wyrobów tkaczek można znaleźć tkaniny o różnych kompozycjach – tradycyjnych (sceny z życia wiejskiego, korowody weselne, listki, gwiazdy i gałązki), ale także bardziej nowoczesne. Tkactwo miejscowych tkaczek wyróżnia się umiejętnością niezwyklej łączenia tradycji ze współczesnością. Bardzo cenione na świecie weł-

niane dywany są wykonywane z naturalnej barwionej wełny. Odwiedzając pracownie tkackie można zapoznać się z różnymi technikami tkactwa, spróbować samodzielnie wykonać kawałek tkaniny oraz podziwiać lub zakupić unikalne tkaniny, makaty, bieżniki i dywany.

Ostatnim punktem na szlaku jest Sokółka, a w niej pracownia rzeźbiarza ludowego Piotra Szałkowskiego. Artysta ten specjalizuje się w rzeźbie o tematyce biblijnej, religijnej, wiejskiej i przyrodniczej. Jego prace są prezentowane w muzeach i galeriach Polski i świata, a także gromadzone w prywatnych kolekcjach. Wyroby tego rzeźbiarza są udostępnione zwiedzającym galerię w Sokółce oraz w samym warsztacie artysty. Zwiedzający mają także możliwość zakupu unikalnych rzeźb.

Najnowszą atrakcją turystyczną na podlaskim Szlaku Rękodzieła Ludowego jest Centrum Rękodzieła Ludowego oddane do użytku 25 października 2010 roku w Niemczynie.

Zadaniem obiektu, przystosowanego z dawnej szkoły wiejskiej, jest koncentracja działalności turystyczno - edukacyjnej omawianej przestrzeni turystycznej. W tym celu pozyskano 500 tys. złotych z funduszu Unii Europejskiej. W Centrum mają być organizowane kilkudniowe warsztaty kowalskie, tkackie, garncarskie, a nawet fotograficzne. Większe grupy turystów będą mogły spotkać się z twórcami w specjalnie przygotowanych salach. Na miejscu będzie też można zjeść i przenocować. W planach bowiem jest też powstanie bazy noclegowej.

Kolejnym działaniem władz lokalnych w celu podniesienia atrakcyjności turystycznej szlaku jest opracowanie projektu "Śladami rękodzieła ludowego – oznakowanie szlaku kulturowego na terenie gminy Czarna Białostocka". W ramach projektu powstanie 39 znaków, w tym kierunkowych oraz tablic informacyjnych. Znajdą się na nich opisy szlaku oraz poszczególnych pracowni: kowalskiej, garncarskiej czy też łyżkarskiej, a także zdjęcia. Turyści dowiedzą się też, gdzie na trasie można zjeść oraz wypocząć. Tablicę będą bowiem zawierały adresy kwater agroturystycznych. Znaki zostaną ustawione na terenie miejscowości z obszaru Lokalnej Grupy Działania Puszcza Knyszyńska, czyli Czarnej Białostockiej, Czarnej Wsi Kościelnej, Chmielnika. Pojawiają się one również w Łapczynie, Zamczysku i Jezierzysku.

6. Podsumowanie

Reasumując dotychczasowe rozważania, bez wątpienia można stwierdzić, iż kultura turystyka wiejska ma szansę odgrywać ważną rolę w kształtowaniu zintegrowane-

go produktu turystycznego regionu. Usługi turystyczne oparte na potencjale kultury ludowej mogą stać się atrakcją turystyczną i stanowić tym samym pozarolnicze źródło zarobkowania dla mieszkańców obszarów wiejskich.

Odpowiednio zaprojektowany produkt turystyczny, liniowy lub obszarowy, wykorzystujący w ofercie dziedzictwo regionalne może stanowić jądro atrakcyjności obszaru wiejskiego. Należy jednak pamiętać, iż bez właściwego zagospodarowania turystycznego (zaplecze noclegowe i gastronomiczne), potrzeby turysty-konsumenta nie mogą być zaspokojone.

Literatura:

- Altkorn J., Marketing w turystyce, PWN, Warszawa 1999
Gołembski G., Kompendium wiedzy o turystyce, PWN, Warszawa, 2008
Jędrzyński T., Turystyka kulturowa, PWE, Warszawa, 2008
Kaczmarek J., Stasiak A., Włodarczyk B., Produkt turystyczny, Wyd. Ekonomiczne, Warszawa 2005,
Kruczek Z. (red.), Kompendium pilota wycieczek, Wyd. Proksenia, Kraków 2009
Maciąg J., Agroturystyka, w: Rewitalizacja obszarów rustykalnych Europy. Społeczność wiejska. T.1, Ossolineum, Wrocław – Warszawa – Kraków 1996
Mazurkiewicz J., Planowanie marketingowe w przedsiębiorstwie turystycznym, PWE, Warszawa 2002
Middleton, V.T.C., Tourism product, wyd. Tourism Marketing and Management Handbook, S.Witt, L. Mountinho (ed.), Prentice Hall 1989
Program tworzenia i rozwoju produktów turystycznych województwa podlaskiego, wyd. PROT, Białystok 2005
Stasiak A., Kultura i turystyka – wspólnie zyskać, wyd. WSTH, Łódź 2009

Strony internetowe:

www.kulturaludowa.pl, 8.11.2010

WORKS OF FOLK RURAL TOURIST PRODUCT

Summary: In the last decade has seen the rapid and dynamic development of rural tourism. Evidenced by the increasing number of offers recreation in rural areas and the interest of tourists in this form of recreation. This is due to change in tourism by the city dwellers. Tourists are increasingly looking for locations away from the tourist routes also driven by the need to learn the authentic cultural heritage.

Folk culture is an important element of tourist attractiveness of rural areas. Handicrafts and traditional manufacturing techniques can be competitive component of the tourism offer of the region by providing the identity and cultural differences. The article aims to present Route Folk Handicraft Podlaskie as a viable tourism products in rural areas.

Keywords: rural tourism, tourism product, folk culture, hiking trail.

Stanisław Czaja, Agnieszka Becla

Małgorzata J. Hałasa, Anetta Zielińska

PWSZ w Głogowie – Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu

MOŻLIWOŚĆ WYKORZYSTANIA KATEGORII „WIEJSKOŚCI” W PRZYGOTOWANIU I REALIZACJI STRATEGII ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU

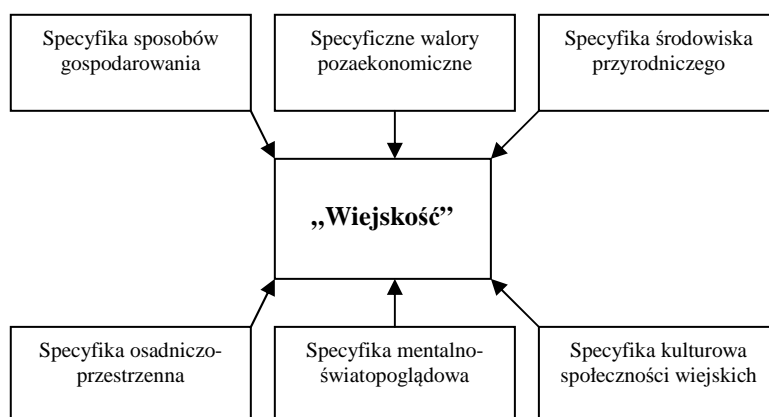
Streszczenie: W opracowaniu przedstawiono pojęcie wiejskości. Omówiono główne czynniki kształtujące tę kategorię, na przykład: dominacji rolnictwa, szczególne znaczenie procesów przyrodniczych, naturalna, „sezonowa” rytmika produkcji, dobową produkcja, naturalny charakter produkcji, szczególna rola wymiaru fizycznego działalności gospodarczej (materii, energii, czasu i przestrzeni) oraz rola kapitału przyrodniczego. Omówiono także rolę tego pojęcia w myśli ekonomicznej i społecznej. Autorzy dokonali również analizy możliwości wykorzystania idei wiejskości do tworzenia lokalnych strategii zrównoważonego rozwoju terenów wiejskich.

Słowa kluczowe: wiejskość, strategia zrównoważonego rozwoju

1. Wstęp

Pojęcie „wiejskości” nie było powszechne w języku polskim, chociaż jego istnienie i możliwość wykorzystania nie podlega dyskusji. Słowniki języka polskiego interpretują ten zwrot jako „*związanie ze wsią, z terenami wiejskimi i zamieszkującą je ludnością*”. Taki sposób interpretacji nie wyczerpuje oczywiście możliwości, jakie tworzy semantyczny wymiar języka, nie ogranicza także zakresu używania tego pojęcia. Trudno zatem dziwić się, że kategoria „wiejskości” znalazła swoje zastosowanie w socjologii, teorii kultury, a ostatnio w badaniach nad strategią zrównoważonego rozwoju. W tym ostatnim kontekście kategoria ta niesie bardzo interesujące możliwości poznawcze i aplikacyjne.

Schemat 1. Wymiary pojęcia „wiejskości”

Źródło: opracowanie własne

Poznawcze – ponieważ umożliwia łączyć różne aspekty rzeczywistości przyrodniczej, gospodarczej i społeczno-kulturowej, występujące na obszarach wiejskich, we funkcjonujących tu społecznościach, nadając im kompleksowy i holistyczno-systemowy charakter, co pozwala wyeksponować złożoną specyfikę występujących tu zjawisk i procesów, nałożoną na wielowarstwową strukturę tej rzeczywistości. Aplikacyjne, gdyż „wiejskość” może być podstawą (celem) strategii społeczno-ekonomiczno-przyrodniczo-kulturowych oraz przy pewnej konkretyzacji (na poziomie celów, zadań, metod i instrumentów realizacji) przedmiotem odpowiedniej polityki, rozumianej jako określanie celów, operacjonalizacji ich w postaci zadań i wskazywanie sposobów (metod i narzędzi) realizacji. Kategoria „wiejskości” wymaga doprecyzowania, zwłaszcza jeżeli ma być traktowana jako element kapitału naturalnego i wykorzystana do budowy strategii zrównoważonego rozwoju. W opracowaniu zaprezentowane będą pewne sugestie, co do możliwych sposobów rozumienia pojęcia „wiejskości” i problemów implementacyjnych tej kategorii.

2. Cechy determinujące specyfikę „wiejskości”

„Wiejskość” jest złożoną charakterystyką skupiającą w sobie procesy i zjawiska kształtujące pewien wymiar rzeczywistości ekonomiczno-społecznej i geograficzno-przyrodniczej. Wszystkie powyższe aspekty są niezwykle ważne z punktu widzenia „wiejskości”.¹ Kategoria ta związana jest przede wszystkim z działalnością gospodarczą i społeczno-kulturową człowieka. Z tego powodu szczególnie silne są oddziaływania

gospodarcze człowieka. Specyfika sposobów gospodarowania na terenach wiejskich dotyczy:

1. dominacji rolnictwa;
2. szczególnego znaczenia procesów przyrodniczych;
3. naturalnej, „sezonowej” rytmiki produkcji;
4. dobowej produkcji powiązanej z rytmami biologiczno-fizjologicznymi;
5. naturalnego charakteru produkcji;
6. szczególnej roli wymiaru fizycznego działalności gospodarczej (materii, energii, czasu i przestrzeni);
7. roli kapitału przyrodniczego.

Dominacja rolnictwa jest podstawową cechą produkcji odbywającej się na terenach wiejskich. Ten sektor gospodarki, mimo spadku znaczenia, wyrażonego udziałem rolnictwa w tworzeniu produktu narodowego brutto, a co znalazło potwierdzenie w badaniach C.Clarka, J.Fourastie czy J.Fishera, nadal odgrywa ważną rolę w systemie gospodarczym. Jest bowiem głównym źródłem produktów żywnościowych oraz wielu surowców dla innych sektorów gospodarki. Odnosi się zatem wrażenie, co częściowo potwierdzają badania empiryczne, że rola rolnictwa w systemie gospodarczym jest znacznie większa, niż tylko wyrażona udziałem w kreacji produktu narodowego brutto.

Współczesne rolnictwo jest złożonym układem strukturalno-funkcjonalnym, na który składają się różnorodne zasoby ekonomiczne. Wśród tych zasobów szczególne znaczenie mają zasoby przyrodnicze (ziemia wraz z jej urodzajnością), zasoby ludzkie oraz zasoby antropogeniczne (zwłaszcza w przypadku rolnictwa konwencjonalnego). Ziemia jest najbardziej elementarnym składnikiem produkcji rolniczej. Umiejętność gospodarowania nią, w połączeniu z innymi walorami bonitacyjnymi (klimat, naświetlenie terenu, nawodnienie itp.), jest warunkiem *sine qua none* rozwoju rolnictwa. Odciska także specyficzne piętno na środowisku przyrodniczym, w tym zwłaszcza krajobrazu.

Ważną rolę w produkcji rolniczej odgrywa sposób jej realizacji. Zupełnie inaczej wygląda produkcja intensywna, oparta na wykorzystaniu maszyn, urządzeń, energii, nawozów sztucznych i mineralnych czy chemicznych środków ochrony roślin, a inaczej w przypadku rolnictwa ekologicznego. Przekłada się to nie tylko na wyniki, ale przede

¹ Por. S.Czaja, Pojęcie „wiejskości” i jego elementy składowe – analiza wstępna (w) „Rozwój zrównoważony. Teoria i praktyka, ze szczególnym uwzględnieniem obszarów wiejskich”, red. B.Fiedor, R.Jończy, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2009, s. 93-103.

wszystkim na przyrodnicze i krajobrazowe konsekwencje produkcji rolniczej. W przypadku strategii zrównoważonego rozwoju wzrasta znaczenie tych metod i technik produkcji rolniczej, które ograniczają przemieszczanie zewnętrznych strumieni materii i energii, a podnoszą efektywność wykorzystania zasobów kapitału naturalnego.

Cechą rolnictwa intensywnego jest efektywność wyrażona plonami, które nie przelicza się jednak na energetyczno-materialne rozmiary strumieni wspierających lecz na jednostkę powierzchni (hektar). Jest to zatem bardzo uproszczona forma efektywności. Wyższe plony z jednostki powierzchni są bowiem rezultatem transformacji zewnętrznych zasobów przyrodniczych, przekształconych przez człowieka do postaci maszyn, nawozów, środków ochrony i energii w produkt rolniczy. Transformacja ta niesie ze sobą pogorszenie jakości (walorów użytkowo-smakowych) żywności oraz zwiększając depozycję zanieczyszczeń w środowisku przyrodniczym.

Prowadzone już od lat siedemdziesiątych XX wieku badania pokazują, że stosowanie rozszerzonej formuły analizy zysków energetycznych nie potwierdzają tak wysokiej efektywności rolnictwa konwencjonalnego (intensywnego). Wskaźnikiem wykorzystania energii w rolnictwie jest stosunek nakładów energetycznych na uprawę, nawożenie, zbiór itp. do zysków zmagazynowanych w formie pokarmowych składników plonu. Tym samym wyższe plony powinny świadczyć o lepszym wykorzystaniu energii, jednak jest tak tylko pozornie, ponieważ istotnym, z entropijnego punktu widzenia, zyskiem energetycznym produkcji rolniczej jest wykorzystana energia promieniowania słonecznego, a ten proces w roślinach uprawnych nie ulegał większym zmianom. Zwyżka plonów osiągnięta jest przede wszystkim dzięki wzrostowi nakładów energetycznych z paliw kopalnych. Szacunkowe obliczenia wydajności energetycznej w różnych typach produkcji rolniczej, jakie stosowano w różnych epokach historycznych, wykazały, że w miarę postępu w rolnictwie i osiągnięcia coraz wyższych plonów wydajność ta maleje. Jeżeli znaczna część plonu przeznaczona jest na paszę dla zwierząt, wówczas bilans energetyczny może być nawet ujemny, a taka sytuacja istnieje w większości rozwiniętych krajów.

Pod względem tempa fotosyntezy i efektywności wiązania energii słonecznej w ciągu dnia współczesne odmiany roślin są prawdopodobnie również nieco lepsze od odmian z naturalnych stanowisk. Jednak długookresowa analiza termodynamiczna wskaźników pozwala stwierdzić, że przewaga nowoczesnych upraw stopniowo zanika, ponieważ większość roślin uprawnych rośnie i wykorzystuje proces fotosyntezy tylko przez parę miesięcy w roku, podczas gdy proces fotosyntezy u roślin dziko rosnących

trwa przez cały okres wegetacji. W rezultacie, mimo, że rośliny uprawne zajmują ponad 11% powierzchni lądów, ich plony stanowią mniej niż 1% ogólnej energii wykorzystanej w procesie fotosyntezy przez szatę roślinną naszego globu. W efekcie powstaje wysoce energochłonne intensywne rolnictwo wzmacniające raczej, niż osłabiające entropijność współczesnych systemów społeczno-ekonomicznych.

Należy przy tym pamiętać, że procesy fotosyntezy są najważniejszymi po stronie czynników osłabiających entropijność Ziemi rozumianej jako system ekologiczno-ekonomiczno-społeczny. Nie ma powodów, aby wątpić w możliwości opanowania nowych źródeł energii, zanim jednak to nastąpi, koniecznością staje się oszczędne gospodarowanie zasobami paliw kopalnych. Pewne możliwości tkwią tu na przykład w poszukiwaniu bardziej wydajnych i oszczędnych metod nawożenia roślin. Szacuje się, że około 2,5% energii, uzyskanej przez rośliny drogą fotosyntezy, pochłania wiązanie azotu przez symbiozę z bakteriami. Następne 5% energii rośliny wydają na produkcję azotanów glebowych, pochodzących z rozkładu substancji organicznej - martwych roślin i zwierząt. Na produkcję nawozów azotowych przeznaczają się w skali globu około 2% energii paliw kopalnych. Dalsze 2% pochłania ich transport i wysianie na polach. Możliwości wzrostu efektywności energetycznej są tu znaczące. Bilans energetyczny produkcji rolniczej po stronie „ma” zawiera pozycje wyrażające się ilością energii chemicznej związanej przez uprawiane rośliny w formie składników pokarmowych plonu, po stronie „winien” zawiera nakłady energii związane z agrotechniką.

Nasuwa się pytanie - czy współczesne rolnictwo bardzo wydajne w sensie produkcyjnym, jest przedsięwzięciem energetycznie zyskownym? Twierdząca odpowiedź na to pytanie nie jest wcale oczywista. Próbę szacunkowego bilansu energetycznego rolnictwa przeprowadzono na przykład w Wielkiej Brytanii. Rolnictwo brytyjskie jest jednym z najnowocześniejszych i najbardziej wydajnych na świecie. Okazało się, że nakłady energetyczne na produkcję rolną są w tym przypadku w niewielkim tylko stopniu niższe niż zasób energii uzyskiwany w plonach, przy czym po stronie wydatków nie uwzględniono nakładów energetycznych na przetwórstwo płodów rolnych, które jest dość duże, zważywszy, że tylko w niewielkim stopniu nie przetworzone produkty rolne trafiają do konsumentów. Po wliczeniu tych kosztów bilans byłby prawdopodobnie ujemny. Nie wynika z tego oczywiście, że rolnictwo jest zbędne, ponieważ najistotniejszą sprawą są różnice jakościowe między rodzajem energii wydatkowanej na produkcję a energią uzyskiwaną w produktach. Tylko ten ostatni rodzaj energii zawarty w pożywieniu jest dostępny dla człowieka jako organizmu żywego. Przemiany energetyczne

zachodzące w trakcie produkcji rolniczej są zatem biologiczną koniecznością, niezależnie od bilansu strat i zysków. Problem polega na proporcjach i oszczędności. Ogólnie można stwierdzić, że intensyfikacja produkcji rolnej sprowadza się do wprowadzenia energii pochodzącej z pozarolniczych źródeł.

W rolnictwie tradycyjnym nakłady energetyczne pochodziły z zasobów wytwarzanych w samym rolnictwie: praca ludzi i zwierząt pociągowych, drewniane narzędzia, naturalne nawozy. Cykl energetyczny był w pewnym sensie zamknięty, wzrost produktywności powolny. Nadwyżki energetyczne wytwarzane w takim rolnictwie były stosunkowo małe, co dawało możliwość utrzymania się poza rolnictwem niewielkiej liczbie ludzi. Rewolucja przemysłowa, dzięki której uruchomiono energię zawartą w kopalniach, pozwoliła również na znaczne zwiększenie nakładów energetycznych w rolnictwie. W rezultacie powstało współczesne wysoko produktywne rolnictwo, zatrudniające niewielką liczbę ludzi, dysponujących znaczną ilością energii.

Intensyfikacja produkcji rolniczej jest niezbędnym i koniecznym warunkiem rozwoju społeczeństw przemysłowych. Czy jednak tendencja do osiągnięcia tego celu na drodze zwiększania nakładów energetycznych pozwoli rozwiązać problem wyżywienia coraz większej liczby ludzi? Czy bez nakładów energetycznych dopływających do rolnictwa można w ogóle rozwiązać problem wyżywienia? I jakim kosztem? Czy środowisko przyrodnicze jest w stanie asymilować kolejne rosnące dawki zanieczyszczeń? Aby odpowiedzieć na te pytania, należy spojrzeć na drugą mniej optymistyczną stronę intensywnej agrotechniki. Nie podejmując szerzej zachwianego bilansu energetycznego współczesnego rolnictwa, który nie ma obecnie większego praktycznego znaczenia z tej prostej przyczyny, że brak innego wyjścia, należy zatrzymać się krótko nad ujemnymi skutkami chemizacji rolnictwa, głównie nawożenia mineralnego i zabiegów związanych z ochroną roślin. Ujemne skutki tych praktyk sprowadzają się do zatruwania środowiska i wynikającego z tego zachwiania równowagi biologicznej w glebie, wodach itp. Bezkrzytyczni entuzjaści technicznie pojmowanego postępu sięgają przy takich zarzutach po argument, że przecież zawsze działalność produkcyjna człowieka powodowała szkody w przyrodzie.

Badania związków między nakładami energetycznymi a efektami produkcyjnymi w rolnictwie wywołały wiele dodatkowych kontrowersji. Problem pierwszy związany był z trudnościami włączenia do analizy wszystkich typów energii, zwłaszcza jej form odnawialnych (energii słonecznej, geotermicznej, deszczów, wiatrów itp.). Pierwsze wyniki uzyskiwane przy takim założeniu wskazywały na niezgodność z prawem

entropii. Efekty były bowiem większe od nakładów. Taka sytuacja była wynikiem błędów metodologicznych. Kwestia druga dotyczyła jednowymiarowości analizy energetycznej, co utrudniało właściwą ocenę energii pracy ludzkiej, maszyn itp. Przy szacunkowych obliczeniach dochodziło do dużych rozbieżności uzyskiwanych wyników ze względu na subiektywizm badaczy. Ponadto jednowymiarowość analizy energetycznej prowadziła do nadmiernego wyeksponowania jednego aspektu rzeczywistości, pomniejszając inne. W przypadku produktów rolnych, poza energetyczną efektywnością procesów ich wytwarzania, ważne są także ich cechy, jak np. odporność na choroby i warunki klimatyczne, wartość odżywcza i smakowa. Rozwiązanie powyższych problemów wymaga dalszych badań.

W produkcji rolniczej szczególne znaczenie odgrywają **procesy przyrodnicze**. Przyspieszony rozwój gospodarczy wpłynął również na zmianę charakteru produkcji rolniczej, a zwłaszcza na jej „uprzemysłowienie”. Wyrazem tego procesu były między innymi: (1) szerokie stosowanie nawozów mineralnych i sztucznych, (2) rozszerzenie stosowania chemicznych środków ochrony roślin, (3) farmizacja hodowli czy (4) intensyfikacja produkcji w postaci produkcji szklarniowej. Industrializacja produkcji rolniczej wpłynęła na wyniki (plony) osiągane w rolnictwie. Rynek żywności został oparty na produktach osiąganych w tego typu rolnictwie. Spowodowało to sytuację nadmiaru produktów żywnościowych. Z drugiej strony, produkty te charakteryzowały się jednak niedostateczną jakością odżywczą. W efekcie występuje obecnie sytuacja nadmiaru produktów żywnościowych, nie najwyższej jakości. Trudno zatem być zaskoczonym, że w ostatnich kilkudziesięciu latach wzrasta zainteresowanie niekonwencjonalnymi sposobami produkcji rolniczej. Rolnictwo organiczne, ekologiczne czy integrowane zmienia w sposób istotny charakter produkcji na terenach wiejskich. Dotyczy to nie tylko poprawy jakości produktów żywnościowych, ale również oddziaływania na środowisko przyrodnicze i krajobraz wiejski.

Specyfikę produkcji rolniczej, czy szerzej produkcji na terenach wiejskich jest także jej **naturalna sezonowość**. Naturalna sezonowość związana jest i bezpośrednio wynika z biologicznego cyklu rozwoju roślin i zwierząt wykorzystywanych w produkcji rolnej. Ponieważ zdecydowana większość przedsięwzięć produkcyjnych w rolnictwie realizowana jest na otwartej przestrzeni naturalna sezonowość łączy się z rytmiką pór roku (klimatyczno-przyrodniczych) w danym klimacie. Rytmika ta ma przełożenie, zarówno na sposób funkcjonowania wiejskich systemów społeczno-ekonomicznych oraz na przekształcenia wiejskiego krajobrazu (środowiska przyrodniczego). Pojawiają się

przy tym pewne określone cechy tej sezonowości, na przykład prace polowe, aktywność działań itp.

Rytmika dotyczy nie tylko sezonu rocznego, ale również **działalności dobowej**. Jest to powiązane między innymi z faktem, że prace prowadzone są często na otwartej przestrzeni oraz z naturalnymi rytмами biologiczno-fizjologicznymi roślin i zwierząt. W rolnictwie przedsięwzięcia produkcyjne (np. karmienie i oporządzanie zwierząt, prace polowe itp.) są bardziej uzależnione od procesów naturalnych, takich jak wschody i zachody Słońca czy długość dnia astronomicznego, niż od rytmu wyznaczonego przez czas zegarowy. Zmienna rytmika dobową jest tym wyraźniejsza, im produkcja rolnicza ma mniej zindustrializowany charakter. To wszystko łączy się w naturalnym charakterze produkcji, która oznacza nie tylko pewną rytmikę działania (produkcji), ale również podporządkowaniem tego typu produkcji tempu procesów przyrodniczych (np. wzrost organizmów).

W produkcji rolniczej szczególną rolę ma **wymiaru fizycznego**. Jak wiadomo, wymiar ten oznacza, że w przypadku produkcji rolniczej podstawowe znaczenie mają przepływy materii i energii odbywające się w danej przestrzeni i w określonym czasie, a nie przepływy finansowe. Produkcja rolnicza (żywność i surowce) ma szczególny sens, gdy służy bezpośredniemu zaspokojeniu ludzkich potrzeb lub jest wykorzystywana w dalszym przetwarzaniu, nie zaś w postaci zwaloryzowanej, tym bardziej, że charakteryzuje ją ograniczona trwałość. Po przekroczeniu tego okresu traci swoje walory użytkowe. W przypadku produkcji rolniczej wymiar fizyczny daje znać jeszcze w jeden sposób – wymaga ona określonej przestrzeni i czasu. W jednym i drugim przypadku istnieją niewielkie możliwości zmniejszenia tych wymiarów. Z jednostki przestrzeni (np. hektara) można co prawda uzyskać wyższe plony, ale kosztem zasilania zewnętrznego, co oznacza spadek efektywności takiej produkcji, a w wielu przypadkach pogorszenie jakości (walorów użytkowych). Podobnie nie ma większych możliwości skrócenia czasu produkcji bez negatywnego wpływu na jakość i efektywność produkcji rolniczej.

„Wiejskość” związana jest również ze **specyfiką kulturową społeczności wiejskich**. Przejawia się ona zarówno w zakresie kultury niematerialnej (zwyczajów, obyczajów, tradycji), jak i materialnej (wytwory ludzkiej pracy, sztuka, budownictwo itp.). Społeczności wiejskie nadal różnią się, mimo procesów unifikacji kulturowej, od społeczności miejskich. W sferze zwyczajów, obyczajów czy tradycji wiąże się to z licznymi odniesieniami do pracy na roli, wpływem oddziaływania kontaktów z przyrodą, mniejszą anonimowością w tych małych społecznościach oraz silniej zakorzenionym

tradycjonalizmem. W społecznościach wiejskich występuje również pewien izolacjonizm, zarówno przestrzenny, jak i wywoływany specyfiką (rytmiką) działalności gospodarczej. Izolacjonizm ten przejawiał się między innymi w odrębności językowej, która współcześnie wyraźnie się zatarła. W kulturze materialnej specyfika „wiejskości” przejawia się nadal w przedmiotach codziennego użytku, mimo, że zaciera się ona w ostatnich dekadach, narzędziach używanych w pracy, znacznie mniej w strojach. Jest natomiast obecna w budynkach czy budowlach, zwłaszcza tam, gdzie zachowały się historyczne wytwory takiej kultury materialnej.

Pierwszy wymiar „wiejskości” kulturowej łączy się ze **specyfiką mentalno-światopoglądową**, drugi natomiast ze specyfiką osadniczo-przestrzenną. Odmienność mentalno-światopoglądowa wyraża się w szczególności w systemach norm etyczno-moralnych oraz akceptowanych systemach aksjologicznych (uznawanych wartości). W systemach tych dostrzega się pewną odmienność łączącą się z tradycjonalizmem, słabą absorpcją zmienności czy biologicznością. Przykładami mogą być akceptowane postawy kłusownictwa, mimo ostrego bardzo braku przyzwolenia na kradzież. Podobnie jest z odnoszeniem się do zwierząt, gdzie łączy się poczucie odpowiedzialności, opieki z niewłaściwym postępowaniem. Znacznie silniejsza jest również presja psychiczno-społeczna, jakiej poddawana jest w społecznościach wiejskich jednostka, w porównaniu z bardziej anonimowymi społecznościami miejskimi. Z drugiej strony, mieszkańcy wsi przejawiają większe zainteresowanie i pomoc wzajemną w sytuacjach trudnych, czemu sprzyja pewien izolacjonizm i konieczność samowystarczalności.

Odmienność (specyfika) osadniczo-przestrzenna wynika bezpośrednio z procesów gospodarowania, a zwłaszcza z potrzeby bezpośredniego dostępu do ziemi oraz wkomponowania budynków i budowli w środowisko przyrodnicze. W efekcie otrzymujemy bardzo zróżnicowane i zindywidualizowane układy urbanistyczno-osadnicze wyrażające niezwykle ciekawe relacje z przyrodą, charakteryzujące się niewielkim zagęszczeniem populacji. Tworzy to niezwykle cenione współcześnie osadnictwo z wyraźnymi akcentami ekologicznymi, wyrażonymi bezpośrednim kontaktem z przyrodą ożywioną, właściwym klimatem akustycznym (cisza, dźwięki przyrody) czy wieloma walorami pozaekonomicznymi środowiska przyrodniczego.

Fotografia 1. Krajobraz wiejski

Źródło: zdjęcie autorskie

Pozaeconomiczne walory środowiska przyrodniczego nabierają znaczenia we współczesnej myśli ekologiczno-ekonomicznej. Walory te można łączyć z takimi aspektami jak:

- piękno krajobrazu;
- właściwy klimat akustyczny;
- przeżycia estetyczne i wzruszenia emocjonalne;
- walory rekreacyjne;
- walory poznawcze środowiska przyrodniczego;
- walory etyczne, a zwłaszcza wzrost poczucia więzi z przyrodą ożywioną, prowadzącą w pewnych sytuacjach do sakralizacji elementów (komponentów) środowiska przyrodniczego.

Wszystkie powyższe aspekty kreujące pozaeconomiczne walory środowiska przyrodniczego mają swój jednostkowy, jak i społeczny wymiar. Pierwszy z nich wiąże się z indywidualną identyfikacją i odbiorem tych użytków, drugi z ich akceptacją społeczną. Środowisko przyrodnicze na obszarach wiejskich dostarcza szerokiego wachlarza tych użytków, które można znacznie skuteczniej odbierać niż w przypadku środowiska miejskiego, chociażby ze względu na to, że można je lepiej odbierać, gdy nie występuje nadmierne zatłoczenie osobnicze (liczba ludzi). Do odbioru tych walorów niezbędna jest pewna przestrzeń psychologiczna.

Fotografia 2. Krajobraz wiejski

Źródło: zdjęcie autorskie

Możliwość korzystania z walorów pozaekonomicznych bezpośrednio powiązana jest ze **środowiskiem przyrodniczym, a zwłaszcza z mniejszym antropogennym jego przekształceniem**. W efekcie środowisko przyrodnicze na terenach wiejskich dysponuje zarówno dostatecznymi walorami ekonomicznymi (np. urodzajność gleby), niezbędnymi dla prowadzenia efektywnej ekonomicznie działalności gospodarczej, jak i szerokim wachlarzem użytków pozaekonomicznych, które mogą być podstawą rozszerzenia innych form aktywności (rekreacja i wypoczynek, turystyka itp.).

Uwzględnienie różnych form odmienności terenów wiejskich pozwala nie tylko dostrzec złożoność pojęcia „wiejskości”, ale również zidentyfikować poziomy tej kategorii oraz wzajemne relacje. W efekcie otrzymujemy bardzo interesujący problem, którego uwzględnienie pozwala istotnie wzbogacić strategię rozwoju zrównoważonego i trwałego (ekorozwoju), zwłaszcza w odniesieniu do obszarów wiejskich i zamieszkujących je społeczności. Powyższa próba identyfikacji pojęcia „wiejskości” pozwala także zauważyć, że występowało ono w koncepcjach społeczno-ekonomicznych i nie jest elementem zupełnie nowym. Warto zatem przyjrzeć się, jak szeroko pojmowana „wiejskość” występowała w dociekaniach społeczno-ekonomicznych, jaka była jej pozycja i w jaki sposób ewoluowała, a także jak kategoria ta była determinowana zmieniającymi się warunkami historyczno-ekonomiczno-społecznymi.

Fotografia 3. Krajobraz wiejski

Źródło: zdjęcie autorskie

3. Ewolucja pojęcia „wiejskości” w myśli ekonomiczno-społecznej

Tak szeroko rozumiana „wiejskość” znajdowała odzwierciedlenie w różnych formach aktywności intelektualnej, kulturalnej czy gospodarczej człowieka. Był to zarówno stosunek pozytywny, jak i negatywny. Szczególną rolę w kształtowaniu tych relacji odgrywały stosunki ekonomiczne. W okresie dominacji gospodarki naturalnej² „wiejskość” traktowana była nie tylko jako oczywisty, ale także pozytywny wymiar funkcjonowania człowieka i ludzkiej cywilizacji. „Wiejskość” była wręcz kryterium, wyznacznikiem dobra czy smaku, gustu estetycznego. U filozofów czy pisarzy greckich oraz rzymskich znajdziemy nie tylko pochwałę życia wiejskiego, ale często wręcz tęsknotę za spokojem i harmonią życia na wsi, niechęć do miejskiego gwaru czy tempa. Obecna w mitologiach starożytnych etapizacja życia społecznego, rozróżniająca okres złoty, srebrny czy żelazny w historii cywilizacji był także przejawem tęsknoty za gospodarką naturalną i towarzyszącym jej społeczeństwem neolitycznym. Niski poziom urbanizacji i brak istotniejszych różnic w sposobach gospodarowania (w tym zaspokajania potrzeb) i innych wymiarach aktywności ludzkiej nie pozwalał na rozróżnienie kategorii „wiejskości” i „miejskości”. Pewne różnice dostrzeżone zostały dopiero w momencie powstania dużych aglomeracji świata starożytnego takich jak Ateny, Alek-

² Pojęcie gospodarki naturalnej wyjaśnione jest w pracy: S. Czaja, Historia gospodarki i gospodarowania, Wydawnictwo I-BIS, Wrocław 2002, s. 12 i nast.

sandria czy Rzym. Uciążliwości tego typu skupisk znalazły swój wyraz w micie o wieku złotym czy wyobrażeniach krainy szczęśliwości – Arkadii. Raj kojarzył się z ogrodem i kontaktem (życiem) na łonie przyrody.

Pierwsze symptomy niechęci do wsi i wiejskości pojawiają się dopiero w późnej starożytności oraz dojrzałym średniowieczu. W starożytności dała o sobie znać przyciągająca rola metropolii typu Ateny, Aleksandria czy Rzym. Dawały one nieznaną na wsi możliwość rozwoju intelektualnego i wpływów politycznych, a w przypadku Rzymu walory obywatelstwa.

W średniowieczu narastająca niechęć do „wiejskości” łączyła się z problemami ubezwłasnowolnienia chłopów przez system społeczeństwa feudalnego oraz możliwości tworzone przez ówczesne miasta. W średniowieczu stosunek do miasta i miejskiego sposobu życia uległ zmianie, nie ze względu na zanik jego uciążliwości, lecz fakt „iż powietrze miejskie czyniło wolnym”. Miasta posiadające pewien zakres samorządności i swobody politycznej, wzmocniony rosnącymi możliwościami ekonomicznymi, kojarzone były, wśród obciążonych dokuczliwymi obowiązkami mas chłopskich, jako swoista „ziemia obiecana”. Możliwości ekonomiczne wynikały z lokalizacji produkcji rzemieślniczej, większych rynków i zasobów kapitału pieniężnego w warunkach rozszerzającej się gospodarki towarowo-pieniężnej. W efekcie była to „atrakcyjna mieszanka” przyciągająca ludzi. Wówczas też zaczęły pogłębiać się różnice między dominującymi w miastach i na terenach wiejskich sposobami życia, w tym zwłaszcza codziennego. Dotyczyło to zwłaszcza istniejących i rozwijanych zwyczajów. Nastąpiło wyraźne zróżnicowanie folkloru wiejskiego, związanego przede wszystkim z przyrodą i pracą w rolnictwie, od folkloru miejskiego, eksponującego elementy życia codziennego w miastach.

W życiu mieszkańców wsi i miast odmienną rolę odgrywały sztuka, a zwłaszcza wiedza i wykształcenie. W społecznościach wiejskich obserwowano od bardzo dawna niższy poziom wykształcenia, a wiedza naukowa spotyka się z barierami przesądów i przyzwyczajęń. Zróżnicowanie takie istnieje również obecnie. Jest to jedna z bardziej negatywnych stron „wiejskości”. Byłoby jednak uproszczeniem, gdyby uznać, że społeczności miejskie są „mądrzejsze”, niż wiejskie. Jeżeli patrzemy bowiem na preferowane sposoby życia (konsumpcji) i metody gospodarowania zasobami przyrodniczymi to w społecznościach wiejskich zaobserwować możemy wiele racjonalności, zgodnej z założeniami strategii rozwoju zrównoważonego.

Rozwój gospodarki towarowo-pieniężnej i koncentracja jej form w miastach dodatkowo osłabiły pozycję wsi i towarzyszących jej form gospodarowania. W renesansie widać wyraźny wzrost znaczenia miast. Były to nie tylko centra administracyjno-polityczne, ale również kulturalno-intelektualne i przede wszystkim gospodarcze. Znalazło to odzwierciedlenie w traktatach merkantylistycznych czy utopijnych wizjach społeczeństwa, gdzie wieś i tereny rolnicze są zapleczem zasobowym dla miast i miejskiej produkcji oraz handlu. Rodząca się wówczas nowożytna ekonomia podkreślała potrzebę właściwej eksploatacji zasobów znajdujących się na terenach wiejskich. W XVI i XVII stuleciu tereny te były w coraz większym stopniu przedmiotem zainteresowania rodzącego się przemysłu, źródłem dochodów rodzin arystokratycznych i rabunku podczas licznych ówczesnych wojen. Jednocześnie na obszarach wiejskich rozszerzająca się gospodarka towarowo-pieniężna (czynsz pieniężny zamiast zobowiązań pańszczyźnianych w naturze i robociźnie) uzupełniona została o elementy kapitalistyczne (ogradzanie i farmizacja). Był to kolejny ważny element przekształcający wieś i wiejską przestrzeń gospodarczą. Uzupełniony został w XVIII i XIX stuleciu przez narastający postęp naukowo-techniczny. Łączył się między innymi z trójpolówką, doborem genetycznym roślin i zwierząt, wprowadzeniem nowych gatunków (np. ziemniaków) i metod uprawy czy hodowli oraz wykorzystaniem maszyn. „Wiejskość” zaczęła zatem oznaczać również „industrializację” produkcji.

Wzrost zainteresowania obszarami wiejskimi i rolnictwem znaleźć można dopiero od początku XVIII wieku. W roku 1735 ukazał się traktat R.Cantillona „*Essai sur la nature du commerce en general*”, w którym starano się znaleźć znaczenie relacji gospodarczych między miastem a terenami wiejskimi i określić miejsce rolnictwa i wsi w systemie społeczno-ekonomicznym. Autor – Richard Cantillon – uznawany jest za prekursora nowej dyscypliny – ruralistyki. Zajmuje się ona badaniem wsi i terenów wiejskich z punktu widzenia ich rozwoju i znaczenia cywilizacyjnego. Dyscyplina ta święciła pewne sukcesy w XVIII oraz XIX wieku, a następnie jej rozwój został poważnie zahamowany.

Zainteresowanie to przeniosło się w XVIII wieku na fizjokratyzm. Zdaniem jego twórców, w przyrodzie istnieje porządek naturalny, który człowiek poznaje w procesie doświadczenia, w kontekście z naturą i za pomocą rozumu. Wolność oznacza, zdaniem F.Quesnay’a, prawo wyboru działania lub zaniechania go. „*Prawo naturalne człowieka*

jest to prawo do rzeczy przynoszących mu pożytek".³ Społeczeństwo może tworzyć na bazie porządku naturalnego właściwy porządek pozytywny, jeżeli zapewnione są w nim trzy elementy – wolność osobista, własność prywatna i wolność gospodarcza. F.Quesnay sformułował maksymę: „*Niech naród i panujący mają zawsze na widoku, że ziemia jest jedynym źródłem bogactw i że pomnaża je rolnictwo*".⁴ W rolnictwie tworzy się produkt netto, czyli nadwyżka nad wyłożonymi nakładami. Natura dostarcza takiej nadwyżki całemu społeczeństwu. Jednocześnie w fizjokratyzmie dostrzeżono, że natura może być przyczyną wielu barier produkcyjnych związanych zwłaszcza z prawem malejącej przychodów (malejącej urodzajności).

Narastające wraz z rewolucją przemysłową trudności zajmowania środowiska miejskiego znalazły także wyraz w poglądach i zachowaniach grup rządzących. Literatura klasyczna wyraźnie eksponuje walory życia wiejskiego.⁵ Ówczesni władcy czy wpływowi przedstawiciele rządzących grup społecznych chętnie budowali swoje wiejskie rezydencje. Nie zmieniało to jednak sytuacji pogłębiających się różnic w poziomie i jakości życia w miastach oraz na wsi. Tereny wiejskie zamieszkiwała ludność biedniejsza, o mniejszych możliwościach ekonomicznych, a także wyższym współczynnikiem analfabetyzmu czy umieralności, zwłaszcza wśród niemowląt, dzieci czy kobiet. Już w połowie XIX wieku analfabetyzm dotyczył tylko 10%-30% dorosłej ludności, głównie kobiet. Na terenach wiejskich współczynnik ten osiągał poziom 70%-90%. Mieszkańiec wsi coraz częściej kojarzył się z człowiekiem nie potrafiącym czytać i pisać, dla którego obce, nieosiągalne były osiągnięcia nauki czy techniki, przestrzegającym dziwnych zwyczajów, tradycji i kultury (folkloru). Dla mieszkańców miast, którzy stawali się większością ówczesnego społeczeństwa kultura wsi była równie atrakcyjna, co egzotyczna. Jej elementy stawały się przedmiotem negatywnej oceny czy dowcipów, niż przedmiotem pożądania. „Wiejskość”, opisywana w pracach literatury naturalistycznej, była synonimem zacofania kulturowego. Należało ją likwidować, a nie utrzymywać.

Pogłębiająca się urbanizacja, a zwłaszcza jej eksplozja związana z przełomem renesansowym, wzmocniła także negatywne symptomy „miejskości”. Związane one były z niskim poziomem sanitarnym miast, zagrożeniami epidemiami, kumulowaniem się patologii społecznych czy rosnącą pauperyzacją szerokich warstw społecznych i

³ F.Quesnay, Pisma wybrane, Warszawa 1928, s. 79.

⁴ F.Quesnay, Pisma wybrane, Warszawa 1928, s. 122.

⁵ Przykładem takiej apologii życia wiejskiego jest utwór F.Karpińskiego „Laura i Filon”, eksponujący estetyczne i etyczne walory wsi. Por. Antologia poezji polskiej, Wydawnictwo NOBEL Publishing, Warszawa 2001, s. 104-112.

pogłębieniem różnic ekonomicznych (dochodowych). Miasta europejskie z XVI i XVII stulecia nie dysponowały, przy znacznym nagromadzeniu ludności, żadną siecią sanitarno-kanalizacyjną. Zanieczyszczone ulice tworzyły doskonałe środowisko dla rozwoju chorobotwórczych drobnoustrojów i ich nosicieli. Niski poziom higieniczny ludności pogłębiał te zjawiska. Nieskoordynowana i nadmiernie skupiona zabudowa, oparta na łatwopalnych materiałach sprzyjała pożarom będącym niezwykle plagą XVI-XVIII-wiecznych miast. Postępująca pauperyzacja znacznych grup ludności i pogłębianie się różnic dochodowych sprzyjały kumulowaniu się patologii społecznych, w tym zwłaszcza uwiecznionego w literaturze podziemnego świata złodziei i żebraków. Jednocześnie rozszerzenie się gospodarki towarowo-pieniężnej zmienił sposób funkcjonowania wsi. Odróbkowa pańszczyzna i osobista zależność chłopów coraz częściej zastępowane były czynszem i rozszerzeniem zakresu swobód osobistych. Niewspółmiernie niższa koncentracja ludności i ewolucyjny rozwój sieci osadniczej czynił ze wsi bardziej atrakcyjnie siedliska.

Rewolucja przemysłowa, a szczególnie rosnąca rola w procesach gospodarowania takich czynników jak: kapitał (rzeczowy i finansowy), postęp techniczny i tania, nagromadzona w znacznej ilości siła robocza przesunęły wyraźnie centra gospodarcze do ośrodków miejskich czy całych zagłębi. Zapotrzebowanie na siłę roboczą zgłaszane ze strony przemysłu wpłynęło w zasadniczy sposób na migrację ze wsi do miast.

W XIX wieku po raz pierwszy w historii ludzkości pojawiły się przypadki społeczeństw, w których udział ludności miejskiej przekroczył połowę ogólnej liczby ludności. Postęp naukowo-techniczny i produkcja przemysłowa wpłynęły także na intensyfikację, a później wręcz „uprzemysłowienie” produkcji rolniczej. To także wpłynęło na przyspieszenie procesów „dezagraryzacji” społeczeństw i stopniowe wyludnianie się wsi. Widoczne to było również na obszarach opóźnionych w rozwoju społeczno-ekonomicznym. Przyspieszony rozwój nauki i techniki, postępująca industrializacja i gwałtowny wzrost efektywności procesów gospodarowania, połączony z niskim jeszcze poziomem degradacji środowiska przyrodniczego i brakiem utrudnień w dostępie do surowców naturalnych wytworzył w człowieku przekonanie o nieograniczonych wręcz możliwościach rozwoju społeczno-gospodarczego i zaufaniu w „siłę ludzkiego intelektu”. W XIX-wiecznej myśli ekonomiczno-społecznej przestał obowiązywać „maltuzjański”, a następnie i „ricardiański” sposób widzenia barier ekologicznych. Ten punkt widzenia cechuje nie tylko całą prawie XIX-wieczna myśl ekonomiczną, ale także przenosi się do tej części ludzkiej świadomości, którą kształtuje sztuka czy literatura. Wiara w

ludzkie możliwości przebijająca z książek J.Verne czy B.Prusa są tego spektakularnymi dowodami.

Każdy gwałtownie przyspieszony proces ujawnia nie tylko swoje możliwości, ale również ograniczenia. Podobnie jest z industrializacją i urbanizacją. Rozwój dużych ośrodków miejsko-przemysłowych, połączony ze wzrostem możliwości oddziaływania człowieka na środowisko przyrodnicze ujawnił ponownie zagrożenie „miejskiego” stylu życia. Mniej łączyły się one z warunkami sanitarnymi, pożarami czy głodem, bardziej natomiast z zakłóceniami ładu kulturowo-psychologicznego czy relacji ze środowiskiem przyrodniczym. Bardzo wyraźnie eksponuje to myśl agrarystyczna.

To jedna z ostatnich szkół teoretycznych, dla których wieś, wiejskość i wiejska przestrzeń społeczno-ekonomiczna była punktem wyjścia opracowania programu zmian prowadzących do nowego społeczeństwa i nowej gospodarki bliższej naturze (środowisku przyrodniczemu). *„Agraryści budowali swój program przeobrażeń społeczno-ekonomicznych w oparciu o tezę odrębności i szczególnych właściwości środowiska wiejskiego. Chłop żyjąc i pracując w tym środowisku pozostaje w stałym kontakcie z naturą, co czyni go zdrowszym, silniejszym, lepszym i uczciwszym. Umacnia to w nim poczucie równości i sprawiedliwości, a silna symbioza z przyrodą daje znaczne korzyści ekonomiczne zarówno własnemu gospodarstwu, jak i całemu społeczeństwu. Wychodząc z założenia, że życie i praca rolnika pozostają w zgodzie z naturą i prawami przyrody, agraryści widzieli w takiej formie egzystencji model życia i działalności, który powinno się upowszechnić w szerszych kręgach społecznych”*.⁶

Żadna z wcześniejszych osiemnasto-, dziewiętnasto- czy dwudziestowiecznych szkół propagujących rolę wsi, rolnictwa i wiejskiej przestrzeni społeczno-ekonomicznej nie miała takiego wpływu, aby przełamać dominujące, technicystyczno-kapitałowe podejścia do rozwoju ekonomicznego czy społecznego. Sama idea wracała jednak przy różnych okazjach. Jedną z nich była koncepcja zrównoważonego rozwoju i strategia jej realizacji. Pozwala ona na powrót do koncepcji „wiejskości”, która może być ideą, na której takie lokalne strategie można budować.

⁶ S.Czaja, I.Rumianowska, Problemy ekologiczne w polskim agraryzmie (w) „Ekonomia i Środowisko”, nr 1(4)/1994, s. 26-27.

4. Możliwości wykorzystania idei „wiejskości” do tworzenia lokalnych strategii zrównoważonego rozwoju terenów (gmin) wiejskich

Idea zrównoważonego rozwoju zakłada przemianę prowadzącą do zrównoważenia podstawowych wymiarów (ładów) funkcjonowania człowieka – ekonomicznego, społecznego, ekologicznego oraz przestrzennego. Wszystkie te wymiary znajdują specyficzne odniesienie w idei „wiejskości”. „Wiejskość” jest swoistym synonimem równowagi tych ładów, pozwalającym zbudować „zachowawczą”, konserwującą zasoby ekonomiczne strategię rozwoju lokalnego, która pozwoli zapewnić odpowiedni poziom życia społeczności lokalnej. „Wiejskość” jest odzwierciedleniem wielu cech występujących na terenach wiejskich. Jak przedstawiono wyżej łączą się one zarówno ze sposobami zachowywania się ludzi i społeczności lokalnych, prowadzonymi formami aktywności gospodarczej oraz pozaekonomicznej, istniejącym dziedzictwem kulturowym czy środowiskiem przyrodniczo-krajobrazowym.

Jeżeli potraktujemy „wiejskość” jako element konstruujący strategię zrównoważonego rozwoju, to musimy uwzględnić fakt, że powinien on zostać zachowany w czasie, co oznacza przestrzeganie w stosunku do niego reguł postępowania z kapitałem naturalnym. Rozróżniamy cztery podejścia (sposoby traktowania), które można stosować, czyli słabą, wrażliwą, silną lub restrykcyjną zasadę trwałości. Pierwsza oznacza zachowanie wielkości całkowitego kapitału (naturalnego, antropogenicznego i społecznego) bez uwzględniania jego struktury. Wrażliwa zasada każe zachować całość kapitału i odpowiednią jego strukturę. Silna zasada zwraca uwagę na konieczność zachowania każdego zasobu kapitału z osobna, natomiast restrykcyjna zasada zakazuje uszczuplenia któregokolwiek z zasobów.

„Wiejskość” należy zatem traktować jako element kapitału naturalnego. Oznacza to, że „zasób” ten powinien podlegać określonym zasadom o różnym stopniu ogólności. Do najważniejszych należą:

- 1) zasada bilansowania zasobów i rozchodów;
- 2) zasada nieuszczuplania zasobów kapitału naturalnego, zwłaszcza podstawowego kapitału naturalnego;
- 3) zasada zachowania różnorodności komponentów kapitału naturalnego;
- 4) zasada substytuowania kapitału naturalnego innymi formami kapitału;
- 5) zasada minimalizacji źródła entropii;
- 6) zasada racjonalnego korzystania z zasobów kapitału naturalnego (stosowanie kryterium maksymalizacji użyteczności osiągniętej z kapitału naturalnego);

- 7) zasada efektywności wykorzystania elementów kapitału naturalnego (nadwyżki korzyści nad kosztami).

Schemat 2. Zasady gospodarowania (wykorzystania) kapitałem naturalnym

Źródło: opracowanie własne na podstawie: S.Czaja, A.Becla, Ekologiczne podstawy procesów gospodarowania, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu, Wrocław 2007, s. 62-65.

Właściwe wykorzystanie kapitału naturalnego, podobnie jak i innych form kapitału, wymaga orientowania się w rozmiarach zasobów danego kapitału oraz prowadzenia ewidencji jego rozchodów. Im zakres informacji jest większy, a same informacje dotyczące zasobów kapitału naturalnego i jego rozchodów dokładniejsze, tym możliwość właściwego wykorzystania wyższa. Wymaga to prowadzenia badań ekologicznych, w stosunku do biosfery oraz geologicznych w przypadku zasobów litosfery, a także analiz zasobów hydrosfery. Bilanse powinny być prowadzone w skali lokalnej, całych gospodarek oraz kuli ziemskiej. W przypadku strategii zrównoważonego rozwoju wiedza o zasobach kapitału naturalnego nie oznacza zdobywania przewagi nad innymi narodami, lecz możliwość racjonalnego gospodarowania tym kapitałem w skali globu.

Niezwykle istotna jest również zasada nieuszczipiania zasobów kapitału naturalnego. Dotyczy to zwłaszcza podstawowego kapitału naturalnego, który, zgodnie z wcześniej zamieszczoną definicją, obejmuje zasoby (elementy) niezbędne do utrzymania życia na Ziemi, w znanej nam obecnie formie. Ten niesubstytuowalny innymi formami kapitału, zasób obejmuje takie elementy jak warstwa ozonowa, globalny klimat, różnorodność biologiczną, świat dzikiej przyrody, lądolody, dżungle tropikalne czy oceany i morza, a także siły podtrzymujące wielkie cykle biogeochemiczne. Dla zachowania tej formy kapitału naturalnego należy stosować podejście restrykcyjne. Brak przestrzegania zasady nieuszczipiania zasobów podstawowego kapitału naturalnego

będzie oznaczać załamanie się najważniejszych elementów równowagi przyrodniczej na Ziemi. W efekcie przestanie istnieć życie w postaci znanej nam obecnie. Nie jest to równoznaczne z zanikiem białkowo-węglowej formy życia na kuli ziemskiej. Paleobiologia wyróżnia co najmniej sześć mniejszych i większych okresów wymierania gatunków.⁷ Żaden z nich nie doprowadził do zupełnego zaniku życia biologicznego na Ziemi. Oznaczał jedynie jego istotne przekształcenie, np. w postaci opanowania powierzchni lądów, powstania kręgowców, opanowania atmosfery, stałocieplności czy pojawienia się istot rozumnych itp. Współczesne zagrożenia stwarzane przez gospodarczą i bytową działalność człowieka skierowane przeciwko elementom podstawowego kapitału naturalnego są szczególnie niebezpieczne dla gatunku ludzkiego.

Różnorodność biologiczna może być rozpatrywana na trzech poziomach organizacji biologicznej – genetycznym (osobniczym), gatunkowym i biocenotycznym (siedliskowym). Właściwe funkcjonowanie poszczególnych ekosystemów wymaga zachowania różnorodności na wszystkich poziomach. Ekosystemy natomiast decydują o znaczeniu, funkcjach i możliwości korzystania z elementów kapitału naturalnego (podstawowego i innego). Z tego powodu przestrzeganie zasady zachowania różnorodności komponentów kapitału naturalnego współgra z zasadą zachowania bioróżnorodności genetycznej, gatunkowej i siedliskowej. Zachowanie różnorodności ważne jest również ze względu na odmienne, niesubstituowalne funkcje spełniane przez poszczególne elementy kapitału naturalnego.

Zachowaniu zasobów i różnorodności elementów kapitału naturalnego sprzyja również przestrzeganie zasady substytuowania kapitału naturalnego innymi formami kapitału. Człowiek w swojej działalności gospodarczej i cywilizacyjnej stworzył nowe, nieznane w przyrodzie, formy kapitału, takie jak kapitał rzeczowy i finansowy, kapitał ludzki, kapitał społeczny czy kapitał informacyjny. Każda z tych form jest zdolna pełnić określone funkcje w funkcjonowaniu ludzkiej cywilizacji oraz przyczyniać się do zaspokajania potrzeb człowieka. Możliwości te mogą być wykorzystywane mniej lub bardziej racjonalnie. Stwarzają przy tym szansę zaspokajania potrzeb bez nadużywania zasobów kapitału naturalnego, są zatem częściowymi substytutami tego kapitału. Możliwość substytuowania elementów kapitału naturalnego przez inne, antropogeniczne formy kapitału tworzy warunki zachowania większych zasobów kapitału naturalnego

⁷ Szerzej na ten temat znaleźć można w kilku pracach. Por. na przykład: R.Leakey, R.Lewin, Szósta katastrofa, Warszawa 1999.

dla przyszłego funkcjonowania ludzkiej cywilizacji i gospodarki oraz przyszłych pokoleń i odciąża środowisko przyrodnicze, ograniczając zagrożenia jego degradacji.

Substytuowalność elementów kapitału naturalnego jest jednak ograniczona. Nie ma zatem możliwości całkowitego zastąpienia tego kapitału innymi antropogenicznymi formami kapitału. W stosunku do niezastępowalnej części kapitału naturalnego musimy rygorystycznie stosować w ramach ekorozwoju dwie zasady – zasadę racjonalnego korzystania z zasobów kapitału naturalnego i zasadę efektywności wykorzystania elementów tego kapitału. Pierwsza z nich oznacza nie tylko postępowanie racjonalne w kontekście racjonalności rzeczowej, co może sprowadzać się do skutecznego eksploatowania zasobów środowiska przyrodniczego. Atrybut skuteczności jest szczególnie podkreślany w tradycyjnym pojmowaniu racjonalności rzeczowej. Chodzi raczej o racjonalność, którą można sprowadzić do stosowania kryterium maksymalizowania użyteczności osiąganego z eksploatacji elementów kapitału naturalnego. Oznacza to np. stosowanie takich metod eksploatacji zasobów naturalnych, które pozwolą bardzo efektywnie wykorzystywać zarówno podstawową substancję wydobywaną ze złoża, jak i pozyskiwać w efektywny ekonomicznie sposób inne towarzyszące jej pierwiastki i związki chemiczne. W innym przypadku, np. lasu prowadzi do wykorzystania jego zasobów drewna i innych substancji, jak i użytków (walorów) pozaekonomicznych, np. estetycznych, rekreacyjnych itp. Racjonalność wykorzystania elementów kapitału naturalnego oznacza przede wszystkim kompleksowość pozyskiwania walorów.

Zasada efektywnego wykorzystania elementów kapitału naturalnego oznacza natomiast ekonomizację postępowania sprowadzoną do przestrzegania kryterium osiągnięcia nadwyżki korzyści nad kosztami. Ocena korzyści oraz kosztów musi mieć szeroki charakter, łącznie z efektami zewnętrznymi. Jeżeli bilans korzyści i kosztów pokazuje, że eksploatacja danego komponentu środowiska przyrodniczego (elementu kapitału naturalnego) nie przyniesie czystego przychodu, to wówczas powinna zostać podjęta decyzja o powstrzymaniu się od eksploatacji. Istnieje szansa, że rozwój myśli technologicznej i naukowej oraz zmiana warunków rynkowych (np. współczynników rzadkości) w przyszłości uczyni tę eksploatację efektywną.

Ostatnią najbardziej ogólną zasadą, którą należy przestrzegać w procesach eksploatacji zasobów kapitału naturalnego jest, wspomniana już zasada minimalizacji źródła entropii. Z obserwacji przyrodniczych wynika, że w naturalnych procesach „wybierane” są takie rozwiązania, które minimalizują tempo powiększania entropii w przyro-

dzie. Podobna reguła powinna być stosowana w działalności gospodarczej i funkcjonowaniu człowieka.

5. Podsumowanie. Możliwości wykorzystania kategorii „wiejskości” w procesie tworzenia i realizacji strategii zrównoważonego rozwoju.

Kategoria „wiejskości” jest interesującym elementem szeroko rozumianego kapitału naturalnego, który można bardzo użytecznie wykorzystać gospodarczo. Jest on również dobrym odniesieniem (bazą) dla przygotowania i realizacji strategii zrównoważonego rozwoju. „Wiejskość” łączy w sobie wiele elementów z szeroko rozumianego wymiaru ekonomicznego (sposoby gospodarowania), społecznego (mentalność, światopogląd, kultura i obyczaje), ekologicznego (wiejskie środowisko przyrodnicze) czy przestrzennego (wiejski krajobraz czy sieć osadnicza). Połączenie to nastąpiło w wyniku wielowiekowych procesów i dostosowań, co zaowocowało powstaniem stanu wielowymiarowej równowagi (homeostazy). Może ona być „swoistym wzorcem” dla strategii zrównoważonego rozwoju, a jednocześnie jako element kapitału naturalnego staje się „właściwym zasobem” dla samej strategii w procesie jej przygotowania, a następnie realizacji.

W fazie przygotowania strategii zrównoważonego rozwoju prowadzi się identyfikację i kwantyfikację (inventaryzację) zasobów ekonomicznych, które można wykorzystać w danej przestrzeni społeczno-ekonomicznej (gminie). „Wiejskość” może być znaczącym wsparciem dla samej strategii, a w niektórych przypadkach gmin wiejskich nawet podstawowym atutem rozwoju w przyszłości.

W fazie realizacji strategii zrównoważonego rozwoju „wiejskość” oraz jej atrybuty mogą być wykorzystane w procesie poszukiwania pożądanej równowagi między ładami – ekonomicznym, społecznym, przyrodniczym i przestrzennym. Daje to możliwość zapewnienia zrównoważonego i trwałego rozwoju tych społeczności oraz takiego przekształcania przestrzeni społeczno-ekonomicznej, aby jej walory rozwojowe nie redukowały się, lecz wzmacniały, bez uszczuplania szans przyszłych pokoleń.

Tego typu możliwości tkwiące w „wiejskości” określonych przestrzeni społeczno-ekonomicznych dostrzegano już od dawna, co potwierdza lektura wielu opracowań oraz różnorodne wizje „życia agrarnego”, które spotkać można w literaturze.⁸ Idea zrównoważonego rozwoju we właściwy dla siebie sposób ponownie wyeksponowała walory rozwojowe „wiejskości”. Problemy poznawcze wiążą się z faktem, na ile jeste-

śmy w stanie zidentyfikować i zinwentaryzować te walory, wykorzystać w praktyce oraz zachować w czasie, zgodnie z odpowiednimi zasadami zrównoważonego rozwoju.

Literatura:

- Antologia poezji polskiej, Wydawnictwo NOBEL Publishing, Warszawa 2001.
- Czaja S, Becla A., Ekologiczne podstawy procesów gospodarowania, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu, Wrocław 2007.
- Czaja S., Historia gospodarki i gospodarowania, Wydawnictwo I-BIS, Wrocław 2002.
- Czaja S., Pojęcie „wiejskości” i jego elementy składowe – analiza wstępna (w) „Rozwój zrównoważony. Teoria i praktyka, ze szczególnym uwzględnieniem obszarów wiejskich”, red. B.Fiedor, R.Jończy, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2009, s. 93-103.
- Czaja S., Rumianowska I., Problemy ekologiczne w polskim agraryzmie (w) „Ekonomia i Środowisko”, nr 1(4)/1994, s. 25-30.
- Leakey R., Lewin R., Szósta katastrofa, Wydawnictwo Prószyński i spółka, Warszawa 1999
- Quesnay F., Pisma wybrane, brak wydawcy, Warszawa 1928.

POSSIBILITY OF UTILIZATION OF THE CATEGORY „COUNTRYSIDE” IN PREPARATION AND THE REALIZATION OF THE STRATEGY OF THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Summary: The notion countryside have been presented in the article. It has talked the main factors formative this category, for example: the domination of agriculture, the special meaning of natural processes, the natural, „seasonal” rhythmic of the production, hour’ production, the natural character of the production, the special role of the physical dimension of the economic activity (matter, energy, time and space) and the role of the natural capital. It has talked the role of this notion in the economic and social thought. Authors also executed the analyses of the possibility of utilization of the idea countryside to creating the local strategies of the sustainable development of village country.

Słowa kluczowe: countryside, sustainable development strategy.

⁸ Literatura traktuje te problemy głównie w kategorii „powrotu na wieś” lub „ruralizacji” miast.

UWARUNKOWANIA ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU SPOŁECZNOŚCI LOKALNEJ

Streszczenie: Punktem wyjścia prezentowanej pracy jest przedstawienie kluczowych uwarunkowań zrównoważonego rozwoju społeczności lokalnej.

W artykule przedstawiono znaczenie jakości kapitału ludzkiego i społecznego w kształtowaniu środowiska lokalnego. Podjęto również dyskusję dotyczącą zasadności różnych form wsparcia finansowego czynnika ludzkiego, bowiem rozwój kapitału ludzkiego i społecznego jest kosztownym, ale jednocześnie najbardziej efektywnym rozwiązaniem na drodze zrównoważonego rozwoju społeczności lokalnej. Podstawowym kierunkiem działań, zarówno ze strony państwa, jak i samorządów lokalnych, powinno być wspieranie aktywności i finansowanie wzrostu jakości czynnika ludzkiego jako najbardziej efektywnej inwestycji w celu wspierania zrównoważonego rozwoju społeczeństwa obywatelskiego w środowisku wiejskim.

W artykule przedstawiono również podstawowe problemy związane z rozwojem zrównoważonej konsumpcji w oparciu o doświadczenia krajów Unii Europejskiej, które zajmują istotne miejsce w realizacji celów strategii zrównoważonego rozwoju. Warunkiem funkcjonowania modelu zrównoważonej konsumpcji jest przede wszystkim ograniczenie zużycia surowców naturalnych, efektywne wykorzystanie zasobów, zrównoważony wzrost dobrobytu, edukacja i kształtowanie świadomości ekologicznej konsumenta.

Byłoby zatem słusznym posunięciem, aby Polska oraz inne kraje członkowskie Unii Europejskiej skorzystały z gotowych strategii wdrażania idei zrównoważonego rozwoju społeczności lokalnej, czerpiąc przykład ze sprawdzonych doświadczeń przedstawicieli tej koncepcji.

Słowa kluczowe: zrównoważony rozwój, społeczność lokalna.

1. Wstęp

Istotne znaczenie w skuteczności wdrażania koncepcji zrównoważonego rozwoju pełni jej realizacja nie tylko w wymiarze globalnym czy regionalnym, ale również na poziomie lokalnym, z uwzględnieniem zarówno społeczności tam zamieszkującej, jak i działalności samorządów lokalnych. „Wymaga to bowiem nie tylko zmiany nastawienia przeciętnego obywatela, dokonującego wyborów oddziałujących na stan otaczającego go środowiska, ale również przemyślanej, spójnej polityki oraz aktywności organów władzy lokalnej”¹. Teoretyczne założenia zrównoważonego rozwoju, obok ekologicznego ujęcia tej koncepcji, obejmują również aspekt cywilizacyjny. Takie spojrzenie przedstawia się jako proces poszukiwania, badania i kreowania nowych kierunków w

¹ Kryk B., *Edukacja w kontekście zrównoważonego rozwoju na poziomie gminy – rzeczywistość i potrzeby*, [w:] *Edukacja dla zrównoważonego rozwoju*, red. T. Borys, B. Bartniczak, S. Zaremba-Warneke, Wrocław 2010, tom IV, s. 73.

rozwoju gospodarczym, nowych technologii, komunikacji społecznej oraz nowych rodzajów działalności społeczeństwa mających na celu zapewnienie odpowiedniego poziomu życia i ograniczenie działalności nieprzyjaznej dla środowiska przyrodniczego i człowieka.²

Koncepcja zrównoważonego rozwoju podkreśla konieczność trwałości, a więc zachowania podstawowych warunków przyrodniczych, ekonomicznych i społeczno-kulturowych oraz przestrzennych i instytucjonalnych.³

W koncepcji *sustainable development* rozwój wyraża się przede wszystkim w realizacji zamierzonych i zarazem oczekiwanych celów społecznych, które obok wzrostu realnego dochodu i poprawy zdrowotności oraz sprawiedliwego dostępu do zasobów naturalnych, zapewniają wzrost poziomu wykształcenia społeczeństwa⁴.

Kapitał ludzki i kapitał społeczny stanowią istotę czynnika ludzkiego, określonego również mianem zasobów ludzkich.⁵ Pojęcie kapitału ludzkiego wiąże się najczęściej z wykształceniem i zdrowiem. Przez kapitał społeczny natomiast rozumiemy zaufanie, normy i więzi łączące określonych członków zbiorowości, które dają możliwość współdziałania. Kapitał społeczny jest zawarty w relacjach społecznych, natomiast kapitał ludzki jest odnoszony do jednostek i traktowany indywidualnie. Kapitał ludzki (KL) można zapisać jako funkcję wykształcenia (W), doświadczenia (D) i umiejętności (U)⁶:

$$KL = f(W, D, U).$$

Kapitał społeczny (KSp) przedstawia się jako funkcję kapitału stosunków międzyludzkich (Sm), kapitału samoorganizacji (Sam) i kapitału działania zbiorowego (Dzsb):

$$KSp = f(Sm, Sam, Dzsb).$$

Punktem wyjścia prezentowanej pracy jest przedstawienie kluczowych uwarunkowań zrównoważonego rozwoju społeczności lokalnej.

² Poskrobko, B.: Podstawy polityki ekologicznej. W: Górka, K.; Poskrobko, B.; Radecki, W. (red.): Ochrona środowiska. Problemy społeczne, ekonomiczne i prawne. Warszawa, 2001, s. 84.

³ Kośmicki, E.: *Główne problemy rozwoju i ekologizacji rolnictwa polskiego w warunkach integracji z Unią Europejską*, W: Ekonomia i Środowisko. Fundacja Ekonomistów Środowiska i Zasobów Naturalnych, 2000, nr 2 (17), s.123.

⁴ Czyż, M.: *Strategia wdrażania rozwoju zrównoważonego*. W: Ekonomia i Środowisko. Fundacja Ekonomistów Środowiska i Zasobów Naturalnych, 2000, nr 1 (16), s. 49.

⁵ Moskal, M.: Zasoby ludzkie, a jakość życia na obszarach wiejskich Małopolski – koncepcja badań. W: „Wieś i Rolnictwo”, 2006, nr 1 (130), s.191.

⁶ Poskrobko, B.: Rola samorządów terytorialnych w kształtowaniu kapitału ludzkiego na potrzeby gospodarki opartej na wiedzy. W: Optimum – Studia ekonomiczne, 2006, nr 4, s. 96-97.

Istotnym elementem sprzyjającym wzmocnieniu jakości kapitału ludzkiego na obszarach wiejskich jest wykształcenie. W artykule zaprezentowano pogląd o poziomie i strukturze wykształcenia ludności wiejskiej na podstawie danych Narodowego Spisu Powszechnego w roku 1988, Powszechnego Spisu Rolnego w roku 1996 oraz Narodowego Spisu Powszechnego w roku 2002. Najważniejszym zadaniem jest poprawa poziomu wykształcenia, a więc jakości kapitału ludzkiego w aspekcie zrównoważonego rozwoju społeczeństwa wiejskiego. Bowiern ludność charakteryzująca się odpowiednią jakością wykształcenia łatwiej podejmie wyzwania i wykorzysta szanse wynikające z ogłoszonej przez ONZ na lata 2005 – 2014 Dekady Edukacji dla Zrównoważonego Rozwoju i Europejskiej Strategii Edukacji dla Zrównoważonego Rozwoju.

Jakość czynnika ludzkiego zależy od fizycznych i psychicznych zdolności do odpowiedniego działania, które nabywa się w wyniku wykształcenia oraz doświadczenia przejmowanego od otoczenia społecznego. Rozwój tych umiejętności jest istotną inwestycją na rzecz budowy społeczeństwa obywatelskiego wymagającą, podobnie jak inne inwestycje, koniecznych środków finansowych. W artykule podjęto dyskusję w zakresie zasadności różnych form wsparcia finansowego czynnika ludzkiego, bowiem rozwój kapitału ludzkiego i społecznego jest najdroższym, ale jednocześnie najbardziej efektywnym rozwiązaniem w działaniach na rzecz zrównoważonego rozwoju społeczności lokalnej.

Alternatywą koncepcji społeczeństwa konsumpcyjnego⁷ w idei zrównoważonego rozwoju jest model konsumpcji zrównoważonej środowiskowo, która wykorzystując walory i zasoby środowiska naturalnego zapewnia trwałość procesów konsumpcji.⁸

Brak zrównoważenia w konsumpcji obejmuje obszar społeczny oraz ekologiczny. W wymiarze społecznym problem dotyczy olbrzymich dysproporcji w poziomie życia ludności, co w społeczeństwie informacyjnym może wywołać katastrofę społeczną. Natomiast wymiar ekologiczny niezrównoważonej konsumpcji dotyczy faktu, iż współczesne style życia nie obejmują wyczerpania zasobów przyrody oraz nie uwzględniają zależności wysokiej jakości życia od jakości środowiska, co stwarza niebezpieczeństwo katastrofy ekologicznej.

⁷ Pawłowski A., *Rozwój zrównoważony – idea, filozofia, praktyka*, PAN, Komitet Inżynierii Środowiska, Lublin 2008, s. 335-336.

⁸ Kielczewski D., *Koncepcja trwałej i zrównoważonej konsumpcji*, [w:] *Uwarunkowania i mechanizmy zrównoważonego rozwoju*, Wyd. Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Białymstoku, Białystok, 2004, s.47.

Artykuł przedstawia problemy zrównoważenia konsumpcji jako istotnego determinanta zrównoważonego rozwoju społeczności wiejskiej. Bowiem część autorów koncepcji trwałej i zrównoważonej konsumpcji uważa, że warunkiem realizacji tego modelu jest zarówno kształtowanie świadomości konsumentów i szerzenie proekologicznych i prospołecznych wzorców konsumpcji, jak i stosowanie instrumentów administracyjno-prawnych oraz ekonomicznych w postaci opłat, podatków, subwencji ekologicznych, a także rozwój infrastruktury konsumpcji, który zapewni szeroki dostęp do zrównoważonych dóbr i usług.

2. Wykształcenie ludności społeczności wiejskiej

Pojęcie kapitału ludzkiego w obszarze ekonomii oznacza przede wszystkim zasób wiedzy i umiejętności, mierzonych poziomem i jakością posiadanego wykształcenia⁹.

Tabela 1. Struktura poziomu wykształcenia (w %).

Poziom wykształcenia	Wieś			Miasto		
	1988	1996	2002	1988	1996	2002
<i>Wyższe</i>	1,8	1,9	4,2	9,4	10,0	13,2
<i>Średnie i policealne</i>	13,1	15,9	21,5	31,8	35,2	37,4
<i>Zasadnicze zawodowe</i>	24,7	29,5	28,0	23,6	25,3	20,4
<i>Podstawowe i niepełne podstawowe</i>	60,4	52,6	46,3	35,2	29,5	29,0

Źródło: Aktywność ekonomiczna 1996, s. 4; Aktywność ekonomiczna 2000, s. 6; Rocznik 1994, tab. 12 (80), s. 54; Rocznik 2004, tab. 8 (126), s. 196.

Pogląd o poziomie i strukturze wykształcenia ludności wiejskiej można uzyskać na podstawie danych zawartych w tabeli 1, które wskazują na wzrost poziomu wykształcenia ogółu ludności wiejskiej w latach 1988 – 2002. Dotyczył on osób z wykształceniem wyższym, średnim i policealnym, a także zasadniczym zawodowym. Zmniejszył się natomiast odsetek ludności charakteryzującej się wykształceniem podstawowym i niepełnym podstawowym. Wśród czynników mających wpływ na poprawę poziomu wykształcenia należy wymienić naturalne odchodzenie najstarszej generacji o najniższym poziomie wykształcenia oraz częściowe ograniczenie odpływu ludności lepiej wykształconej, na co wskazuje zmniejszone saldo migracji do miast.

Wyniki badań wskazują, iż wysokie kompetencje szkolne, kulturowe i intelektualne nie zawsze są równoznaczne z ambitnymi planami życiowymi.¹⁰ Dotyczy

⁹ Szafraniec, K.: Kapitał ludzki i zasoby społeczne wsi. Ludzie – społeczność lokalna – edukacja. Warszawa, 2006, s. 16.

to w szczególności szkół gimnazjalnych umiejscowionych poza centrum gminy. Jeśli nawet w niesprzyjającym społeczno-ekonomicznym środowisku młodzież osiąga bardzo dobre wyniki w nauce, dysponuje wysokim potencjałem intelektualnym i kapitałem kulturowym, formułuje ambitne plany życiowe, to jednak ma silne poczucie gorszych szans w porównaniu ze swoimi rówieśnikami w mieście. Młodzi ludzie, którzy charakteryzują się największą kreatywnością i przedsiębiorczością, chcąc uniknąć wykluczenia – emigrują, poszukując lepszych szans i większych możliwości¹¹.

Tabela 2. Saldo migracji ludności wiejskiej (w tys.)

Lata	Saldo migracji wewnętrznych
1950	-190,0
1960	-74,8
1970	-161,5
1980	-182,0
1988	-143,6
1989	-139,8
1990	-112,7
1991	-106,4
1992	-85,7
1993	-59,9
1994	-39,0
1995	-26,9
1996	-23,3
1997	-15,8
1998	-8,6
1999	-2,8
2000	+4,2
2001	+6,5
2002	+17,6
2003	+30,4
2004	+41,6

Źródło: obliczenia własne na podstawie: Rocznik Statystyczny 1966, tabl. 47(66),s.59; Rocznik Statystyczny 1981, tabl. 36(93),s.60;Rocznik Statystyczny 1987, tabl. 30(91),s.54; Rocznik Statystyczny 1989, tabl.30(98), s. 59; Rocznik Statystyczny 1993, tabl. 7(49), tabl. 9(51); Rocznik Statystyczny 1994, tabl. I, s. LXVI, Rocznik Statystyczny 1997, tabl. 369(180), s. 110; Rocznik Statystyczny 1998, tabl. 13(126), s. 96; Rocznik Statystyczny 2000, tabl. 26(139), s. 110; Rocznik Statystyczny 2002, tabl. 26(139), s. 116; Rocznik Statystyczny 2004, tabl. 32(150), s. 212; Rocznik Statystyczny 2005, tabl. 32(153), s. 212.

3. Formy wsparcia finansowego

Podjmując działania wspierające rozwój czynnika ludzkiego na obszarach wiejskich w Polsce warto zdecydować, które z tych przedsięwzięć realizować z budżetu państwa, które natomiast włączyć w programowanie unijne.

¹⁰ Domalewski, J.: *Reforma edukacji – szkoła wiejska – środowisko lokalne.*, W: Szafraniec, K. (red.): *Kapitał ludzki i zasoby społeczne wsi. Ludzie – społeczność lokalna – edukacja.* Warszawa, 2006, s. 277.

¹¹ Poskrobko, B.: *Rola samorządów terytorialnych w kształtowaniu kapitału ludzkiego na potrzeby gospodarki opartej na wiedzy.*, W: Optimum – Studia ekonomiczne, 2008, nr 4, s. 106.

W budżetach samorządów gmin wiejskich wydatki na oświatę stanowią blisko połowę.¹² Niektóre gminy wydatki tego typu traktują jako inwestycję w przyszły rozwój, inne starają się natomiast zmniejszyć koszty związane ze szkolnictwem za pomocą, między innymi, ograniczenia liczby małych szkół. Jest to niewątpliwie konieczne ze względu na stosunkowo małą ilość dzieci w wieku szkolnym. Jednakże metoda ograniczania liczby szkół wiejskich, mająca doprowadzić do koncentracji, poprawy wyposażenia i poziomu nauczania, ostatecznie przyczynia się wielokrotnie do wydłużenia odległości, jaką muszą pokonać uczniowie w drodze do szkoły i zwiększa tym samym bariery w dostępie do nauki. Obawy związane z likwidacją małych szkół wiejskich spowodowały powstanie w 1999 roku spontanicznego ruchu na rzecz ich ocalenia o nazwie „Mała szkoła”. Program ten wsparła finansowo Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa, a Fundacja Pro Publico Bono przyznała główną nagrodę za najlepszą inicjatywę obywatelską. Przy obecnej skali bezrobocia i relatywnie niskim poziomie wykształcenia mieszkańców wsi, należy wspierać przejawy aktywności społeczeństwa wiejskiego, szczególnie w działaniach na rzecz rozwoju kapitału ludzkiego i społecznego.

W programach rozwojowych dla obszarów wiejskich pojawia się hasło rozwoju zrównoważonego, dla którego jakość czynnika ludzkiego ma istotne znaczenie. Jednak większość strategii i programów dotyczących rozwoju polskich obszarów wiejskich przyjmuje głównie poprawę poziomu infrastruktury, przede wszystkim technicznej, następnie rozwiązanie problemów gospodarczych, pomijając najczęściej rolę jakości zasobów ludzkich mającą istotne znaczenie w zrównoważonym rozwoju społeczeństwa wiejskiego.

Występuje duże zainteresowanie władz samorządowych i kierowanie środków finansowych na działania inwestycyjne przynoszące spektakularne efekty. Działania te są często niedostosowane do możliwości ekonomicznych użytkowników wyczerpując potencjał inwestycyjny zadłużonych gmin, którym trudno w tych okolicznościach podjąć działania wzmacniające kapitał ludzki i społeczny w aktywności na rzecz zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich.

W strategii rozwoju obszarów wiejskich na lata 2007 – 2013 dzięki funduszom UE pojawiają się nowe możliwości. Na znaczeniu w budżecie unijnym zyskał program „Leader”. W latach 2007 – 2013 „Leader” został włączony w główny nurt programo-

¹² Kłodziński, M.: Aktywizacja społeczno-gospodarcza gmin wiejskich i małych miast, Warszawa 2006, s. 7.

wania finansowanego w ramach Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich. Jego podstawowym celem jest budowanie kapitału społecznego poprzez aktywizację mieszkańców wsi. Program ten polega między innymi, na opracowaniu Lokalnej Strategii Rozwoju oraz wdrożeniu wynikających z niej innowacyjnych projektów łączących zasoby ludzkie, naturalne, kulturowe, historyczne oraz wiedzę i umiejętności przedstawicieli trzech sektorów: publicznego, gospodarczego i społecznego. W ramach realizacji LSR można także uzyskać środki na organizację szkoleń i innych przedsięwzięć o charakterze edukacyjnym.

Ze względu na fakt, iż obszary wiejskie „starej” piętnastki UE charakteryzują się dość dobrym poziomem rozwoju, to UE nie podejmowała się w zbyt dużej mierze ich finansowania. Polska wieś otrzymała znaczące środki z budżetu UE na lata 2007 – 2013 pod warunkiem, że zostaną one racjonalnie wykorzystane. Proces integracji i środki pomocowe UE mogą okazać się istotnym czynnikiem wzmocnienia kapitału ludzkiego i społecznego dla zrównoważonego rozwoju polskiej wsi.

4. Problemy zrównoważenia konsumpcji

Uzasadnionym posunięciem jest badanie konsumpcji na podstawie modelu „system wielki konsumpcja”, który składa się z 4 podsystemów: układ podmiotowy, organizacyjny, przedmiotowy i przestrzenny¹³.

Podstawowymi uwarunkowaniami zrównoważenia konsumpcji w układzie podmiotowym są, między innymi, odpowiedni poziom i stabilność dochodów konsumentów gwarantujący dostęp do podstawowych dóbr i usług przy jednoczesnym ograniczeniu nadmiernej konsumpcji dóbr materialnych, pogłębianie świadomości ekologicznej i zwiększony dostęp do wiedzy o parametrach dóbr i usług, zróżnicowanie płac na korzyść sektorów proekologicznych i przechodzenie kapitału ludzkiego o wysokiej jakości do pracy w tych sektorach.

Najważniejszymi uwarunkowaniami dotyczącymi zrównoważenia konsumpcji w układzie przedmiotowym jest ograniczenie skali konsumpcji w celu zmniejszenia jej uciążliwości dla środowiska oraz zachowanie proporcji między konsumpcją dóbr i usług materialnych a dóbr i usług środowiska.

Podstawowym czynnikiem warunkującym rozwój zrównoważonej konsumpcji w układzie organizacyjnym jest polityka ekologiczna państwa ukierunkowana na relacje

¹³ Kietczewski D., *Sektor publiczny w kształtowaniu wzorców trwałej konsumpcji*, „OPTIMUM - Studia Ekonomiczne” 2008, nr 4, s. 75-92.

„konsumpcja a środowisko” i propagująca rozwój proekologicznych dóbr i usług oraz serwicyzację konsumpcji.

Cechy układu przestrzennego sprzyjające zrównoważeniu konsumpcji to przede wszystkim zmniejszenie dysproporcji w poziomie i jakości życia oraz likwidacja biedy i głodu w ujęciu globalnym poprzez wsparcie rozwoju ubogich społeczeństw oraz pomoc finansową i humanitarną.

5. Znaczenie sektora publicznego

Wprowadzanie wymienionych uwarunkowań rozwoju zrównoważonej konsumpcji w system poszczególnych układów jest związana z doniosłą rolą jednostek sektora publicznego i ich zaangażowaniem w budowanie proekologicznych zachowań i kształtowanie zrównoważonego rozwoju społeczeństwa.

Znaczenie sektora publicznego w rozwoju zrównoważonej konsumpcji jest niezwykle istotna. Serwicyzacja spożycia jako zaspokojenie potrzeb społeczeństwa i konsumpcja zbiorowa, a także ekologizacja konsumpcji poprzez rozwój ekoinnowacji w postaci ograniczenia wyrobów materiało- i energochłonnych, wydłużania cyklu życia produktów oraz recyklingu ułatwia rozwój zrównoważonej konsumpcji.

Zadanie sektora publicznego jako lidera w rozpowszechnianiu proekologicznych innowacji o charakterze organizacyjnym i technicznym ma szerokie znaczenie w rozwoju zrównoważonej konsumpcji. Tak ważne rozwiązania, jakimi są przedłużenie cyklu życia produktu, recykling, zastosowanie energii odnawialnej oraz systemy zarządzania ochroną środowiska w przedsiębiorstwach powinny być wprowadzane właśnie przez instytucje sektora publicznego.

Istotną rolę w rozwoju zrównoważonej konsumpcji w UE odgrywają zielone zamówienia publiczne, które tworzą popyt na produkty i usługi „przyjazne środowisku”, a zatem kształtują rozwój zrównoważonej konsumpcji.

Zielone zamówienia publiczne definiuje się jako „proces, w ramach którego instytucje publiczne starają się uzyskać towary, usługi i roboty budowlane, których oddziaływanie na środowisko w trakcie ich cyklu życia jest ograniczone w porównaniu do towarów, usług i robót budowlanych o identycznym przeznaczeniu, jakie zostałyby zamówione w innym przypadku”¹⁴.

¹⁴ Ryszawska-Grzeszczak B., *Zielone zamówienia publiczne jako forma zrównoważonej konsumpcji*, [w:] *Ekologiczne problemy zrównoważonego rozwoju*, red. D. Kietczewski, B. Dobrzańska, Wyd. Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Białymstoku, Białystok 2009, s. 110-121.

Zielone zamówienia publiczne charakteryzują się istotnymi cechami z punktu widzenia wpływu na wdrażanie koncepcji zrównoważonej konsumpcji. Powodują one wzrost poziomu świadomości ekologicznej, zachęcając tym samym klientów do kupna wyrobów przyjaznych środowisku, a zwiększając popyt na te wyroby stymulują podaż produktów i usług proekologicznych i zachęcają przedsiębiorstwa do wprowadzania innowacyjnych technologii pro środowiskowych. Instytucje publiczne są poważnym klientem na rynku towarów i usług. Zauważa się obecnie, iż sektor rządowy, administracja publiczna i samorządy pełnią istotną rolę w rozwoju konsumpcji przyjaznej środowisku. Konsumpcja sektora rządowego i samorządowego może w znaczący sposób pobudzić rozwój rynku produktów ekologicznych, a zgłaszany przez nie popyt na wyroby i usługi proekologiczne wywierać wpływ na zachowanie innych podmiotów, a tym samym stymulować rozwój zrównoważonej konsumpcji.

Wpływ sektora publicznego na rozwój trwałej i zrównoważonej konsumpcji dotyczy przede wszystkim wspierania interwencjonizmu państwowego za pomocą wzorców ukierunkowanych na cele proekologiczne i społeczne. Zatem sektor publiczny powinien tworzyć proekologiczne i prospołeczne zachowania w aspekcie zarówno prowadzonej działalności gospodarczej, jak i zaspokajaniu potrzeb. Sektor publiczny powinien kształtować wzorce zachowań ogółu konsumentów. Realizacja polityki zrównoważonego rozwoju w obszarze kształtowania wzorców trwałej i zrównoważonej konsumpcji wiąże się z faktem, iż rola sektora publicznego w rozwoju gospodarczym krajów realizujących tę politykę będzie coraz ważniejsza.

6. Rola zasobów naturalnych

Dobrobyt krajów wysoko uprzemysłowionych jest wciąż znacznie uzależniony od dostępności do zasobów naturalnych, które są wykorzystywane do produkcji wielu towarów i usług.

Sposób życia mieszkańców tych państw jest wyraźnie związany z wysokim poziomem konsumpcji oraz narastającym wzrostem zużycia zasobów naturalnych.

Globalne wydobycie zasobów naturalnych wzrosło w przeciągu 25 lat, od 1980 roku do 2005 roku, o 45% do wielkości 58 bln ton. Szacunkowo w 2020 roku wielkość ta osiągnie wartość 80 bln ton. Oznacza to nieustanny wzrost zapotrzebowania na zasoby naturalne i surowce energetyczne, a w rezultacie wskazuje na fakt, iż tempo konsumpcji znacznie przewyższy stopień regeneracji.

Podstawowymi problemami z punktu widzenia środowiska, obok rzadkości i wyczerpywania zasobów, jest ich wydobycie, przetwarzanie i wykorzystanie w procesach gospodarczych. Może stać się to zagrożeniem biologicznej pojemności ekosystemów z punktu widzenia zapewnienia wymaganych i podtrzymujących życie usług natury, czyli stabilny klimat, czyste zbiorniki wodne i powietrze oraz szeroka różnorodność biologiczna.

Zmiany ekologiczne, które pojawiają się w wyniku działalności ludzi, są w większości nieodwracalne. Wydobywanie zasobów odnawialnych wiąże się z ekologicznymi kosztami, co wynika z faktu, iż ich wytwarzanie ma wpływ na zmiany środowiska. Przykładem może być przetwarzanie produktów rolnych i ich wzmożony transport. Dla dużych przedsiębiorstw, mimo kosztów transportu do innych krajów, bardziej opłacalna jest produkcja artykułów żywnościowych na wielką skalę tam, gdzie cena siły roboczej i wymagania dotyczące ochrony przyrody są niskie, aniżeli w regionach o małej skali produkcji lokalnej przy wysokich kosztach pracy i takich wymaganiach środowiskowych. Następstwem wzrostu handlu w skali globalnej jest zwiększenie rozmiarów transportu artykułów żywnościowych, co wiąże się ze wzrostem kosztów transportu i zużyciem większych ilości paliwa, którego spalanie powoduje zużycie zasobu naturalnego w postaci ropy naftowej oraz obciążanie środowiska zanieczyszczeniem i wzrost kosztów środowiskowych.¹⁵

Tocząca się dyskusja na temat koncepcji zrównoważonej konsumpcji i jej realizacji wywołuje pytania związane z poprawą wydajności wykorzystania zasobów naturalnych. Dobrobyt ekonomiczny może być osiągnięty za pomocą zarówno efektywnej alokacji zasobów, jak i długotrwałej równowagi ekologicznej oraz zapewnienia rozwoju dla przyszłych pokoleń przy sprawiedliwym wykorzystaniu zasobów naturalnych.

W celu spełnienia warunków dobrobytu w tym kontekście, należałoby zapewnić realizację redukcji nakładów materiałowych i energetycznych niezbędnych do osiągnięcia zrównoważonej konsumpcji poprzez politykę ekologiczną ukierunkowaną na nakłady. Jednym z podstawowych przedsięwzięć w kierunku zrównoważenia konsumpcji powinno być zmniejszenie ruchu materiałów zwane dematerializacją. Wymaga ona zmniejszenia nakładów energii, materii i powierzchni przeznaczonych do wyprodukowania dóbr, usług i infrastruktury w całym cyklu życia.

¹⁵ Manteuffel Szoega H., Wybrane aspekty globalizacji gospodarki żywnościowej z punktu widzenia ekonomiki środowiska, „Ekonomia i Środowisko” 2002, nr 2, s. 86-96.

Jedną ze strategii służących koncepcji dematerializacji jest promocja ekoinwestycji. Określa się je jako „tworzenie nowatorskich i cenowo konkurencyjnych towarów, procesów systemów i usług oraz procedur mających na celu zaspokojenie ludzkich potrzeb oraz zapewnienie lepszej jakości życia dla każdego, przy minimalnym zużyciu zasobów naturalnych w całym cyklu życia na jednostkę produkcji, a także minimalnej emisji substancji toksycznych”.¹⁶ Ekoinnowacja zatem to innowacja obniżająca intensywność zużycia zasobów i energii, a więc sprzyjająca realizacji zrównoważonej konsumpcji i produkcji.

Istotnym elementem obecnej polityki ekologicznej powinno być podnoszenie wydajności zasobów w skali globalnej. Jedną ze strategii efektywnych polityk w dziedzinie zasobów jest proces marrakeski, którego głównym celem jest promocja zrównoważonej konsumpcji i produkcji. W procesie tym ważną inicjatywą jest podejmowanie działań na rzecz wieloletnich programów wspierających przedsięwzięcia intensyfikacji wdrażania zrównoważonej konsumpcji i produkcji.

7. Zrównoważony dobrobyt

W warunkach zrównoważonego rozwoju dobrobyt postrzega się zarówno w aspekcie jednego pokolenia, jako zaspokajanie potrzeb całego pokolenia i następnych pokoleń, jak i w obszarze międzypokoleniowym, a zatem jako dobrobyt trwały w okresie długim.

W pierwszym znaczeniu wzrost dobrobytu obejmuje całe pokolenie umieszczone w danym czasie, a zatem ważne są warunki egzystencji najuboższego konsumenta, bowiem korzystna zmiana jego położenia determinuje wzrost poziomu dobrobytu pokolenia w całości. Sytuacja ta wiąże się nie tylko z zahamowaniem ubóstwa, lecz także z działaniami umożliwiającymi korzystanie z dóbr społecznie pożądanym dla jak największego kręgu konsumentów.

W literaturze dotyczącej zrównoważonego rozwoju podkreśla się konieczność ograniczenia konsumpcji, co powinno obejmować przede wszystkim mieszkańców krajów najbogatszych, bowiem wzrost konsumpcji jest charakterystyczny dla krajów wysoko uprzemysłowionych.

¹⁶ Welfens M.J, Minimalizacja strumieni materiałowych i energetycznych jako wyzwanie współczesnej gospodarki, [w:] *Zrównoważony rozwój gospodarki opartej na wiedzy*, red. B. Poskrobko, Wyd. Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Białymstoku, Białystok 2009, s. 222-239.

Ograniczenie wzrostu konsumpcji w tych krajach powinno spełniać dwa podstawowe warunki, aby ułatwić realizację koncepcji zrównoważonej i trwałej konsumpcji. Pierwszym warunkiem jest dążenie do takiej decyzji konsumenta dotyczącej wyboru produktów i usług, aby obecna konsumpcja nie ograniczała konsumpcji w przyszłości. Warunek następny obejmuje racjonalne wykorzystanie zasobów środowiska.

Gwarancją wzrostu dobrobytu w aspekcie zrównoważonej i trwałej konsumpcji będzie wysoka jakość produktów i usług o długookresowej konsumpcji, a także zapewnienie trwałości procesów ekologicznych. Realizacja takiej koncepcji dobrobytu wymaga uzupełnienia jego mierników o takie, które umożliwią pomiar wpływu wzrostu konsumpcji i produkcji na środowisko. W tym wymiarze na uwagę zasługuje ślad ekologiczny. Z punktu widzenia śladu ekologicznego światowa populacja wykorzystuje obecnie biologiczną wydajność w większym stopniu aniżeli jest w stanie ją utrzymać w dłuższym okresie. W 2005 roku ślad ekologiczny, jaki pozostawili mieszkańcy globu przekroczył o 31% możliwości wytworzenia zasobów naturalnych.

„Zrównoważony wzrost dobrobytu następuje wtedy, gdy udaje się zmniejszyć lub zahamować wzrost presji na środowisko, a w początkowym okresie przynajmniej ograniczyć dynamikę tego wzrostu”¹⁷. Podstawowym problemem wydaje się być wola polityczna wprowadzania tych kategorii do praktyki gospodarczej i społecznej.

8. Edukacja i świadomość ekologiczna

Nasuwa się pytanie: czy współcześni konsumenci są odpowiednio przygotowani do zmiany stylu życia i podejmowania takich decyzji przy wyborze dóbr i usług, które będą sprzyjały realizacji koncepcji zrównoważonej konsumpcji?

Edukacja ekologiczna to proces przyswajania wiedzy i umiejętności o ekologicznych zależnościach, problemach i sposobach ich rozwiązania¹⁸.

W procesie edukacji ekologicznej wyróżnić należy cztery obszary. Pierwszy z nich to płaszczyzna zmysłowo-emocjonalna, która pełniąc główną rolę w podejściu do środowiska naturalnego pośredniczy niejako w przekazywaniu przeżyć przyrody. Przeżycia te determinują emocjonalny stosunek słuchaczy do przyrody i ochrony środowiska. Natomiast płaszczyzna intelektualno-racjonalna, a więc racjonalne zrozumienie

¹⁷ Kielczewski D., Jakość życia i dobrobyt jako kategorie zrównoważonego rozwoju, [w:] *Od koncepcji ekorozwoju do ekonomii zrównoważonego rozwoju*, red. D. Kielczewski, Wyd. Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Białymstoku, Białystok 2009, s. 108-120.

¹⁸ Kośmicki E., Wałowski T., Zrównoważony rozwój rolnictwa polskiego w warunkach członkostwa w Unii Europejskiej i globalnego społeczeństwa ryzyka, [w:] *Zrównoważony rozwój w Polsce i Niemczech*, red. G. Banse, A. Kiepas, Berlin 2009, s. 75-76.

relacji człowiek- przyroda i szkód, jakie czyni on w środowisku z jednej strony oraz dróg rozwiązania tych problemów z drugiej, daje możliwość praktycznego działania. Trzeci obszar procesu edukacji ekologicznej to płaszczyzna normatywno-wartościująca, której celem jest trwałe przyswojenie wiedzy przy wykorzystaniu zmian indywidualnych wartości i rozważaniu dylematów moralnych. Ostatnia płaszczyzna, praktyczna płaszczyzna działań, dotyczy praktycznego uczestniczenia w możliwościach ochrony przyrody oraz wdrażania proekologicznych zachowań i umiejętności w rolnictwie. Wiedza zatem powinna mieć odniesienie do konkretnych zadań w celu wyzwolenia świadomego, praktycznego działania w sposób trwały.

Świadomość ekologiczna jest formą świadomości społecznej określającej relacje człowieka ze środowiskiem. Pojęcie świadomości ekologicznej rozumie się całościowo jako idee oraz opinie o środowisku i jego roli w życiu i rozwoju społeczeństw osadzonych w danych realiach historycznych.

Inne podejście do tego zagadnienia podkreśla poziom wiedzy i wyobraźnię człowieka dotyczące znaczenia środowiska, związanych z tym zagrożeń, obciążeń i kosztów środowiskowych, a także wzrastającego zużycia zasobów oraz możliwości ich racjonalnego wykorzystania w celu zachowania ich dla przyszłych pokoleń, czemu służy realizacja koncepcji zrównoważonej konsumpcji i produkcji.

Negatywne zmiany środowiska wpływają na kształtowanie się świadomości ekologicznej społeczności, która jest złożonym procesem zależnym od akceptacji idei, norm oraz wiedzy ekologicznej.

W kształtowaniu świadomości ekologicznej na obszarach chronionych podstawowe znaczenie ma „coraz silniejsze postrzeganie wartości przyrody w swoim miejscu zamieszkania”¹⁹. Natomiast na tych obszarach, gdzie obserwuje się silne obciążenie środowiska na skutek negatywnej działalności człowieka, proekologiczna świadomość jest wynikiem percepcji skutków emisji zanieczyszczeń i degradacji środowiska.

Nowe opinie, decyzje i formy zachowań określają stan świadomości ekologicznej i wskazują gotowość do podjęcia realizacji koncepcji zrównoważonej konsumpcji i produkcji. Stan świadomości ekologicznej określa się na podstawie odpowiednio przeprowadzonych badań. Z badań ankietowych przeprowadzonych w latach 2001-2003 przez Eurobarometr wynika, że dla 80-90% respondentów priorytetami we wdrażaniu nowego modelu Wspólnej Polityki Rolnej powinna być produkcja zdrowej i bezpiecz-

¹⁹ Poskrobko B. (red.), *Zarządzanie środowiskiem*, PWE, Warszawa 1998, s. 88-90.

nej żywności, szacunek dla środowiska naturalnego, a także ochrona małych i średnich gospodarstw rolnych oraz wsparcie życia na obszarach wiejskich Unii Europejskiej.

Badania te korespondują z badaniami sondażowymi przeprowadzonymi przez Centrum Strategii Rolnictwa Brytyjskiego Uniwersytetu w Reading. Opinie respondentów sugerowały potrzebę wdrażania zdecydowanych zmian w WPR i odejścia od wsparcia cenowego rolnictwa na korzyść polityki „bardziej przyjaznej konsumentowi i środowisku naturalnemu”²⁰. Wyniki badań przeprowadzone wśród obywateli Szwecji w latach 1998-2007 świadczą o wysokiej świadomości ekologicznej tego społeczeństwa, na co wskazuje fakt, iż 60% ankietowanych kontroluje produkt pod względem jego proekologicznych cech, 65% kupuje proekologiczne artykuły minimum 1 raz w tygodniu, a 50% klientów jest gotowych zapłacić 10% więcej za ekoznakowane produkty²¹.

Zaniedbania w dziedzinie kształtowania świadomości ekologicznej konsumentów stanowią główną barierę w procesie realizacji polityki ochrony konsumenta, a tym samym w szerzeniu koncepcji zrównoważonej konsumpcji²².

Podstawowym celem ochrony konsumenta powinna być wszechstronna i jednolita koncepcja polityki żywnościowej zapewniająca bezpieczeństwo żywności na drodze od producenta do konsumenta. Potrzeba ochrony konsumentów wynika z niskiego poziomu ich wiedzy, a także z zachowań producentów, którzy konkurują o wpływy na decyzje konsumentów. Tego typu polityka związana jest z edukacją i przekazywaniem informacji w celu podnoszenie świadomości ekologicznej konsumentów. W działaniach tych dąży się do ukształtowania modelu trwałej i zrównoważonej konsumpcji powiązanej z proekologicznym zachowaniem konsumentów zarówno na rynku, jak i w obrębie gospodarstwa domowego. Ochrona konsumenta w Polsce ma szczególne znaczenie, głównie z powodu niedojrzałości gospodarki rynkowej oraz niskiego poziomu świadomości ekologicznej konsumentów.

W sytuacji polskiej gospodarki podstawowe działania powinny dokonywać się w kierunku podnoszenia świadomości ekologicznej konsumentów. Szczególnie ważnym przedsięwzięciem będą wspólne i wzajemnie uzupełniające się działania organizacji pozarządowych, które w znaczącym stopniu podejmą zadania dotyczące edukacji w

²⁰ Walkowski M., *Regionalne i globalne uwarunkowania reform wspólnej polityki rolnej Unii Europejskiej*, Wyd.Nauk. INPiD UAM, Poznań 2007, 92-95.

²¹ Leśniak J., Koncepcja zrównoważonej konsumpcji, [w:] *Ekologiczne problemy zrównoważonego rozwoju*, red. D. Kielczewski, B. Dobrzańska, Wyd. Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Białymstoku, Białystok 2009, s.102-109 .

²² Pieńkowski D., *Polityka ochrony konsumenta w Unii Europejskiej i w Polsce*, „Ekonomia i Środowisko” 2002, nr 2, s. 97-109.

dziedzinie proekologicznych zachowań i informacji o produktach żywnościowych, ich pochodzeniu i wpływie na środowisko.

Poprzez konsumpcję społeczeństwo przejmuje funkcję kreowania i wyrażania swojej tożsamości. Artykuły żywnościowe i ich użytkowanie mogą stać się formą identyfikacji jednostki z grupą, wyrazem jej systemów wartości oraz strategii adaptacyjnej. Proekologiczne preferencje konsumentów determinują rozwój zrównoważonej konsumpcji i wywierają tym samym wpływ na kształtowanie się zrównoważonej produkcji poprzez decyzje producentów o przekształcaniu gospodarstw rolnych tradycyjnych (przemysłowych) w gospodarstwa ekologiczne²³.

9. Wnioski

Poziom wykształcenia jest jednym z podstawowych czynników, które wpływają na przyspieszenie zmian w świadomości społeczeństwa, również świadomości ekologicznej. Jej kształtowanie polega na zastosowaniu marketingu ekologicznego, którego istotą jest promowanie idei ochrony przyrody poprzez zmianę postaw wobec rzeczy i rzeczywistości technicznej. Zmiany te obejmują przede wszystkim ludzi młodych, którzy charakteryzują się większą wrażliwością ekologiczną i są podatni na prądy myślowe doceniające rolę ekologii w życiu człowieka²⁴.

Istotną rolę w zrównoważonym rozwoju społeczności lokalnej odgrywa „kształtowanie postaw, zarówno wśród członków społeczności, jak i urzędników władz publicznych, m.in. przez kompleksową edukację na rzecz zrównoważonego rozwoju, która oddziałuje na poziom świadomości ekologicznej”²⁵.

Znaczącą rolę w zrównoważonym rozwoju kapitału ludzkiego powinien zatem odegrać wzrost poziomu wykształcenia, również w zakresie edukacji ekologicznej na wszystkich poziomach nauczania, bowiem skuteczność edukacji ekologicznej w szkole wyższej jest wprost proporcjonalna do stopnia proekologicznie ukształtowanych postaw młodzieży rozpoczynającej studia²⁶.

²³ Pieńkowski D., Kośmicki E., Ochrona konsumenta w warunkach nowych zagrożeń ekologicznych i rozwoju rolnictwa ekologicznego, [w:] *Perspektywy polsko-niemieckiego partnerstwa na rzecz rozwoju zrównoważonego w Domu Europejskim. Wybrane dziedziny*, red. E. Kośmicki, H. Rogall, D. Pieńkowski, J. Siepak, Poznań 2008, s. 153-154.

²⁴ Popławski, T.: *Kształtowanie świadomości ekologicznej*. W: *Ekonomia i Środowisko*. Fundacja Ekonomistów Środowiska i Zasobów Naturalnych, 2000, nr 1 (16), s. 189.

²⁵ Kryk B., Edukacja w kontekście zrównoważonego rozwoju na poziomie gminy – rzeczywistość i potrzeby, [w:] *Edukacja dla zrównoważonego rozwoju*, red. T. Borys, B. Bartniczak, S. Zaremba-Warneke, Wrocław 2010, tom IV, s. 73.

²⁶ Poskrobko, B. (2001a): *Edukacja ekologiczna społeczeństwa*. W: Górką, K.; Poskrobko, B.; Radecki, W. (red.): *Ochrona środowiska. Problemy społeczne, ekonomiczne i prawne*. Warszawa, s. 47.

Podstawowym źródłem ujęcia problemu jakości kapitału ludzkiego, jakim jest wykształcenie w aspekcie trwałego i zrównoważonego rozwoju, jest dokument rządowy Polska 2025. Długookresowa strategia trwałego i zrównoważonego rozwoju, w którym za jeden z podstawowych kierunków działań przyjęto inwestowanie w człowieka w formie wiedzy i informacji przekazywanych w procesie edukacji i kształcenia. Ten kierunek działań określa się jako najważniejszy zasób gospodarki kreujący poziom i tempo rozwoju społeczno-gospodarczego oraz wpływający na jakość życia polskich rodzin²⁷.

Przy obecnej skali bezrobocia i relatywnie niskim poziomie wykształcenia mieszkańców wsi, należy wspierać przejawy aktywności społeczeństwa wiejskiego, szczególnie na rzecz rozwoju kapitału ludzkiego i społecznego oraz budowy społeczeństwa obywatelskiego. Bez względu na wielkość środków płynących z budżetu państwowego i unijnego na rozwój obszarów wiejskich, władze lokalne powinny bardziej zadbać o racjonalne zaangażowanie mieszkańców gminy w rozwój środowiska lokalnego, wzrost stopnia ich aktywności oraz gotowości do współpracy. Bodźców w tym zakresie mogą dostarczyć programy skierowane na minimalizację wykluczenia społecznego i zrównoważony rozwój społeczności lokalnej.

Podstawowym motywem podjęcia studiów przez młodzież z obszarów wiejskich jest osiągnięcie wyższej pozycji społecznej.²⁸ Szansą może być szeroki i całościowy, zawarty w programie rozwoju lokalnego projekt edukacyjny pomnażający szanse życiowe wszystkich grup ludności, uwzględniający zarówno aspiracje dzieci i młodzieży z obszarów wiejskich, jak i edukację społeczną na rzecz zrównoważonego rozwoju.

W trakcie konferencji pt. „Polska strategia w procesie kształtowania polityki Unii Europejskiej wobec obszarów wiejskich i rolnictwa”, część dyskusji dotyczyła doświadczeń w realizacji programów współfinansowanych ze środków unijnych, biorąc pod uwagę ich efektywność i skuteczność. Propozycje, które zgłoszono do następnych okresów programowania, głównie na lata 2007 – 2013 obejmują, między innymi, następujące zalecenia:²⁹

²⁷ Poskrobko, B. (2001b): Podstawy polityki ekologicznej. W: Górka, K.; Poskrobko, B.; Radecki, W. (red.): *Ochrona środowiska. Problemy społeczne, ekonomiczne i prawne*. Warszawa, s. 84.

²⁸ Wasielewski, K. (2006): Drogi „do” i „od” wiejskiej inteligencji. W: Szafraniec, K. (red.): *Kapitał ludzki i zasoby społeczne wsi. Ludzie – społeczność lokalna – edukacja*. Warszawa, s. 333.

²⁹ Błąd, M.; Klepacka, D.: Debata nad przyszłością polskiej wsi w UE. W: Wilkin, J.; Błąd, M.; Klepacka, D. (red.): *Polska strategia w procesie kształtowania polityki UE wobec obszarów wiejskich i rolnictwa*. Warszawa, 2006.

- zrównoważenie proporcji wydatków na wspieranie zarówno infrastruktury, jak i kapitału ludzkiego i społecznego, co wynika z nadmiernie dotąd eksponowanego znaczenia infrastruktury, a pomijania rozwoju czynnika ludzkiego;
- poprawa jakości i trafności systemu szkoleń, co można wykorzystać w edukacji dla zrównoważonego rozwoju.

Zadaniem budżetu państwa i pomocy unijnej powinno być zatem wspieranie społeczności lokalnej poprzez wyzwalanie ich aktywności społeczno-ekonomicznej oraz zrównoważony rozwój kapitału ludzkiego głównie poprzez poprawę jakości i poziomu wykształcenia, a także wydajny system szkolnictwa, ze szczególnym uwzględnieniem edukacji na rzecz zrównoważonego rozwoju, zarówno wśród młodzieży, jak i osób dorosłych.

Badania bowiem wskazują na fakt, iż społeczeństwo polskie znajduje się w fazie kształtowania świadomości ekologicznej. Natomiast konsumenci krajów wysoko rozwiniętych charakteryzują się relatywnie wysokim poziomem świadomości ekologicznej i edukacji dla zrównoważonego rozwoju. Istotne miejsce w realizacji celów strategii zrównoważonego rozwoju Unii Europejskiej, zajmuje Wielka Brytania, a także - Szwecja, Finlandia i Włochy. Byłoby zatem słusznym posunięciem, aby Polska oraz inne kraje członkowskie Unii Europejskiej skorzystały z gotowych strategii wdrażania idei zrównoważonego rozwoju społeczności lokalnej, czerpiąc przykład ze sprawdzonych doświadczeń przedstawicieli tej koncepcji.

Literatura:

- Błąd, M.; Klepacka, D (2006): Debata nad przyszłością polskiej wsi w UE. W: Wilkin, J.; Błąd, M.; Klepacka, D. (red.): *Polska strategia w procesie kształtowania polityki UE wobec obszarów wiejskich i rolnictwa*. Warszawa.
- [Czyż, M. (2000): *Strategia wdrażania rozwoju zrównoważonego*. W: *Ekonomia i Środowisko*. Fundacja Ekonomistów Środowiska i Zasobów Naturalnych, nr 1 (16).
- Domalewski, J. (2006): Reforma edukacji – szkoła wiejska – środowisko lokalne. W: Szafraniec, K. (red.): *Kapitał ludzki i zasoby społeczne wsi. Ludzie – społeczność lokalna – edukacja*. Warszawa.
- Kiełczewski D., Jakość życia i dobrobyt jako kategorie zrównoważonego rozwoju, [w:] *Od koncepcji ekorozwoju do ekonomii zrównoważonego rozwoju*, red. D. Kiełczewski, Wyd. Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Białymstoku, Białystok 2009.
- Kiełczewski D., Koncepcja trwałej i zrównoważonej konsumpcji, [w:] *Uwarunkowania i mechanizmy zrównoważonego rozwoju*, Wyd. Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Białymstoku, Białystok 2004.
- Kiełczewski D., *Sektor publiczny w kształtowaniu wzorców trwałej konsumpcji*, „OPTIMUM - Studia Ekonomiczne” 2008, nr 4.
- Kłodziński, M. (2006): *Aktywizacja społeczno-gospodarcza gmin wiejskich i małych miast*. Warszawa

- Kośmicki, E. (2000): *Główne problemy rozwoju i ekologizacji rolnictwa polskiego w warunkach integracji z Unią Europejską*, W: *Ekonomia i Środowisko*. Fundacja Ekonomistów Środowiska i Zasobów Naturalnych, nr 2 (17).
- Kośmicki E., Wałowski T., Zrównoważony rozwój rolnictwa polskiego w warunkach członkostwa w Unii Europejskiej i globalnego społeczeństwa ryzyka, [w:] *Zrównoważony rozwój w Polsce i Niemczech*, red. G. Banse, A. Kiepas, Berlin 2009.
- Kryk B., Edukacja w kontekście zrównoważonego rozwoju na poziomie gminy – rzeczywistość i potrzeby, [w:] *Edukacja dla zrównoważonego rozwoju*, red. T. Borys, B. Bartniczak, S. Zaremba-Warneke, Wrocław 2010, tom IV.
- Leśniak J., Koncepcja zrównoważonej konsumpcji, [w:] *Ekologiczne problemy zrównoważonego rozwoju*, red. D. Kiełczewski, B. Dobrzańska, Wyd. Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Białymstoku, Białystok 2009.
- Manteuffel Szoega H., *Wybrane aspekty globalizacji gospodarki żywnościowej z punktu widzenia ekonomiki środowiska*, „*Ekonomia i Środowisko*” 2002, nr 2.
- Moskal, M. (2006): *Zasoby ludzkie, a jakość życia na obszarach wiejskich Małopolski – koncepcja badań*. W: *Wieś i Rolnictwo*, nr 1 (130).
- Pawłowski A., *Rozwój zrównoważony – idea, filozofia, praktyka*, PAN, Komitet Inżynierii Środowiska, Lublin 2008.
- Pieńkowski D., *Polityka ochrony konsumenta w Unii Europejskiej i w Polsce*, „*Ekonomia i Środowisko*” 2002, nr 2.
- Pieńkowski D., Kośmicki E., *Ochrona konsumenta w warunkach nowych zagrożeń ekologicznych i rozwoju rolnictwa ekologicznego*, [w:] *Perspektywy polsko-niemieckiego partnerstwa na rzecz rozwoju zrównoważonego w Domu Europejskim. Wybrane dziedziny*, red. E. Kośmicki, H. Rogall, D. Pieńkowski, J. Siepak, Poznań 2008.
- Popławski, T. (2000): *Kształtowanie świadomości ekologicznej*. W: *Ekonomia i Środowisko*. Fundacja Ekonomistów Środowiska i Zasobów Naturalnych, nr 1 (16).
- Poskrobko, B. (2001a): *Edukacja ekologiczna społeczeństwa*. W: *Górka, K.; Poskrobko, B.; Radecki, W. (red.): Ochrona środowiska. Problemy społeczne, ekonomiczne i prawne*. Warszawa.
- Poskrobko, B. (2001b): *Podstawy polityki ekologicznej*. W: *Górka, K.; Poskrobko, B.; Radecki, W. (red.): Ochrona środowiska. Problemy społeczne, ekonomiczne i prawne*. Warszawa.
- Poskrobko, B. (2008): *Rola samorządów terytorialnych w kształtowaniu kapitału ludzkiego na potrzeby gospodarki opartej na wiedzy*. W: *Optimum – Studia ekonomiczne*, nr 4.
- Poskrobko B. (red.), *Zarządzanie środowiskiem*, PWE, Warszawa 1998.
- Ryszawska-Grzeszczak B., *Zielone zamówienia publiczne jako forma zrównoważonej konsumpcji*, [w:] *Ekologiczne problemy zrównoważonego rozwoju*, red. D. Kiełczewski, B. Dobrzańska, Wyd. Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Białymstoku, Białystok 2009.
- Szafraniec, K. (2006): *Kapitał ludzki i zasoby społeczne wsi. Ludzie – społeczność lokalna – edukacja*. Warszawa.
- Walkowski M., *Regionalne i globalne uwarunkowania reform wspólnej polityki rolnej Unii Europejskiej*, Wyd.Nauk. INPiD UAM, Poznań 2007.
- Wasielwski, K. (2006): *Drogi „do” i „od” wiejskiej inteligencji*. W: *Szafraniec, K. (red.): Kapitał ludzki i zasoby społeczne wsi. Ludzie – społeczność lokalna – edukacja*. Warszawa.
- Welfens M.J., *Minimalizacja strumieni materiałowych i energetycznych jako wyzwanie współczesnej gospodarki*, [w:] *Zrównoważony rozwój gospodarki opartej na wiedzy*, red. B. Poskrobko, Wyd. Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Białymstoku, Białystok 2009.

CONDITIONS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF LOCAL SOCIETY

Summary: Starting point to presented here article are key determinants of sustainable development of local society. Importance of human and social capital quality is crucial in education process for sustainable development. Reasons of different financial support of human factor have been discussed over, as human and social capital development is expensive, but at the same time most effective solution for sustainable development of citizen's society. Basic activities, both from state and local authorities should be streamed towards supporting activities and financing the growth of human factor quality as most effective investment in sustainable development of citizen's society in countryside environment.

This paper presents also problems of sustainable consumption based on existing patterns from other EU countries meeting this concept. The main problems of sustainable consumption model functioning is first of all limitation of natural resources excessive use, effective use of all other resources, sustainable growth of well-being, education and forming of ecology preferences of consumers.

It would be recommended to Poland and other EU members to use ready/existing strategies implementing local society sustainable development ideas being supported by experience of countries representing this concept.

Keywords: sustainable development, local society.

SPOŁECZNE PROBLEMY ROZWOJU ENERGETYKI ODNAWIALNEJ NA OBSZARACH WIEJSKICH

Streszczenie: Celem artykułu jest identyfikacja i analiza problemów związanych z inwestowaniem w OZE na obszarach wiejskich. Problemy te można analizować na dwóch płaszczyznach: zarządzania energią w gminie oraz postaw lokalnej społeczności wiejskiej wobec planowanej inwestycji. W pierwszej części artykułu dokonano identyfikacji i analizy problemów na obu płaszczyznach. W drugiej części referatu przedstawiono sposoby rozwiązań problemów oraz bariery ich wdrażania. Szczególny akcent został położony na identyfikację korzyści społecznych jako skutecznych zachęt inwestycyjnych na terenach wiejskich.

Słowa kluczowe: odnawialne źródła energii, społeczne problemy rozwoju.

1. Wstęp

Rozwój odnawialnych źródeł energii (OZE) stwarza szansę na zrównoważony rozwój lokalnej gospodarki energetycznej przez eliminację paliw kopalnych uciążliwych dla środowiska, wykorzystanie bezpiecznej dla środowiska i opłacalnej dla gospodarki energii z odnawialnych źródeł, mniej szkodliwej i bardziej wydajnej produkcji energii, jej przesyłania, dystrybucji i wykorzystania oraz utrzymania równowagi pomiędzy: bezpieczeństwem energetycznym, zaspokojeniem potrzeb społecznych, konkurencyjnością gospodarki a ochroną środowiska. Rozwój odnawialnych źródeł energii jest również podstawowym celem polityki energetycznej i klimatycznej Unii Europejskiej a ich racjonalne wykorzystanie stanowi jeden z istotnych elementów zrównoważonego rozwoju państwa.

Inwestycje w energetykę odnawialną zazwyczaj realizowane są na terenach wiejskich. Obszary te charakteryzują się najwyższym bezrobociem w kraju, słabo rozbudowaną infrastrukturą techniczną oraz nieefektywnym i droгим dla konsumentów systemem zasilania w energię. Nowo powstające inwestycje stają się dużą szansą na zrównoważony rozwój tych terenów, obejmując współzależność czynników społeczno-ekonomicznych (pobudzenie lokalnej przedsiębiorczości, zapewnienie miejsc pracy dla pracowników mniej wykwalifikowanych, zwiększenia ich dochodów) oraz czynników ekologicznych (zapobieganie emisji gazów cieplarnianych, czysta technologia wytwa-

rzania energii, marginalny wpływ jej na środowisko). Szansa ta jednak nie jest często zauważana i wykorzystywana. W Polsce nadal znaczną przeszkodą w realizacji inwestycji OZE są protesty społeczności lokalnej. Często wynikają one z finansowej zawiści, braku edukacji ekologicznej, niewystarczającego poziomu świadomości ekologicznej i syndromów lęku przed nowymi technologiami. Ciągłe widoczny jest też brak zintegrowanych działań na poziomie gminnym, związanych z programami włączania społeczności lokalnej w proces decyzyjny i tym samym uświadamiania istoty i wagi inwestowania w odnawialne źródła energii, które są nieodłącznym elementem rozwoju zrównoważonego.

Celem artykułu jest identyfikacja i analiza problemów społecznych związanych z inwestowaniem w OZE na obszarach wiejskich. Problemy te można analizować na dwóch płaszczyznach: zarządzania energią w gminie oraz postaw lokalnej społeczności wiejskiej wobec planowanej inwestycji. Charakteryzują się one szerokim spektrum przyczynowym, ale większość z nich ma swoje źródło w braku gruntownej edukacji ekologicznej i niechęci w niej uczestnictwa zarówno władz lokalnych jak i mieszkańców terenów wiejskich. Problemy te są istotne i aktualne ze względu proekologiczną politykę energetyczną UE, wyznaczającą nowe cele dla państw członkowskich na rok 2020 (20% redukcję emisji gazów cieplarnianych, 20% udział energii odnawialnej w konsumpcji całej UE i 20% zmniejszenie zużycia energii do roku 2020). Zgodnie z zobowiązaniami wobec UE, odnawialne źródła energii powinny stanowić 15% udziału w zużyciu energii finalnej brutto w Polsce do 2020 r. Z jednej strony wymogi te to istotny impuls do jeszcze aktywniejszych działań na rzecz rozwoju OZE w kraju, a z drugiej protesty społeczności lokalnych dotyczące tego typu inwestycji stanowią barierę zaporową w rozwoju energetyki odnawialnej i tym samym utrudniają realizację zobowiązań unijnych.

2. Problemy we wdrażaniu technologii OZE

Problemy we wdrażaniu technologii odnawialnych dotyczą dwóch głównych płaszczyzn: zarządzania energią w gminie oraz postaw lokalnej społeczności wiejskiej wobec planowanej inwestycji. Do pierwszej płaszczyzny można zaliczyć problemy natury:

1. *Informacyjnej* - brak informacji dla społeczeństwa o kosztach i korzyściach ekonomicznych, społecznych i ekologicznych inwestycji w OZE, co skutkuje protestami;

2. *Edukacyjnej* - brak programów edukacyjno-szkoleniowych, czy kampanii promocyjnych dotyczących energetyki odnawialnej, adresowanych do społeczności i władz lokalnych, inżynierów, projektantów, architektów, przedstawicieli sektora energetycznego, bankowości, co utrudnia znacznie ich współpracę z inwestorem;

3. *Wynikające z potrzeby ochrony przyrody i krajobrazu*, dotyczą głównie braku wypracowanych metod uniknięcia konfliktów z podmiotami szermującymi postulatami ochrony przyrody lub ich łagodzenia oraz braku dokładnego rozeznania wpływu odnawialnych źródeł na środowisko;

4. *Instytucjonalne* - brak instytucji o charakterze biur doradczych, brak w gminach osób odpowiedzialnych za koordynację, wdrażanie OZE do planów energetycznych gmin, brak specjalistów kompleksowo ujmujących zaopatrzenie w energię zarówno pod względem rodzaju źródła jak i formy wytwarzanej energii (elektryczna, ciepła, gazowa, czy w formie paliwa płynnego), czy potrzeb użytkowników (ogrzewanie mieszkań, oświetlenie). Nie tworzy się strategii energetycznej regionu, której priorytetowym celem byłoby wsparcie OZE, a jedynie postulaty mówiące o konieczności wspierania tego rozwoju. Brak jest zainteresowania wśród samorządów lokalnych tematyką OZE, nie jest ona uważana za priorytet w gospodarce energetycznej. Brak uchwalonych przed rady większości gmin projektów założeń do planów zaopatrzenia w ciepło, energię elektryczną i paliwa gazowe, czy planów energetycznych wskazuje na słabe zainteresowanie władz lokalnych. Na terenie woj. dolnośląskiego jedynie 34% gmin uchwaliło projekty założeń¹. Obserwuje się bezpodstawne blokowanie inwestycji przez urzędników oceniających raporty oddziaływania na środowisko, nie posiadających odpowiedniej wiedzy na temat specyfiki danych inwestycji, narażających często inwestora na dodatkowe wielomiesięczne badania ornitologiczne².

5. *Organizacyjne* - brak prowadzenia działań zbiorowych na terenie gmin m.in. brak partycypacji społecznej w uchwalaniu strategii, planów energetycznych; Często nie docierają informacje do mieszkańców o planowanych inwestycjach na terenie gmin. Oprócz niewystarczających zasobów finansowych, majątkowych i kadrowych przeszkodą w skutecznym planowaniu energetycznym w gminie jest brak silnego lobby, które wymusiłoby skonsolidowane działania wspierające OZE w ministerstwach gospo-

¹ *Studium przestrzennych uwarunkowań rozwoju energetyki wiatrowej w województwie dolnośląskim*, Wojewódzkie Biuro Urbanistyczne we Wrocławiu, Wrocław 2010.

² Warto zajrzeć do: Stryjecki M., *Rozwój OZE na obszarach Natura 2000*, „Czysta Energia”, nr 1/2007, s. 32.

darki, finansów, rolnictwa i umożliwiłoby zniesienie części barier rozwoju OZE. Władze gminne widzą najczęściej społeczność lokalną w roli inicjatora działań niż w charakterze bezpośrednich uczestników procesu decyzyjnego. Urzędnicy zainteresowani niewielkim udziałem społeczności lokalnej w procesie decyzyjnym, spotykają się najczęściej z negatywnymi postawami mieszkańców i reakcjami na zjawiska zachodzące w gminie, co wydłuża i opóźnia procedury. Natomiast akceptowanie udziału społeczności w procesach decyzyjnych buduje dialog społeczny³.

Do inwestycji w nowoczesne technologie społeczność lokalna podchodzi zazwyczaj z rezerwą i nieufnością. Druga płaszczyzna, na której pojawiają się liczne problemy we wdrażaniu technologii OZE na terenach wiejskich związana jest z postawą lokalnej społeczności. Do najczęstszych problemów należą:

1. *Syndromy lęku przed nowoczesnymi technologiami.* Zazwyczaj w trakcie prowadzenia procesu inwestycyjnego dotyczącego takiej technologii obserwowany jest syndrom NIMBY (Not In My Back Yard - nie na moim podwórku), IANUM (Inwestuj Ale Nie U Mnie), LULU (Locally Undesirable Land Use)⁴. Dotyczą one protestów społeczności lokalnej związanych z określoną inwestycją. Inwestorzy spotykają się z wyraźną niechęcią mieszkańców, którzy nie tyle są jej przeciwni, co nie godzą się, by inwestycja zlokalizowana została właśnie w ich otoczeniu. Są to swoiste spory o sąsiedztwo⁵. Wiąże się to ze świadomością lękową. Często mieszkańcy swoją niechęć tłumaczą tak: „nie jesteśmy przeciwni biogazowniom, ale dlaczego mają powstać na terenie naszej gminy? Jest przecież tyle innych możliwości lokalizacji”.

2. *Negatywna ocena wpływu odnawialnych technologii na środowisko.* Liczne doniesienia prasowe na informują o powodach protestów społeczności lokalnych przeciw budowie elektrowni wiatrowych, czy biogazowni (są to instalacje wykorzystujące odnawialne źródła energii, które budzą największy opór społeczny). Jako główną przy-

³ Jarosz W., Krupaneck J., Nowińska Z., *Współpraca między administracją a społecznością lokalną jako istotny element zarządzania środowiskowego*, Problemy Ekologii, vol. 4, nr 6, listopad-grudzień 2000, s. 244-251.

⁴ Oleńska J., *Konflikty ekologiczne na obszarach cennych przyrodniczo*, [w:] *Konflikty i współpraca w realizacji strategii ekorozwoju*, Red. S. Czaja, Biblioteka „Ekonomia a i Środowisko nr 30, Wrocław 2003, s.372.

⁵ *Udział społeczny. Prawo międzynarodowe, prezentacja ze szkolenia ocen oddziaływania na środowisko*, http://www.wrota.podkarpackie.pl/res/rpo/szkolenia/4_oos_udzial_spoleczny_27.ppt, I. Bojanowska, *Ocena oddziaływania na środowisko*, Zakład Inżynierii środowiska, Uniwersytet Gdański, <http://www.chem.ug.edu.pl/~bojirka/OOS.pdf>

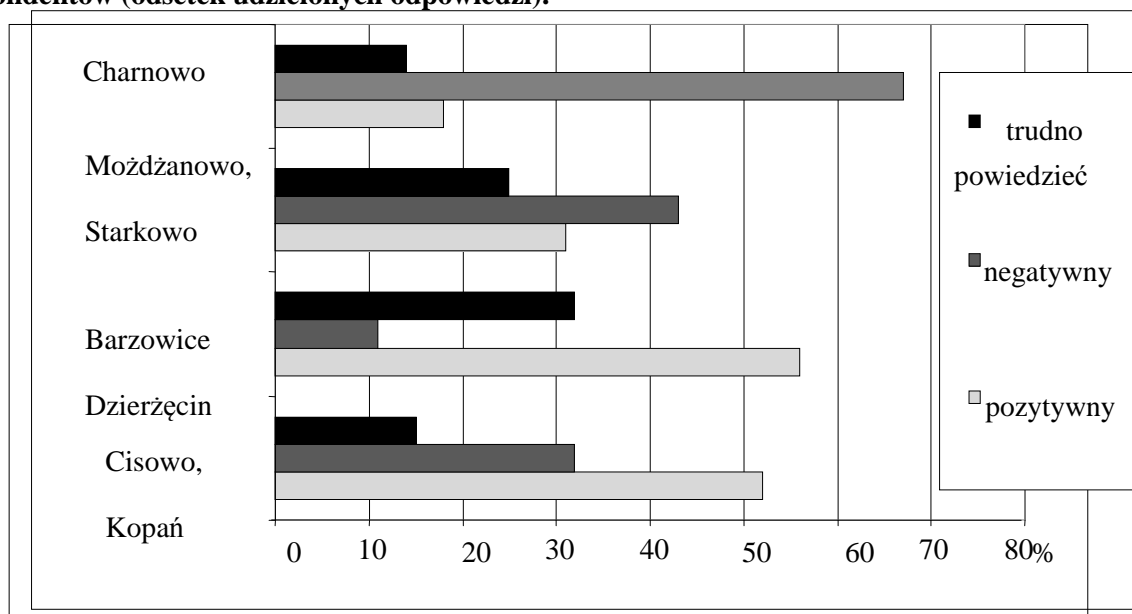
czynę podaje się negatywny wpływ na środowisko. Protesty składane podczas postępowania administracyjnego znacznie utrudniają i opóźniają przebieg inwestycji.

Autorka chcąc poznać prawdziwe przyczyny protestów przeciw budowie parków wiatrowych przeprowadziła badania ankietowe we wrześniu 2005 roku, które obejmowały wszystkich mieszkańców wsi zlokalizowanych w pobliżu farmy wiatrowej (badania całościowe)⁶. Ankiety dotyczyły czterech przypadków: dwa - istniejących elektrowni wiatrowych, a dwa kolejne - miejsc, w których planowano, ale jeszcze nie zrealizowano budowy. Wybór miejsc prowadzenia badań był podyktowany mocą zainstalowanych lub planowanych farm wiatrowych oraz zróżnicowaniem problemów, z jakimi spotykał się inwestor podczas przygotowania inwestycji (protesty, które skończyły się zgodą mieszkańców, trwające protesty lub pozorny konsensus oraz protesty, które uniemożliwiły budowę). Kryterium doboru próby celowej w badanych miejscowościach stanowiła lokalizacja wsi względem parku wiatrowego. W 2005 roku, w którym przeprowadzono badania, w gminie Darłowo działały dwie spośród trzech największych farm wiatrowych w Polsce: jedna między Cisowem a Kopaniem o mocy 18 MW (9 turbin po 2 MW) a druga w Barzowicach (6 sztuk o mocy 850 kW każda). W gminie Ustka inwestycje były i nadal są dopiero w fazie realizacji. W okolicy wsi Możdżanowo i Starkowo miał stanąć największy do tej pory park wiatrowy w kraju o mocy 120 MW. We wsi Charnowo nie doszło do planowanej inwestycji z powodu protestów ludności lokalnej.

W ankiecie autorka zadała pytanie dotyczące określenia wpływu elektrowni wiatrowych na środowisko naturalne. Rysunek 1 pokazuje, że większy odsetek ludności zamieszkującej w pobliżu parku wiatrowego (miejscowości Barzowice, Dzierżęcín, Cisowo, Kopań) twierdzi, że wpływa on pozytywnie na środowisko. Natomiast w miejscowościach, w których nie doszło jeszcze do inwestycji (Charnowo, Możdżanowo, Starkowo) przeważają opinie negatywne.

⁶ Szerzej na temat przyczyn protestów: Graczyk A.M. (d. Pultowicz), *Ekonomiczne uwarunkowania inwestycji w energetykę odnawialną w Polsce (na przykładzie energetyki wiatrowej)*, Akademia Ekonomiczna we Wrocławiu, Wrocław 2007, (maszynopis rozprawy doktorskiej), s.148.

Rysunek 1. Ocena wpływu elektrowni wiatrowych na środowisko przyrodnicze przez respondentów (odsetek udzielonych odpowiedzi).

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań ankietowych.

Na Dolnym Śląsku, który okazał się bardzo atrakcyjnym rejonem inwestycyjnym na posadowienia farm wiatrowych, bardzo często w lokalnej prasie pojawiają się doniesienia o planowanych budowach parków wiatrowych. Zawierają one najczęściej skrajne opinie (albo pozytywne przedstawiające efekt ekologiczny i ekonomiczny dla gmin) albo negatywne mówiące o protestach mieszkańców z powodu negatywnego, niezbadanego wpływu farm na środowisko. Przykładowo w regionie jeleniogórskim w Starej Kamienicy przewaga jest zwolenników budowy farm wiatrowych nad oponentami, a w Międzyzlesiu i Bystrzycy Kłodzkiej sytuacja jest odwrotna⁷.

Mieszkańcy protestują też przeciw budowie biogazowni, głównie przetwarzających odpady organiczne. Obawiają się przykrych zapachów z samochodów przewożących odpady i z fermentatorów. Przykładowo taka sytuacja miała miejsce we wsi Boleszczyń w woj. warmińsko-mazurskim⁸. Innymi przyczynami protestów jest wybuch instalacji (mieszkańcy Miłomłyna w woj. kujawsko-pomorskim)⁹, skażenie wód i grun-

⁷ *Energia popłynie z wiatraków*, Gazeta Wrocławska, 18.10.2008, [Dokument elektroniczny], Tryb dostępu: <http://srodaslaska.naszemiasto.pl/wydarzenia/911446.html>, z dn.15.06.2009.

⁸ *W Boleszynie protestują przeciw biogazowni*, Powiat nowomiejski, Gazeta Pomorska, 5 czerwca 2009. <http://www.pomorska.pl/apps/pbcs.dll/article?AID=/20090605/INNEMIASTA15/180037122> z dn. 05.05.2010,

⁹ *Mieszkańcy protestują przeciwko biogazowni*, Portal Warmii i Mazur, 25 marca 2010 r., [Dokument elektroniczny], Tryb dostępu: <http://milomlyn.wm.pl/1839>, Mieszkańcy-protestują-przeciwko-biogazowni.html z dn.15.06.2010.

tów (tak uważają mieszkańcy Kostek w woj. mazowieckim, nadmierne obciążenie lokalnych dróg (Maszewo Lęborskie na Pomorzu)¹⁰ oraz obniżenie wartości działek i gruntów i pogorszenie estetyki krajobrazu.

3. *Występowanie fałszywych poglądów, mitów temat określonych oddziaływań OZE na środowisko.* Stereotypy często oparte są na niepełnej lub fałszywej wiedzy o świecie, utrwalonej przed tradycję i trudno podlegającej zmianom. Przyjmowane są przez jednostkę nie w wyniku własnych obserwacji, ale w ramach przejmowania poglądów innych osób¹¹. Mieszkańcy są przekonani o słuszności obiegowych opinii i stereotypów i sukcesywnie przekazują je sąsiadom. Szybko też akceptują je i przyjmują jako swoje poglądy.

Zauważalne jest, że w obliczu nowej sytuacji, jaką jest plan budowy np. parku wiatrowego nagle nieistotne staje się doświadczenie i wiedza nabyte wcześniej, bo mieszkańcy kierują się stereotypami. Ten fakt może dziwić, szczególnie w przypadku osób z wykształceniem wyższym. Osoby te z jednej strony wykazują postawę aktywną dążąc do ujawnienia prawdy o wpływie parku na środowisko, ale z drugiej strony zapoznając się ekspertami, czy raportami oddziaływania na środowisko, nie rozwiewa ich wątpliwości dotyczących „zasłyszanych opinii” np. o tym, że po paru latach hodowane przez nich zwierzęta zaczną zapadać na chorobę nowotworową.

Wśród stereotypów dość często opisywanych w lokalnej nadmorskiej prasie, a pochodzących z opinii mieszkańców przyszłych terenów inwestycyjnych, należy wymienić zagrożenie zdrowia zwierząt i ludzi, powodowanie chorób. W indywidualnych wywiadach z mieszkańcami, pojawiały się też często opinie typu „krowy mleka nie będą dawać a kury nie będą się nieść”, „wiatraki powodują raka”¹². Dodatkowym problemem jest to, iż w przypadku kierowania się stereotypami, których mieszkańcy nie są w stanie skonfrontować z bieżącą obserwacją działania parku wiatrowego, ludność lokalna nie sięga po opracowane ekspertyzy. I tak aż 27% mieszkańców Cisowa i Kopania błędnie uważa, że elektrownie wiatrowe emitują fale radiowe podobne do telefonii komórkowej. Dodatkowo 29% osób twierdzi, iż są one źródłem szkodliwego promieniowania

¹⁰ Czarnecki K., *Precz z biogazownią w Kostkach!*, Gazeta Sokołowska, 25 maja 2010 r.

¹¹ Graczyk A.M. (d. Pultowicz), *Postawy społeczności lokalnych wobec inwestowania w parki wiatrowe w województwie pomorskim i zachodniopomorskim*, [w:] „Bierność społeczna. Studia interdyscyplinarne”, red. A. Keplinger, wyd. Eneteia, Wydawnictwo Psychologii i Kultury, Warszawa 2008, s. 457.

¹² Graczyk A.M. (d. Pultowicz), *Postawy społeczności lokalnych*, op. cit..., s. 449-464.

elektromagnetycznego. Szkodliwe drgania w pracy elektrowni wiatrowych zaznaczył co dziesiąty badany¹³.

Analizując rejony, w pobliżu których nie doszło do budowy parku wiatrowego można powiedzieć, iż pojawia się tu znacznie więcej nieprawdziwych opinii, np. ponad 60% osób stwierdziło duże zagrożenia dla życia ptaków. Ponad połowa mieszkańców Charnowa obawia się o swoje zdrowie i zdrowie zwierząt. Szkodliwe pole elektromagnetyczne, fale zbliżone do telefonii komórkowej i drgania zaznaczył co trzeci mieszkaniec.

Podobnie jest w przypadku inwestowania w biogazownie. Mieszkańcy uważają, że np. agregaty prądotwórcze emitują ogromny hałas¹⁴.

4. *Odnawialne źródła energii są wykorzystywane lokalnie, głównie na terenach wiejskich, gdzie poziom świadomości ekologicznej jest względnie niski.* Potwierdziły to badania prowadzone przez B. Derskiego w gminie Żórawina woj. dolnośląskim, gdzie planowana jest budowa biogazowni. Większość ankietowanych nic nie wie o biogazowniach, jedynie 3 osoby deklarują sporą wiedzę na ten temat¹⁵. Badania prowadzone w woj. zachodniopomorskim przez autorkę też potwierdzają te tezę. Większość mieszkańców identyfikuje jako OZE energię wiatru (ok. 80%), czy słoneczną (ok. 60%), ale już trudniej im zaliczyć do odnawialnych źródeł energii energię wodną (co trzeci mieszkaniec ją zaliczył), biomasy (co piąty mieszkaniec), a pozostałe źródła energii (geotermię, biopaliwa, fale morskie, prądy oceaniczne co dziesiąty mieszkaniec zaliczył do OZE. Pośród badanych znaleźli się też mieszkańcy, którzy do OZE zakwalifikowali energię pochodzącą z surowców kopalnych¹⁶.

5. *Często występują protesty przeciw budowie instalacji OZE, których przyczynami są głównie nieujawnione względy ekonomiczne.* Pierwszą barierą, którą, jak się wydaje, najtrudniej usunąć jest sprzeciw społeczności lokalnej. Z przeanalizowanych ankiet dotyczących wsi i gmin w bezpośredniej bliskości planowanych lub zrealizowanych już inwestycji, wynika następujące przesłanie: mimo racjonalnych argumentów inwestora popartych badaniami wpływu farm wiatrowych na środowisko, mieszkańcy sprzeciwiający się inwestycji nie wykazywali chęci zmiany swojego stanowiska. Klu-

¹³ Loc. cit., s. 459.

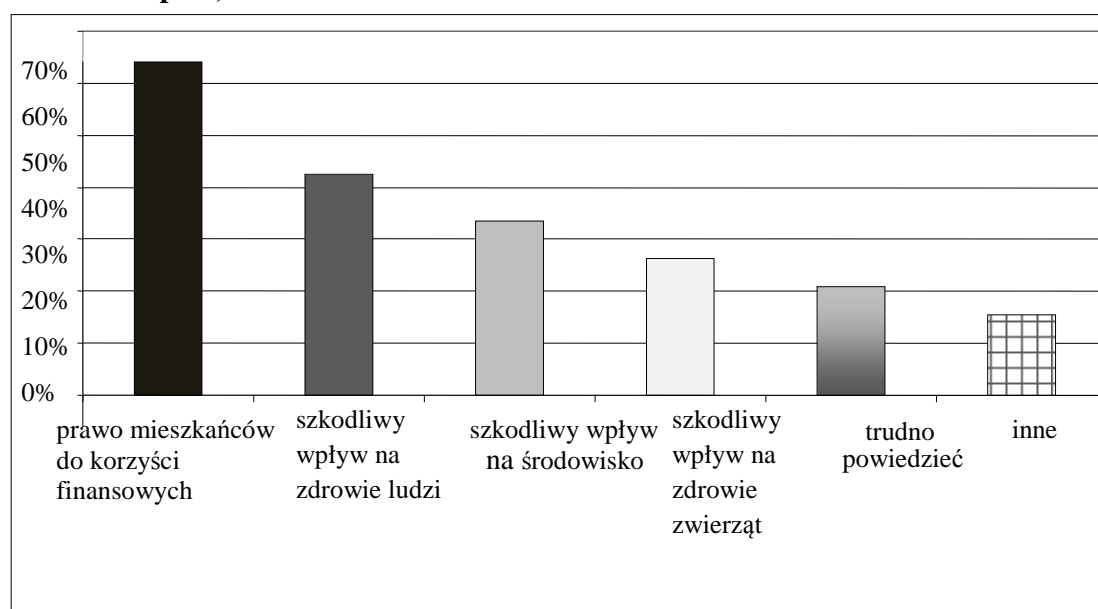
¹⁴ *Mieszkańcy protestują przeciwko biogazowni*, op.cit.

¹⁵ Derski B., *Biogazownie rolnicze na Dolnym Śląsku*, Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu, Wrocław 2010, (praca licencjacka), s. 49.

¹⁶ Więcej na ten temat: Graczyk A.M. (d.Pultowicz), *Ekonomiczne uwarunkowania inwestycji...*, op. cit., s.148-151.

czem do rozwiązania konfliktu wcale nie była odczuwana przez mieszkańców potrzeba udokumentowania przez inwestora braku negatywnego wpływu farm na środowisko, choć była to najczęściej podawana przyczyna protestu. Okazało się, że prawdziwym powodem protestów była ukryta zawiść sąsiedzka odnośnie dochodów otrzymywanych z dzierżawy bądź sprzedaży terenów pod inwestycję lub nieotrzymanie odszkodowania za bliskość budowy parku wiatrowego (patrz rys. 2). Problem polega na tym, że przyczyny protestów są ukryte, bowiem ich ujawnienie spowodowałoby kompromitację, dezaprobatę w środowisku. Dlatego też otwarcie i publicznie rzadko który mieszkaniec wsi je potwierdzi¹⁷.

Rysunek 2. Przyczyny protestów mieszkańców we wsi Możdżanowo i Starkowo (wyrażony w odsetku opinii).

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań ankietowych.

Ludność ujawniała problem zawiści częściej w czasie wywiadów indywidualnych niż w kwestionariuszu. W rozdawanej ankiecie w Możdżanowie, Starkowie i Charnowie zamieszczono pytanie: „wiadomo, że elektrownie wiatrowe są źródłem dużych korzyści finansowych z dzierżawy ziemi. Czy przyczyną protestów była chęć postawienia wiatraka na własnym terenie, bo dlaczego mają skorzystać z tej okazji tylko niektórzy mieszkańcy?” W Możdżanowie i Starkowie 80%, a w Charnowie 38% mieszkańców

¹⁷ Graczyk A.M. (d. Pultowicz), *Bariery inwestowania w energetykę wiatrową w Polsce*, [w:] „Problemy gospodarki światowej”, red. M. Noga, M. Stawicka, Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu nr 1191, Wyd. AE we Wrocławiu, Wrocław 2008, s. 491-501.

zgodziło z tą opinią. Zatem pytanie to potwierdziło wcześniejsze deklaracje mieszkańców, że przyczyną protestów była chęć postawienia turbiny na własnej ziemi. Kolejne zagadnienie w ankiecie związane było z uzyskaniem rekompensaty finansowej z tytułu sąsiedztwa elektrowni wiatrowej. Taką chęć wyraziło blisko 60% mieszkańców.

Protesty nie występują zazwyczaj wtedy, gdy od początku procesu inwestycyjnego mieszkańcy są informowani o planowanej instalacji OZE na terenie ich gminy. Przykładowo w gminie Rojewo we wsi Liszkowo, na terenie której powstała jedna z dwóch największych biogazowni w kraju zaangażowano wójta w przekonywanie mieszkańców do powstania tej inwestycji, co pomogło pomyślnie sfinalizować proces inwestycyjny¹⁸.

3. Propozycje rozwiązań problemów natury społecznej

Niechęć mieszkańców do inwestycji na ich własnym terenie, przekonanie, że OZE wpływają negatywnie na środowisko, krążące stereotypy i mity na temat oddziaływań OZE można zmienić przez gruntowną edukację ekologiczną, podniesienie świadomości ekologicznej oraz przez działania zbiorowe.

Podniesieniu świadomości ekologicznej i sprawdzeniu rzeczywistych efektów pracy określonych urządzeń OZE produkujących energię sprzyja stosowanie dobrych praktyk. Jeżeli jeden z rolników otrzymuje znaczne profity z uprawy biomasy to jest to również duża zachęta dla innych by rozpocząć uprawę roślin energetycznych. Skutecznym rozwiązaniem też jest prezentacja funkcjonowania np. działającej już biogazowni i jej wpływ na środowisko przyrodnicze na terenie danej gminy. Daje to możliwość bezpośredniej obserwacji powstających efektów zewnętrznych i oddziaływania na środowisko w miejscu eksploatacji. Można by również wprowadzić rozwiązania wykorzystujące odnawialne źródła w budynkach użyteczności publicznej, oczyszczalniach ścieków, w planowaniu i realizacji każdego budynku gminnego lub projektu przebudowy, przy oświetlaniu i klimatyzacji nowych budynków oraz pozyskać sponsorów chętnych do sfinansowania takich przedsięwzięć. Byłoby to pierwszym impulsem pokazującym użyteczność i ekologiczność technologii odnawialnych. Innym przykładem dobrych praktyk jest stworzenie „trasy wiatrakowej” biegnącej wzdłuż wybrzeża i Jeziora Kopań, prowadzącej do parków wiatrowych w woj. zachodniopomorskim w gminie Darłowo. Codziennie w okresie letnim jeździ nią duża ilość turystów, dla których stanowi ona

¹⁸ Derski B., op.cit., s. 46.

dość spore udogodnienie w obejrzeniu z bliska elektrowni wiatrowych i sprawdzenia „na własnej skórze” ich oddziaływania na pobliskie środowisko. W Zespole Szkół nr 4 w Kopnicy (wieś leżąca na trasie z Darłowa w kierunku Ustki) zorganizowano „turniej wiedzy ekologicznej”, gdzie zapoznano dzieci z podstawowymi zagadnieniami ekologicznymi¹⁹. Gospodarstwa agroturystyczne, domki letniskowe, czy pokoje do wynajęcia w pobliżu parku wiatrowego stały się dobrym pomysłem na zwiększenie dochodów mieszkańców wsi, zważywszy, iż w gminie panuje na wysokie bezrobocie.

Barierą we wdrażaniu dobrych praktyk jest to, że mieszkańcy nie są zainteresowani uczestnictwem w takiej formie edukacji ekologicznej, bo uważają, że „wiedzą już swoje i nie lubią mydlenia oczu, czy namawiania do niechcianej przezeń inwestycji”. Przykładowo we gminie Darłowo zorganizowano wycieczkę autokarową dla mieszkańców potencjalnych terenów inwestycyjnych w farmy wiatrowe do pobliskiego parku wiatrowego. Niestety z dwóch wsi, liczących ponad 300 mieszkańców każda, w wycieczce udział wzięło zaledwie kilka osób.

Bierność mieszkańców uwidacznia się też w przypadku częstotliwości odwiedzin przezeń urzędów gmin, gdzie dostępne są oceny oddziaływania czy ekspertyzy wpływu na OZE na środowisko. Tylko nieliczni mieszkańcy decydują się zapoznać z ich treścią, co pozwoliłoby zweryfikować ich poglądy i wiedzę na temat szkodliwości, czy uciążliwości danej technologii. Mieszkańcy też niechętnie uczestniczą w zebraniach wiejskich.

Zatem z jednej strony widoczne jest znikome zainteresowanie mieszkańców zgłębianiem swojej wiedzy ekologicznej, a z drugiej strony brak też zdecydowanych działań gminy zachęcających ludność do przejawiania tej aktywności. Często sytuacje komplikują działania podjęte przez inwestora w kierunku pozyskania zgody mieszkańców na inwestycje. Prowadzone przez autorkę w woj. zachodniopomorskim badania ankietowe dotyczące inwestycji w parki wiatrowe wykazały, że próby stworzenia określonego ładu instytucjonalnego przez inwestora prowadzą do zaogniania konfliktów. W czasie przeprowadzania wywiadów we wsiach mieszkańcy skarżyli się na presję wywieraną przez inwestora dotyczącą podpisywania umów o dzierżawę ziemi, bez żadnych wcześniejszych wyjaśnień. Zabrakło tu zdecydowanie tzw. wstępnych sondaży dotyczących zgody całej społeczności na budowę farmy wiatrowej. Inwestor rozpoczynając w ten sposób dialog społeczny tylko z wybranymi mieszkańcami, doprowadził do konfliktu,

¹⁹ Urząd Gminy Darłowo, [Dokument elektroniczny], Tryb dostępu: <http://www.ugdarlowo.pl>, z dn. 12.11.2005.

sprowadzając rozwiązanie problemu do kwestii finansowej. Firmy inwestujące nie zadbały o bezstronność, wiarygodność, a przede wszystkim o zaufanie mieszkańców. Próby stworzenia ładu przez inwestora należy określić jako nieetyczne i kończące się korupcją. Dodatkowo gminy nie starały się stymulować przestrzegania przez mieszkańców zasad zrównoważonego rozwoju - zasady partycypacji społecznej i same nie wdrażały zasady kooperacji. Nie dążyły do podtrzymywania należytego ładu instytucjonalnego i organizacyjnego w gminie.

Konflikty są nieuniknionym elementem realizacji wielu inwestycji infrastrukturalnych. Należy pamiętać, że społeczeństwo w myśl demokracji środowiskowej ma prawo do niezbędnej informacji o przedsięwzięciu, o działaniach minimalizujących, proponowania zmian w planie projektu by lepiej służył społeczeństwu i miał mniejszy negatywny wpływ na środowisko przyrodnicze oraz do godziwych rekompensat za straty i szkody²⁰.

Konsultacje i negocjacje powinny mieć miejsce przez przystąpieniem do realizacji określonego przedsięwzięcia inwestycyjnego i zakończyć się zatwierdzeniem zmian w planie zagospodarowania przestrzennego. Konsultacji mogłyby udzielać odpowiednio przeszkoleni pracownicy urzędu gminy, czy niezależni eksperci np. naukowcy, którzy cieszą się autorytetem w kraju. Oprócz stworzenia punktów doradczych zwiększeniu wiarygodności inwestora i pozyskaniu zaufania mieszkańców sprzyja prowadzenie lub wspomaganie dialogu społecznego przez osobę neutralną, tzw. niezwiązaną ani z inwestorem ani z mieszkańcami wsi, potrafiącą dotrzeć do ludności lokalnej i zaprezentować informację w sposób przystępny, najlepiej językiem potocznym²¹.

Pierwszym krokiem powinna być kampania edukacyjna na temat oddziaływania OZE na środowisko, może być połączona ze wstępnym sondażem na temat możliwości lokalizacyjnych OZE na terenie gminy. Stworzenie systemu informacji ekologicznej w gminie sprzyjałoby formułowaniu poprawnych stosunków między władzami, inwestorem a mieszkańcami gminy. Dodatkowym atutem byłoby zróżnicowanie form przekazu informacyjnego (ulotki, broszury, pokazu video, konkursy, postery). Aby podtrzymać istniejący dialog społeczny i zasadę partycypacji konieczne jest stworzenie stałych punktów konsultacyjnych, zbierających na bieżąco opinie i uwagi ludności dotyczące

²⁰ *Udział społeczny. op.cit.*

²¹ Nowak A.M., *Minimalizowanie ryzyka wystąpienia konfliktów przestrzennych w energetyce wiatrowej*, [w:] „Ekologiczne aspekty gospodarki przestrzennej” Tom II, Red. Teresa Łąguna, Wyd. Ekonomia i Środowisko, Białystok 2004, s. 243.

inwestycji. Szybka obsługa, otwartość i łatwy dostęp do rzetelnej informacji poprawiłyby wizerunek władz gminy, umocniłyby autorytet jak i ich kontakty z mieszkańcami.

Skutecznym sposobem przekonania mieszkańców jest zaangażowanie ich od samego początku w proces planowania inwestycji na terenie gminy tak, aby czuli, że mogą dokonywać wyboru, że ich zdanie liczy się i jest brane pod uwagę. Drugi krok polegałaby na dążeniu do zwiększenia stanu świadomości ekologicznej mieszkańców wsi przez rozpoczęcie prowadzenia dialogu społecznego. W tym celu powinno zostać zorganizowane spotkanie np. świetlicy wiejskiej, gdzie sołtys, czy osoby z urzędu gminy zajmujące się planowaniem energetycznym oraz inwestor powinni zadbać o swobodę wypowiedzenia się mieszkańców, uszanowanie wypowiedzi każdego z nich. Dotychczasowe doświadczenia wskazują, że większość ludności wiejskiej podczas przeprowadzania wywiadów bezpośrednich skarżyła się na brak możliwości wypowiedzi, odniosła również wrażenie, że nikt nie liczy się z ich zdaniem. Celem inwestora powinno być udzielenie wyczerpującej odpowiedzi każdemu mieszkańcowi na zadane pytanie oraz sprawdzenie, czy wątpliwości zostały do końca wyjaśnione. Istnieje wtedy większa szansa na doskonalsze porozumienie i osiągnięcie kompromisu²².

Jednym ze sposobów przekonania mieszkańców do inwestycji i podniesienia ich świadomości ekologicznej jest prezentacja korzyści społecznych, jakie niesie inwestycja w technologie odnawialne. Najistotniejszą korzyścią społeczną powstania inwestycji w OZE z punktu widzenia społeczności lokalnej jest tworzenie nowych miejsc pracy. Energetyka odnawialna generuje kilkakrotnie więcej miejsc pracy niż energetyka tradycyjna: 2-5-krotnie więcej niż w energetyce opartej na spalaniu paliw kopalnych i 15-krotnie więcej niż w przypadku energetyki jądrowej. Dane te obejmują zatrudnienie przy produkcji oraz obsłudze urządzeń i linii technologicznych, przy produkcji i przygotowaniu biopaliw oraz w obsłudze przedsiębiorstw inwestujących w OZE. Energetyka wiatrowa generuje 0,2-0,3 osoby na MW²³. W przypadku powstania na terenie gminy biogazowni często inwestorzy dążą do zakontraktowania u lokalnych rolników odpowiedniej ilości substratów do instalacji, podpisania umowy na wieloletni odbiór pul-

²² Graczyk A.M. (d. Pultowicz), *Spoleczne aspekty procesu inwestowania w energetykę wiatrową na przykładzie gmin: Ustka i Darłowo*, [w:] „Teoria i praktyka zrównoważonego rozwoju”, red. A. Graczyk, Akademia Ekonomiczna we Wrocławiu, Katedra Ekonomii Ekologicznej, Wyd. EkoPress, Białystok-Wrocław 2007, s. 266-275, ISBN 978-83-924351-4-3. (2,5%)

²³ *Ekonomiczne i prawne aspekty wykorzystania odnawialnych źródeł energii w Polsce*, red. G. Wiśniewskiego, Europejskie Centrum Energii Odnawialnej Instytut Budownictwa, Mechanizacji i Elektryfikacji Rolnictwa, Warszawa, marzec 2000 r. s.6.

py pofermentacyjnej w okolicy, czy szukają pracowników do obsługi instalacji²⁴. Dodatkowym atutem inwestycji w OZE w Polsce jest to, że obszary najkorzystniejsze pod względem lokalizacji znajdują się na terenach wiejskich o stosunkowo dużej stopie bezrobocia.

Innymi dość znaczącymi korzyściami społecznymi, które proponują mieszkańcom wsi inwestorzy, jeśli dojdzie do zrealizowania inwestycji, są m.in.²⁵:

- budowa dróg wiejskich, chodników,
- wsparcie finansowe dla szkół, świetlic wiejskich, obiektów sportowych itp.,
- remont kościoła,
- tańsza energia dla mieszkańców wsi,
- organizowanie festynów na zakończenie budowy inwestycji,
- dochody z dzierżawy lub sprzedaży gruntu pod elektrownie wiatrowe dla miejscowych rolników,
- dochody dla gminy z tytułu podatku od wartości budowli wytwarzającej prąd elektryczny,
- wprowadzenie rzeczywistego potencjału OZE do lokalnych planów energetycznych,
- promowanie ekologicznego wizerunku gminy,
- rozwój agroturystyki,
- rozwój mikroprzedsiębiorstw.

Według *Narodowej Strategii Edukacji Ekologicznej* zadania z zakresu edukacji ekologicznej powinny być realizowane przez władze wojewódzkie, lokalne, mass media²⁶. Konieczna jest wtedy współpraca między władzami lokalnymi a samorządem. Powinna ona bazować na założeniach, że relacje między władzami gminnymi a społeczeństwem lokalnym są partnerskie i obie strony uznają konieczność współpracy²⁷. Aktywny udział samorządów powinien opierać się również na tworzeniu osobnych, niezależnych od inwestycji programów edukacyjnych akcentujących korzyści, jakie przyno-

²⁴ Derski B., op.cit. s. 45.

²⁵ Graczyk A.M. (d. Pultowicz), *Wycena korzyści społecznych budowy parków wiatrowych jako szansa aktywizacji regionów wiejskich*, [w:] „Agrobiznes a zrównoważony rozwój obszarów wiejskich”, Red. F. Kapusta, Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu nr 1192, Wyd. AE, Wrocław 2008, s.113-118,

²⁶ *Przez edukację do trwałego i zrównoważonego rozwoju*. Narodowa Strategia Edukacji Ekologicznej, Warszawa 2001, Ministerstwo Środowiska,

²⁷ Pałasz J., *Możliwości i problemy zarządzania środowiskiem w gminie*, „Czystsza Produkcja w Polsce”, nr 4/2000, s.11.

szą inwestycje z zakresu OZE. Ważną rolę w rozwoju energetyki odnawialnej odgrywają również media, które mogą skutecznie kształtować postawy ekologiczne. Wiele publikacji na ten temat w ostatnich latach przybliżyło społeczeństwu problematykę energetyki odnawialnej i uczyniło ją bardziej popularną i ukazało, że jest ona dobrym sposobem na zaspokojenie lokalnych potrzeb energetycznych. Kampania informacyjna powinna przede wszystkim trafić do społeczności lokalnej i decydentów państwowych i samorządowych np. do urzędników oceniających raporty oddziaływania na środowisko. Jedynie współpraca tych podmiotów może przyczynić się do podwyższenia stanu świadomości ludności w gminach, co może zaowocować pozytywnym nastawieniem do budowy instalacji wykorzystujących odnawialne źródła energii.

Po opracowaniu wspólnego stanowiska dotyczącego realizacji inwestycji powinna być przeprowadzana konsultacja zmiany planu zagospodarowania przestrzennego gminy, w którym znajduje się opis lokalizacji inwestycji.

4. Uwagi końcowe

Odnawialne źródła energii w większości zaliczane są do energetyki rozproszonej, co powoduje, że ich wykorzystanie wzrasta na terenach oddalonych od dużych instalacji energetycznych, sieci, zagłębi konwencjonalnych nośników energii, szczególnie dla społeczności lokalnych chcących zaspokoić swoje potrzeby energetyczne. Racjonalna gospodarka energią na szczeblu lokalnym może przyczynić się do wzrostu wykorzystania OZE w bilansie energetycznym gmin, do kreowania ekologicznego wizerunku gminy oraz przyspieszyć jej rozwój społeczny i gospodarczy, co gwarantuje poprawę warunków życia ludności. Związane jest to jednak z prowadzeniem szerokiej edukacji ekologicznej i tym samym podnoszeniem poziomu świadomości ekologicznej nie tylko społeczności lokalnych, ale przedstawicieli władzy ustawodawczej i wykonawczej. Jeśli Polska ma spełnić zobowiązania unijne i dbać o szerzenie idei zrównoważonego rozwoju, powinna aktywniej wspomagać proces inwestowania w OZE, w szczególności u podstaw, na terenie gmin, w miejscowościach, gdzie nasilają się protesty społeczności lokalnej.

Rola edukacji ekologicznej w przeprowadzaniu inwestycji w energetykę odnawialną wyraża się w radykalnym zmniejszeniu protestów społeczności lokalnej. Rozsądniejszym rozwiązaniem jest stworzenie możliwości udziału mieszkańców gminy w planowaniu inwestycji niż podjęcie decyzji o inwestowaniu na danym terenie bez wcze-

śniejszych konsultacji społecznych. Może to być początkiem powstania konfliktów. Mieszkańcom potrzebna jest nie tylko szeroka edukacja ekologiczna, ale zmiana ogólnego sposobu myślenia na temat inwestycji proekologicznych. Z jednej strony ci sami mieszkańcy twierdzą, że według nich park wiatrowy korzystnie wpływa na środowisko a z drugiej strony udzielając odpowiedzi na podobne pytanie zadane z innej strony zaprzeczają temu i ujawniają prawdziwe powody swoich protestów (zawiść i chęć uzyskania korzyści finansowych).

Istotnym warunkiem budowy instalacji OZE jest współpraca między władzami lokalnymi i samorządowymi, inwestorem a społeczeństwem opierająca się na relacjach partnerskich, zorientowaniu społeczności w zakresie uprawnień gminy, obowiązków, pełnej informacji na temat planowanych inwestycji, strategii, stanie środowiska, inicjatywach podejmowanych w celu jego ochrony itp. oraz znajomości przez władze praw mieszkańców.

Zadaniem edukacji ekologicznej dotyczącej inwestycji w OZE jest: informowanie o głównych problemach środowiskowych, z zaakcentowaniem aspektów społecznych, ekologicznych, ekonomicznych, technicznych danego zagadnienia; wskazanie miejsca i roli lokalnych mieszkańców w inwestycji. Konieczne jest też wdrażanie metod interdyscyplinarnego myślenia, postrzegania zależności między stanem środowiska a jakością życia mieszkańców. Aktywna rola lokalnej społeczności pobudziłaby do twórczego działania prowadzącego do oszczędniejszego korzystania z zasobów przyrodniczych, wzbudziłaby odpowiedzialność za ochronę środowiska i pomogła wykształcić nawyki kultury ekologicznej.

Warto podkreślić podczas przeprowadzania kampanii edukacyjnej i sondaży, z jakimi korzyściami wiąże się budowa instalacji OZE. Jest to najczęściej generowanie nowych miejsc pracy, promowanie regionu, tworzenie jego ekologicznego wizerunku, poprawa jakości życia mieszkańców.

W dokumentach polityczno-strategicznych określa się kluczowe znaczenie władz lokalnych i regionalnych dla dalszego rozwoju OZE. Prawo energetyczne oraz postanowienia zawarte w ustawach samorządowych przyznają kompetencje przede wszystkim gminom zaś w niewielkim zakresie samorządom wojewódzkim. Gminy stały się zatem głównym wykonawcą polityki energetycznej państwa. Powinny one we własnym zakresie zaspokajać potrzeby energetyczne toteż ich aktywna postawa wobec OZE może w znacznym stopniu stymulować ich rozwój.

Literatura:

- Bojanowska I., *Ocena oddziaływania na środowisko*, Zakład Inżynierii środowiska, Uniwersytet Gdański, [Dokument elektroniczny], Tryb dostępu: <http://www.chem.ug.edu.pl/~bojirka/OOS.pdf>, z dn. 15.11.2010.
- Czarnecki K., *Precz z biogazownią w Kostkach!*, Gazeta Sokołowska, 25 maja 2010.
- Derski B., *Biogazownie rolnicze na Dolnym Śląsku*, Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu, Wrocław 2010, (praca licencjacka), s. 49.
- Ekonomiczne i prawne aspekty wykorzystania odnawialnych źródeł energii w Polsce*, red. G. Wiśniewskiego, Europejskie Centrum Energii Odnawialnej Instytut Budownictwa, Mechanizacji i Elektryfikacji Rolnictwa, Warszawa, marzec 2000, s. 6.
- Energia popłynie z wiatraków*, Gazeta Wrocławska, 18.10.2008, [Dokument elektroniczny], Tryb dostępu: <http://srodaslaska.naszemiasto.pl/wydarzenia/911446.html>, z dn.15.06.2009.
- Graczyk (d. Pultowicz), *Postawy społeczności lokalnych wobec inwestowania w parki wiatrowe w województwie pomorskim i zachodniopomorskim*, [w:] „Bierność społeczna. Studia interdyscyplinarne”, red. A. Keplinger, wyd. Eneteia, Wydawnictwo Psychologii i Kultury, Warszawa 2008, s. 457.
- Graczyk A.M. (d. Pultowicz), *Bariery inwestowania w energetykę wiatrową w Polsce*, [w:] „Problemy gospodarki światowej”, red. M. Noga, M. Stawicka, Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu nr 1191, Wyd. AE we Wrocławiu, Wrocław 2008, s. 491-501.
- Graczyk A.M. (d. Pultowicz), *Ekonomiczne uwarunkowania inwestycji w energetykę odnawialną w Polsce (na przykładzie energetyki wiatrowej)*, Akademia Ekonomiczna we Wrocławiu, Wrocław 2007, (maszynopis rozprawy doktorskiej), s.148.
- Graczyk A.M. (d. Pultowicz), *Spoleczne aspekty procesu inwestowania w energetykę wiatrową na przykładzie gmin: Ustka i Darłowo*, [w:] „Teoria i praktyka zrównoważonego rozwoju”, red. A. Graczyk, Akademia Ekonomiczna we Wrocławiu, Katedra Ekonomii Ekologicznej, Wyd. EkoPress, Białystok-Wrocław 2007, s. 266-275,
- Graczyk A.M. (d. Pultowicz), *Wycena korzyści społecznych budowy parków wiatrowych jako szansa aktywizacji regionów wiejskich*, [w:] „Agrobiznes a zrównoważony rozwój obszarów wiejskich”, Red. F. Kapusta, Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu nr 1192, Wyd. AE, Wrocław 2008, s.113-118,
- Jarosz W., Krupanek J., Nowińska Z., *Współpraca między administracją a społecznością lokalną jako istoty element zarządzania środowiskowego*, Problemy Ekologii, vol. 4, nr 6, listopad-grudzień 2000, s. 244-251.
- Karski L., *Odnawialne źródła energii na szczeblu samorządu terytorialnego- ujęcie kompetycyjne*, Czysta Energia 2/2004, s. 10-11.
- Mieszkańcy protestują przeciwko biogazowni*, Portal Warmii i Mazur, 25 marca 2010 r., <http://milomlyn.wm.pl/1839>, Mieszkancy-protestuja-przeciwko-biogazowni.html z dn.15.06.2010.
- Nowak A.M., *Minimalizowanie ryzyka wystąpienia konfliktów przestrzennych w energetyce wiatrowej*, [w:] „Ekologiczne aspekty gospodarki przestrzennej” Tom II, Red. Teresa Łąguna, Wyd. Ekonomia i Środowisko, Białystok 2004, s. 243.
- Oleńska J., *Konflikty ekologiczne na obszarach cennych przyrodniczo*, [w:] *Konflikty i współpraca w realizacji strategii ekorozwoju*, Red. S. Czaja, Biblioteka „Ekonomia a i Środowisko nr 30, Wrocław 2003, s.372.
- Pałasz J., *Możliwości i problemy zarządzania środowiskiem w gminie*, „Czystsza Produkcja w Polsce”, nr 4/2000, s.11.
- Przez edukację do trwałego i zrównoważonego rozwoju*. Narodowa Strategia Edukacji Ekologicznej, Warszawa 2001, Ministerstwo Środowiska,
- Stryjecki M., *Rozwój OZE na obszarach Natura 2000*, „Czysta Energia”, nr 1/2007, s. 32.
- Studium przestrzennych uwarunkowań rozwoju energetyki wiatrowej w województwie dolnośląskim*, Wojewódzkie Biuro Urbanistyczne we Wrocławiu, Wrocław 2010.
- Udział społeczny. Prawo międzynarodowe, prezentacja ze szkolenia ocen oddziaływania na środowisko*, [Dokument elektroniczny], Tryb dostępu: http://www.wrota.podkarpackie.pl/res/rpo/szkolenia/4_oos_udzial_spoleczny_27.ppt, z dn. 15.11.2010.
- Urząd Gminy Darłowo, [Dokument elektroniczny], Tryb dostępu: <http://www.ugdarlowo.pl>, z dn. 12.11.2005.
- W Boleszynie protestują przeciw biogazowni*, Powiat nowomiejski, Gazeta Pomorska, 5 czerwca 2009. [Dokument elektroniczny], Tryb dostępu: <http://www.pomorska.pl/apps/pbcs.dll/article?AID=/20090605/INNEMIASTA15/180037122>, z dn. 05.05.2010.

SOCIAL PROBLEMS OF RENEWABLE ENERGY SOURCES DEVELOPMENT ON RURAL AREAS

Summary: The aim of the article is an identification and analysis of investing problems in RES (renewable energy sources) on rural areas. These problems can be analyzed on two planes of discussion: the energy management at commune as well as the attitudes of local country community in the face of planned investment. In the first part of the article these problems were identified and analyzed on both planes. In the second part of the paper the solutions of problems were introduced as well as barriers of their initiation. The special accent was laid on identification of social advantages as effective investment encouragements on country terrains.

Keywords: Renewable energy sources, social problems of development.

INSTRUMENTY EKONOMICZNO-PRAWNE W DZIAŁALNOŚCI AGROTURYSTYCZNEJ W POLSCE

Streszczenie: Polski system podatkowy oparty jest na zasadzie układu planetarnego, w którym rolę „centralnych gwiazd” pełnią dwa rodzaje podatków – bezpośrednie i pośrednie. Podatki dotyczą nie tylko sfery gospodarczej, ale niosą ze sobą dla podmiotów gospodarczych zobowiązania do ich zapłaty, często poczucie niezadowolenia i obciążenia. Zawsze jednak każda decyzja w sferze prawa podatkowego wywiera określone skutki finansowe i decyzyjne podmiotów gospodarczych. We współczesnej gospodarce podatki spełniają dwie podstawowe funkcje ekonomiczne: stanowią główne źródło dochodów państwa i samorządów terytorialnych, wpływają na podział produktu krajowego brutto.

Słowa kluczowe: definicje podatków, gospodarstwo agroturystyczne, rodzaje podatków.

1. Wstęp

Niewiele jest podmiotów gospodarczych, które prowadząc działalność gospodarczą nie mają obowiązku podatkowego. Obowiązki podatkowe uzależnione są od prowadzonej działalności, jej formy organizacyjno-prawnej, a także od rodzaju wykorzystywanego przy działalności majątku. Osoby osiągające dochody z jakiegokolwiek tytułu, w tym także z działalności gospodarczej, obowiązane są w szczególności do opłacania podatku dochodowego, a świadczący usługi zobowiązani są do płacenia podatku od towarów i usług (VAT), a wszyscy posiadacze gruntów, budynków i budowli do opłacania podatku od nieruchomości.

Agroturystyka traktowana jest jako działalność pozarolnicza i obowiązek podatkowy powstaje wówczas, gdy osiąga ona wielkość ustaloną przepisami prawnymi. Nieco inaczej jest w odniesieniu do gospodarstw rolnych, na których ciąży podatek rolny, podatek od nieruchomości (budynku mieszkalnego i budynków lub gruntów niewykorzystywanych w produkcji rolnej), lasu i środków transportu. Wymiar podatku wpływa na poziom dochodu, a tym samym oddziałuje na rozwój produkcji rolnej.

Obecny stan prawny w Polsce można uznać za zgodny z prawem Unii Europejskiej w zakresie opodatkowania, mając na uwadze, że w zakresie niektórych usług (w tym gastronomicznych) zostały opodatkowane stawką podstawową. Wymagania Unii Europejskiej w zakresie rachunkowości przedsiębiorstw zmierzają w kierunku

opracowania i wdrożenia jednolitych standardów stosowanych w poszczególnych państwach unijnych umożliwiających ocenę stanu przedsiębiorstw. Jest to proces dotychczas nie zakończony, w związku z czym poszczególne kraje określają nadal własne standardy i wymagania w zakresie prowadzenia dokumentacji księgowej.

Celem artykułu jest przedstawienie rodzajów podatków i opłat, jakimi są obciążeni właściciele gospodarstw agroturystycznych.

2. Definicje i rodzaje podatków w gospodarstwach agroturystycznych

Podatek jest definiowany jako świadczenie obowiązkowe, bezzwrotne, nieodpłatne, pieniężne, pobierane przez państwo lub inny podmiot publiczno-prawny. Pietraszewski uważa, że podatek jest to publicznoprawne, nieodpłatne, przymusowe i bezzwrotne świadczenie pieniężne na rzecz Skarbu Państwa lub gminy¹. Podobnie interpretuje M. Dębniwska, M. Tkaczuk², traktując go jako przymusowe świadczenie pieniężne płacone przez podatnika na rzecz państwa. Holmes stwierdził, że podatki są tym, co płacimy za cywilizowane społeczeństwo³. Wysokość obciążeń podatkowych wynika z polityki fiskalnej państwa i przyjętej formy interwencjonizmu państwowego w procesy gospodarcze⁴.

Podatki we współczesnej gospodarce spełniają dwie podstawowe funkcje ekonomiczne:

- stanowią największe źródło dochodów państwa i samorządów terytorialnych;
- wpływają na podział produktu krajowego brutto.

Prowadzenie działalności agroturystycznej obwarowane jest wieloma aktami prawnymi, do których należą:

- ustawa z lipca 1991 roku o podatku dochodowym od osób fizycznych (tekst jednolity: Dz. U. 2000, nr 14, poz. 176);
- ustawa z listopada 1998 roku o zryczałtowanym podatku dochodowym od niektórych przychodów osiąganych przez osoby fizyczne (Dz. U. 1998, nr 144, poz. 930);
- ustawa z marca 2004 roku o podatku od towarów i usług (Dz. U. 2004, nr 54, poz. 535);

¹ M. Pietraszewski, *Ekonomia i organizacja przedsiębiorstw – część 3*, Wyd. eMPI², Poznań 2005, s.75.

² M. Dębniwska, M. Tkaczuk, *Agroturystyka*, Wyd. Poltext, Warszawa 1997, s. 173.

³ H.B. Mayo, *Wstęp do inwestowania*, Wyd. Liber, Warszawa 1997, s. 354.

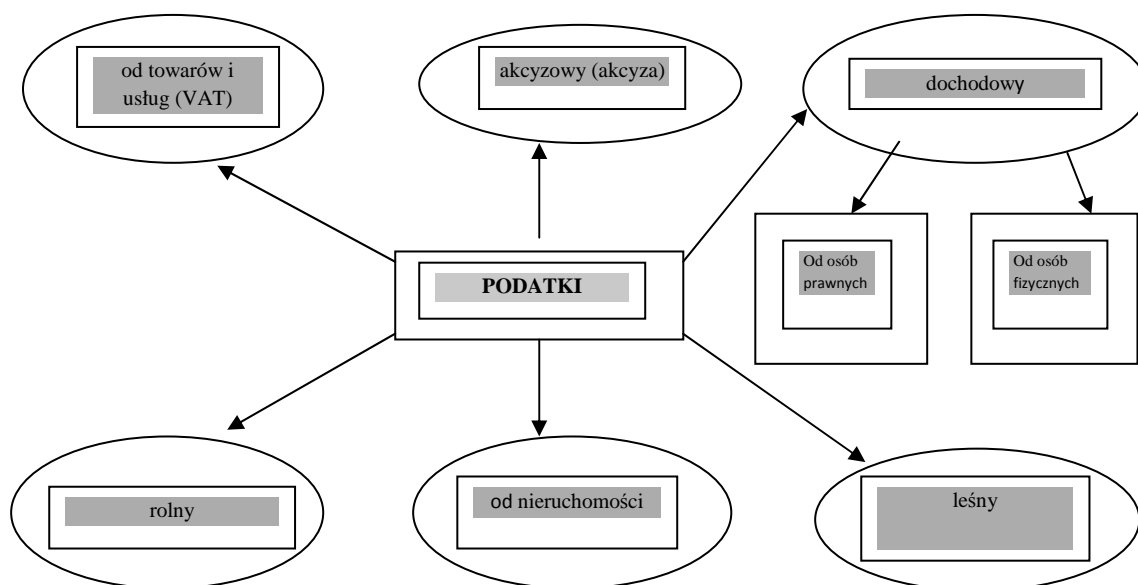
⁴ W. Ziółkowski, *Finanse publiczne. Teoria i zastosowanie*, Wyd. Wyższej Szkoły Bankowości, Poznań 2005, s. 111.

- ustawa ze stycznia 1991 roku o podatkach i opłatach lokalnych (Dz. U. 2002, nr 9, poz. 84);
- akty prawa miejscowego – uchwały rad gmin w sprawie wysokości podatków lokalnych.

Dochody od działalności agroturystycznej podlegają obciążeniom finansowym, na które składają się (rysunek 1) :

- podatek dochodowy od osób fizycznych;
- podatek od nieruchomości;
- podatek od towarów i usług;
- podatek rolny;
- podatek leśny;
- opłaty lokalne (miejscowe);
- ubezpieczenie budynków (obowiązkowe i dobrowolne);
- obowiązkowa składka ubezpieczenia społecznego;
- różnego rodzaju ubezpieczenia majątkowe, zarówno obowiązkowe, jak i dobrowolne.

Rysunek 1. Rodzaje podatków w gospodarstwie agroturystycznym.

Źródło: opracowanie własne na podstawie (Pietraszewski 2005).

Podatki stanowią podstawę gospodarki budżetowej państwa. Dotyczą one nie tylko sfery gospodarczej, ale mają swój wymiar psychologiczny i polityczny. Niosą ze sobą

dla podmiotów zobowiązanych do ich zapłaty często poczucie niezadowolenia i obciążenia. Prawne podstawy nakładania obowiązków podatkowych określa Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej⁵. W artkule 217 stanowi ona, że nakładanie podatków oraz licznych danin publicznych, a także określenie podmiotów i przedmiotów opodatkowania, stawek podatkowych, kategorii podmiotów zwolnionych od podatków, zasad przyznawania ulg oraz umorzeń podatkowych może następować wyłącznie w drodze ustawy⁶.

Podatek, oprócz tego, że jest ciężarem dla podatnika, stanowi kategorię ekonomiczną, z którą wiążą się funkcje podatkowe. Tradycyjnie wyodrębnia się funkcję fiskalną podatków i funkcje pozafiskalne. Funkcja fiskalna podatku wyraża się w dostarczeniu za jej pośrednictwem dochodów publicznych. Może ona być odnoszona zarówno do pojedynczego podatku, jak i ogółu podatków.

Funkcje pozafiskalne podatków wyrażają się w wykorzystaniu podatków jako instrumentów oddziaływania państwa na życie gospodarcze i społeczne. Biorąc pod uwagę tworzenie dochodów budżetowych, a następnie ich rozdysponowanie, podatkom przypisuje się trzy zasadnicze funkcje: alokacyjną, stabilizacyjną i redystrybucyjną.

3. Podatek dochodowy od osób fizycznych

Podatek dochodowy od osób fizycznych należy do grupy podatków bezpośrednich, tzn. takich, których skutków finansowych nie można przerzucać na inny podmiot. Podatek dochodowy od osób fizycznych opłacany jest na podstawie ustawy z dnia 26 lipca 1991 roku o podatku dochodowym od osób fizycznych (tekst jednolity Dz. U. z 2000 roku, nr 14, poz. 176 ze zm.). Podatek z zasady dotyczy każdej osoby fizycznej osiągającej dochody, pod warunkiem, że odrębny przepis zwalnia z tego podatku. Przepisy przewidują szereg form opłacania podatku, niekiedy bardzo korzystnych dla osoby osiągającej dochody.

W agroturystyce przewiduje się zwolnienie z podatku dla osób osiągających dochody z tytułu wynajmowania pokoi gościnnych, przy spełnieniu następujących warunków:

- wynajmowane pokoje znajdują się w budynkach mieszkalnych (nie podlegają zwolnieniu z podatku dochody uzyskane z wynajmowania domków

⁵ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku obowiązująca od dnia 17 października 1997 roku (Dz. U. nr 78, poz. 483).

⁶ Ibidem.

turystycznych, a także pomieszczeń w budynkach, np. gospodarczych, adaptowanych na cele usługowe);

- budynki mieszkalne, w których wynajmowane są pokoje i należą do gospodarstwa rolnego;
- pokoje wynajmowane są osobom przebywającym na wypoczynku (oznacza to, że zwolnienie nie dotyczy wynajmowania pokoi na stałe; wynajmowania robotnikom sezonowym i innym pracownikom);
- budynki mieszkalne, w których wynajmowane są pokoje muszą być położone na terenach wiejskich, poza granicami administracyjnymi miast;
- liczba wynajmowanych pokoi nie przekracza pięciu (do tej liczby wlicza się jedynie pokoje oddawane do wyłącznej dyspozycji gości, bez jadalni, pomieszczenia rozrywkowego, werandy i innych pomieszczeń ogólnie dostępnych).

Zwolnienie z podatku przysługuje każdemu właścicielowi gospodarstwa agroturystycznego, który spełnia wymienione warunki, nawet w przypadku, jeżeli osiąga dodatkowe dochody z innego źródła, na przykład działalności handlowej. Zwolnienie obejmuje także dochody uzyskane z tytułu wyżywienia gości mieszkających w wynajmowanych pokojach. Dochody zwolnione w tej sytuacji z opodatkowania nie łączą się dla celów podatkowych z innymi dochodami, nie wpływają także na wysokość innych podatków, poza podatkiem VAT. Z całkowitego zwolnienia z podatku dochodowego przysługuje właścicielowi gospodarstwa rolnego, położonego poza granicami administracyjnymi miast, jeżeli posiada nie więcej niż pięć pokoi.

Należy podkreślić, że jest możliwość opłacania podatku dochodowego od osób fizycznych w formie ryczałtu od przychodów ewidencjonowanych i w formie karty podatkowej.

Zryczałtowany sposób opłacania podatku dochodowego możliwy jest na podstawie ustawy z listopada 1998 roku o zryczałtowanym podatku dochodowym od niektórych przychodów osiąganych przez osoby fizyczne⁷. Dopuszcza się opodatkowania w tej formie przy świadczeniu niektórych usług hotelarskich (w tym agroturystycznych). Ze względu na przewidzianą w art. 12 ust. 1 pkt 2 tej ustawy stawkę ryczałtu w wysokości 17%, możliwość ta jest całkowicie nieatrakcyjna. Podobną stawkę ryczałtu przewidziano dla usług związanych z rekreacją, kulturą i sportem.

⁷ Dz. U. nr 144, poz. 930 ze zmianami.

Dochody objęte tego rodzaju podatkiem zryczałtowanym, podobnie jak dochody objęte zwolnieniem z podatku, nie łączą się z innymi dochodami. W obszarze turystyki wiejskiej w tej formie mogą opłacać podatek także osoby, które świadczą usługi gastronomiczne, wraz ze sprzedażą napojów alkoholowych. Formy zryczałtowane są korzystniejsze dla podatników niż opłacanie podatku dochodowego na zasadach ogólnych, jedynie wówczas, gdy podatnik ma niewielki udział udokumentowanych kosztów w sumie przychodów.

Opłacanie kartą podatkową polega na comiesięcznym wpłacaniu stałej kwoty, niezależnie od wysokości osiągniętego przychodu. Podstawą prawną jest ustawa o zryczałtowanym podatku dochodowym od niektórych przychodów osiąganych przez osoby fizyczne. W tym systemie nie ewidencjonuje się przychodu ani kosztów. Jest on korzystny dla tych osób, które osiągają wysokie dochody. Na podstawie art. 23 ust. 1 a ustawy, w formie karty podatkowej mogą opłacać podatek właściele gospodarstw agroturystycznych i rolnych. W turystyce wiejskiej, w tym i agroturystyce z karty można korzystać także ze sprzedaży posiłków domowych w gospodarstwie.

Wybór opodatkowania w formie karty podatkowej powinien być poprzedzony szczególnie staranną kalkulacją. Stawki karty są niewielkie, jeżeli prowadzi się działalność w niewielkim zakresie, a obowiązek opłacania podatku jest niezależny od faktycznie osiąganego dochodu. Osoby opłacające podatek w formie karty podatkowej mają obowiązek zbierania kopii wystawianych przez siebie rachunków. Mają także obowiązek przestrzegania limitów zatrudnienia (nie więcej niż dwóch pracowników lub dwóch pełnoletnich członków rodziny, nie wyłączając małżonka), od których uzależnione jest opodatkowanie w tej formie, a także wysokość stawki podatkowej. Brak kopii rachunków lub przekroczenie stanu zatrudnienia uzasadnia cofnięcie prawa do opodatkowania w tej formie. Formę karty podatkowej należy polecać szczególnie osobom prowadzącym wyżywienie sezonowo, w miejscowościach o dużym natężeniu ruchu turystycznego i ograniczonej bazie gastronomicznej. Działalności na karcie podatkowej nie można łączyć z żadną inną działalnością, nawet także podlegającą opodatkowaniu kartą podatkową.

Opłacanie podatku dochodowego na zasadach ogólnych opiera się na wspomnianej już na wstępie ustawie z lipca 1991 roku (tekst jednolity Dz. U. z 2000 roku, nr 14, poz. 176 ze zmianami). Opłaca się go od faktycznie osiągniętego dochodu, po jego

comiesięcznym obliczeniu na podstawie deklaracji składanych na druku PIT – 5⁸. Właściciel gospodarstwa, który nie spełnia warunków uprawniających do zwolnienia podatkowego obowiązany jest wybrać jedną z możliwych form opodatkowania. Podatek dochodowy na zasadach ogólnych opłaca się wówczas, gdy ustawa nie przewiduje innych zasad dla osiągniętego dochodu.

Dla wielkości obciążeń podatkowych w tym systemie, kluczowe znaczenie ma możliwość udokumentowania kosztów uzyskania przychodów. W wielu wypadkach koszty te są równe sumie uzyskanych przychodów – wówczas podatku się nie opłaca, co nie zwalnia od składania odpowiednich deklaracji. Kosztem uzyskania przychodu jest każdy wydatek niezbędny dla uzyskania tego przychodu, między innymi koszty materiałów, surowców, usług, energii, płace pracowników, a także modernizacje i remonty.

4. Podatek od towarów i usług

Podatek od towarów i usług (VAT) należy do grupy podatków pośrednich, a więc takich, których skutki finansowe mogą zostać przerzucone na inny podmiot gospodarczy. VAT jest podatkiem powszechnym, wielofazowym, zharmonizowany wewnątrz Unii Europejskiej, pobierany jest w każdej fazie produkcji i obrotu towarowego od wartości wytworzonej na danym etapie produkcji i wymiany, czyli od tzw. wartości dodanej (Value Added Tax – VAT). Podatek od towarów i usług jest rodzajem podatku obrotowego i potrącany jest praktycznie wszystkim w momencie sprzedawania towaru lub usługi.

Podatek od towarów i usług na podstawie ustawy z dnia 11 marca 2004 roku (Dz. U.nr 54, poz. 535 ze zmianami) obowiązuje osoby osiągające przychody między innymi z odpłatnego świadczenia usług. Podatek VAT można odliczyć od należnego do zapłacenia przez siebie podatku sumę naliczonego podatku VAT, zapłaconą przy okazji nabywania towarów i usług od innych osób. W praktyce zasada ta może powodować, że niektórym podatnikom urząd skarbowy będzie zwracał nadpłacone sumy. Ze względu na tę szczególną konstrukcję podatku od towarów i usług, płacenie VAT jest atrakcyjne dla osób remontujących i rozbudowujących domy czy ośrodki, bowiem odliczeniu podlega także VAT zapłacony w materiałach budowlanych. Atrakcyjne może być także

⁸ K. Śniecińska, *Wymagania organizacyjno-prawne w turystyce wiejskiej i agroturystyce*, Wyd. PODR Szepietowo, s. 8.

opodatkowanie przy wysokim poziomie własnych kosztów udokumentowanych fakturami VAT.

Osoby, które z tytułu sprzedaży towarów i odpłatnego świadczenia usług, nie przekraczają 10 000 euro rocznego, są zwolnione z tego podatku, pod warunkiem, że przed rozpoczęciem działalności zrezygnują ze zwolnienia poprzez złożenie w urzędzie skarbowym pisemnego oświadczenia. Podatnicy korzystający ze zwolnienia podatkowego, ze względu na niewielki rozmiar działalności, mają obowiązek prowadzić ewidencję sprzedaży za dany dzień. Taka dzienna ewidencja sprzedaży może być prowadzona w dowolnej formie – np. zwykłego zeszytu, ale może być to także ewidencja prowadzona równocześnie dla potrzeb zryczałtowanego podatku dochodowego. Taka uproszczona ewidencja nie jest podstawą do zwrotu podatku VAT, pozwala natomiast uchwycić przekroczenie 10 000 euro przychodu. Brak jakiejkolwiek ewidencji może spowodować oszacowanie przychodu i opodatkowanie go w całości stawką 22%, bez możliwości jakichkolwiek odliczeń. Właściciel gospodarstwa, który przekroczy 10 000 euro rocznego przychodu netto musi odprowadzić podatek VAT.

Podatek VAT pobierany jest zarówno w fazie wytwarzania surowca, materiału i produktu, jak i w fazie obrotu hurtowego i detalicznego. Nie jest jednak elementem składowym ceny sprzedaży netto; występuje on jako odrębna wielkość, obok tej ceny, tworząc cenę brutto. Nie stanowi on zatem elementu cenotwórczego dla podmiotu gospodarczego, jak również nie tworzy przychodów i kosztów, a pozostaje w ewidencji firmy jedynie pozycją rachunkową i dlatego nie jest też elementem rachunku wyników. Podatek ten jest cenotwórczy tylko dla konsumentów oraz użytkowników, którzy nie są podatnikiem VAT. Wysokość opodatkowania zależy od wytworzonej w każdej fazie wartości dodanej oraz od stawki podatkowej⁹.

W każdej sytuacji, nawet wówczas, gdy korzysta się ze zwolnienia podatkowego ze względu na niewielki rozmiar działalności, należy prowadzić tzw. dzienną ewidencję sprzedaży, uproszczoną w stosunku do pełnej ewidencji VAT. Obowiązek ten dotyczy zarówno podmiotów gospodarczych, w rozumieniu przepisów o działalności gospodarczej, jak i osób objętych art. 3 prawa działalności gospodarczej z tytułu świadczenia usług gastronomicznych. Taka ewidencja sprzedaży może być prowadzona w dowolnej formie, np. zwykłego zeszytu. Taka uproszczona ewidencja nie jest podstawą do zwrotu podatku VAT, ale pozwala uchwycić przekroczenie 10.000 euro

⁹ M. Pietraszewski, *Ekonomika i organizacja....op. cit.*, s.75.

przychodu. Brak jakiegokolwiek ewidencji może spowodować oszacowanie przychodu i opodatkowanie go w całości stawką 22%, bez możliwości jakichkolwiek odliczeń.

Z przedstawionej analizy wynika, że dla podatku od towarów i usług nie jest istotne, czy podatnik jest przedsiębiorcą, czy też prowadzi działalność objętą art. 3 prawa działalności gospodarczej i nie jest przedsiębiorcą. Obojętne jest, czy przedsiębiorca jest zwolniony z podatku dochodowego z tytułu wynajmowania do pięciu pokoi, czy objęty jest ryczałtem z tytułu wynajmowania do 12 pokoi. W każdym jednak wypadku będzie traktowany jak podatnik VAT, poza wyjątkiem, że przed rozpoczęciem działalności gospodarczej wybierze zwolnienie, bowiem nie zamierza przekroczyć 10 000 euro przychodu. Ale i wówczas powinien prowadzić dzienną ewidencję sprzedaży.

5. Podatek rolny

Analizując podatki w agroturystyce należy pamiętać, że gospodarstwo agroturystyczne jest to gospodarstwo rolne, w którym jest prowadzona produkcja roślinna i zwierzęca lub jedna z nich, które powinny stanowić atrakcję dla turystów. Zgodnie z przepisami kodeksu cywilnego za gospodarstwo rolne uważa się grunty rolne wraz z gruntami leśnymi, budynkami lub ich częściami, urządzeniami i inwentarzem, jeżeli stanowią lub mogą stanowić zorganizowaną całość gospodarczą oraz prawami i obowiązkami związanymi z prowadzeniem gospodarstwa rolnego¹⁰. Podatek rolny jest jednym z podstawowych podatków, który płacą rolnicy, prowadzący gospodarstwa agroturystyczne. Podatek ten nie jest zbyt dużym obciążeniem dla właścicieli gospodarstw agroturystycznych, gdyż stanowi około 1% dochodów rolnika¹¹.

Podstawą opodatkowania jest liczba hektarów przeliczeniowych gruntów wchodzących w skład gospodarstwa. „Hektar przeliczeniowy” jest umowną jednostką, odzwierciedlającą możliwość osiągnięcia dochodu z gospodarstwa. Użytki należące do gospodarstw rolnych opodatkowane są według hektarów przeliczeniowych, które wynikają z ewidencji gruntów i budynków¹².

¹⁰ T.M. Łąguna, M. Witkowska-Dąbrowska, *Ekonomiczne podstawy zarządzania środowiskiem i zasobami naturalnymi*, Wyd. Ekonomia i Środowisko, Białystok 2005, s. 48.

¹¹ B. Sawicki, A. K. Mazurek-Kusiak, *Agroturystyka w teorii i praktyce*, Wyd. Uniwersytet Przyrodniczy w Lublinie, Lublin 2010, s. 93.

¹² *Ibidem*.

Przyjmując podstawę opodatkowania za kryterium podziału można wyróżnić następujące rodzaje podatku rolniczego¹³:

- podatek majątkowy – jest wymierzony na podstawie wyceny poszczególnych składników majątkowych gospodarstwa (podatek rolniczy dotyczy zazwyczaj tylko majątku produkcyjnego, natomiast zabudowania mieszkalne są opodatkowane odrębnie). Za odmianę podatku majątkowego można uznać podatek gruntowy, uzależniający obciążenia podatkowe od areálu gruntów stanowiących własność gospodarstwa. Grunty urodzajne i atrakcyjnie położone są wówczas z reguły opodatkowane wyżej niż grunty gorsze i o mniej korzystnym położeniu;
- podatek dochodowy – za podstawę jego wymiaru przyjmuje się faktyczny dochód gospodarstwa rolnego, wykazany w księgach rachunkowych;
- podatek przychodowy – wymierzony jest na podstawie wysokości przychodów gospodarstwa.

W związku z tym, że rachunkowość rolna prowadzona jest przez nielicznych rolników, dlatego też przyjmuje się często za podstawę wymiaru podatku dochód albo przychód normatywny. Stąd też mówi się o podatku dochodowościowym lub przychodowościowym.

W swoim założeniu podatek rolny od gruntów miał być świadczeniem neutralnym wobec zmieniającej się siły nabywczej pieniądza, w związku z tym został wyrażony w kwintalach żyta. Obciążenie podatkowe powinno nawiązywać do zmian w strukturze produkcji. Płatnikami podatku rolnego są osoby fizyczne lub prawne, a także jednostki organizacyjne nie mające osobowości prawnej będące właścicielami lub posiadaczami użytków rolnych, lasów i gruntów leśnych oraz gruntów pod zabudowaniami związanymi z prowadzeniem gospodarstwa rolnego o powierzchni przekraczającej 1 ha przeliczeniowego. Stawka podatku rolnego dla gruntów gospodarstw rolnych jest kwotowa i stanowi równowartość ceny 2,5 dt żyta za 1 ha przeliczeniowy rocznie. W podatku rolnym istnieją ulgi inwestycyjne, żołnierskie, a także wynikające ze zdarzeń losowych¹⁴. Trzeba jednak stwierdzić, że mają one w praktyce marginalne znaczenie. Każdy podatek niezależnie od tego, jaka jest podstawa wymiaru świadczeń – jest pokrywany z dochodów gospodarstwa.

¹³ S. Grabowski, A. Kowalski, M. Adamowicz, *Ekonomika rolnictwa i polityka rolna*, Wyd. PHARE, Warszawa 1998, s.150.

¹⁴ L. Etel, M. Popławski, *Podatnik w urzędzie gminy*, Difin, Warszawa 2000, s. 56 – 58.

Wyłączeniu spod opodatkowania podatkiem rolnym podlegają następujące rodzaje gruntów¹⁵:

- użytki rolne objęte melioracjami (na 1 rok);
- nieużytki (V i VI klasa);
- grunty położone w pasie drogi granicznej;
- grunty nabyte w drodze kupna lub objęte w trwałe zagospodarowanie na utworzenie lub powiększenie istniejącego gospodarstwa do powierzchni nieprzekraczającej 100 ha (na 5 lat);
- grunty powstałe z zagospodarowania nieużytków (na 5 lat);
- grunty otrzymane drogą wymiany lub scalania (na 1 rok);
- użytki rolne, na których zaprzestano produkcji rolnej (na okres nie dłuższy niż 3 lata), zwolnienie może dotyczyć nie więcej niż 20% powierzchni użytków rolnych gospodarstwa rolnego i nie więcej niż 10 ha.

Stałemu obniżeniu podatku podlegają użytki rolne klas I – III b – o 30% oraz IV a – IV b – o 60% w miejscowościach położonych na terenach podgórskich i górskich, tzn. takich, w których co najmniej 50% ich powierzchnie położone jest powyżej 350 m nad poziomem morza¹⁶.

Rada gminy w drodze uchwały może wprowadzić też inne zwolnienia i ulgi przedmiotowe na obszarze gminy¹⁷.

6. Podatek od nieruchomości

Kolejnym podatkiem dotyczącym gospodarstw agroturystycznych jest podatek od nieruchomości. Należy do podatków lokalnych i jest to forma podatku majątkowego, który obciąża zarówno posiadanie majątku, jak i obrót nim. Jest to powszechny podatek płacony na podstawie ustawy ze stycznia 1991 roku o podatkach i opłatach lokalnych (jednolity tekst Dz. U. z 2006 r, nr 121, poz. 844 ze zmianami) przez posiadaczy gruntów, budynków i budowli, ustalany co do wysokości i nakładany przez gminę, jako tzw. podatek lokalny. Dla gmin jest to podstawowe źródło dochodów, w związku z czym wiele z nich skrupulatnie sprawdza wykorzystanie budynków i użytków rolnych¹⁸. Z podatku od nieruchomości zwolnieniu podlegają:

¹⁵ Ustawa o podatku rolnym (Dz. U. z 1993r., nr 94, poz. 431 z późniejszymi zm., art. 6. ust. 1 pkt. 3.

¹⁶ L. Etel, M. Popławski, *Podatek w urzędzie...*op. cit., s. 56 – 58.

¹⁷ Dz. U. z 1993 r., nr 94, poz. 431 z późniejszymi zm., art. 13e.

¹⁸ L. Etel, M. Popławski, *Podatek w urzędzie...*op. cit., s. 56 – 58.

- grunty sklasyfikowane w ewidencji gruntów jako użytki rolne, grunty zadrzewione i lasy, z wyjątkiem zajętych na prowadzenie działalności gospodarczej;
- budynki gospodarcze lub ich części położone na gruntach gospodarstw rolnych, służące wyłącznie działalności rolniczej;
- nieruchomości zajęte na potrzeby prowadzenia przez stowarzyszenia statutowej działalności wśród dzieci i młodzieży w zakresie oświaty, wychowania, nauki i techniki, kultury fizycznej i sportu, z wyjątkiem wykorzystywanych do prowadzenia działalności gospodarczej;
- grunty zajęte trwale na obozowiska i bazy wypoczynkowe dzieci i młodzieży.

Dla pozostałych gruntów, budynków i budowli podatek jest zróżnicowany, ze względu na sposób ich wykorzystania. W 2009 roku, roczna maksymalna stawka za 1m² powierzchni przedstawia się następująco:

- dla budynku przeznaczonego na cele mieszkalne – 0,62 zł;
- dla budynku przeznaczonego na cele działalności gospodarczej – 19,81 zł;
- dla gruntów wykorzystywanych na działalność gospodarczą – 0,74 zł;
- dla gruntów wykorzystywanych na inne cele – 0,37 zł.

Stawki te są corocznie waloryzowane. Kilkudziesięciokrotnie zróżnicowanie stawek tego podatku powoduje, że jest on jednym z największych obciążeń związanych z podejmowaniem działalności turystycznej na wsi.

Wynajmowanie turystom nie więcej niż 5 pokoi w budynkach mieszkalnych na obszarach wiejskich przez osoby ze stałym miejscem pobytu w gminie położonej na tym terenie, podlega opodatkowaniu jak pomieszczenia mieszkalne. Osoby wynajmujące większą liczbę pokoi niż 5 lub wynajmujące pokoje poza budynkami mieszkalnymi i poza obszarami wiejskimi muszą liczyć się z przekwalifikowaniem przeznaczenia dotychczasowego na przeznaczenie do działalności gospodarczej, co wiąże się z istotnym podwyższeniem stawki podatku.

Dla osób świadczących usługi sezonowo ważna jest możliwość ograniczenia tego obowiązku, poprzez zgłaszanie i wyrejestrowywanie wykorzystania powierzchni na cele turystyczne lub inne gospodarcze, przed i po sezonie. Wymaga to jednak składania w terminie do 14 dni od rozpoczęcia i zakończenia działalności kolejnych deklaracji o zmianie sposobu wykorzystywania gruntu lub budynku.

Ustawa nie przewiduje wyłączenia z podatku gruntowego terenów przeznaczonych na cele rekreacyjne, jeżeli są wykorzystywane gospodarczo – (w formie kąpielisk, obszarów do jazdy konnej), torów i ścieżek rowerowych. Należy to uwzględnić planując takie przedsięwzięcia i w miarę możliwości ograniczać obszar przeznaczony na działalność komercyjną.

Należy też zaznaczyć, że ustawa nie przewiduje wyłączenia z podatku od nieruchomości terenów przeznaczonych na cele rekreacyjne, jeżeli są wykorzystywane gospodarczo, np. w formie terenów do jazdy konnej, ścieżek pieszych i rowerowych, kąpielisk, boisk do gier i zabaw i innych. Szczególnie należy uwzględnić, planując różnego rodzaju przedsięwzięcia, aby w miarę możliwości obszary przeznaczone na działalność komercyjną ograniczać.

Zarządzający nieruchomością, nie będąc jej właścicielem, nie ma obowiązku płacenia podatku od nieruchomości, działa on na rzecz właściciela lub innego podmiotu mającego prawo do władania nieruchomością. Podatku tego nie płacą także zarządcy, którzy są dzierżawcami nieruchomości będących własnością Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego. Osoba zarządzająca nieruchomością własną jest podatnikiem podatku od nieruchomości.

7. Opłaty miejscowe

W działalności agroturystycznej dość często stosowane są opłaty miejscowe (lokalne), które pobiera się od osób przebywających w miejscowościach dłużej niż dobę, także na podstawie ustawy ze stycznia 1991 roku o podatkach i opłatach lokalnych (Dz. U. 2006, nr 121, poz. 844 ze zmianami). Dotyczy to tych miejscowości, które mają sprzyjające warunki klimatyczne, walory krajobrazowe oraz warunki umożliwiające pobyt osób w celach turystycznych ze względu na atrakcyjność obszaru. Do obszarów takich należy zaliczyć miejscowości uzdrowiskowe.

Miejscowości takie są akceptowane przez wojewodę na wniosek gminy, po zasięgnięciu opinii ministra do spraw środowiska. Opłaty wprowadza na swoim terenie rada gminy w formie uchwały, w której określa wysokość opłaty miejscowej i może zobowiązać właścicieli gospodarstw agroturystycznych do pełnienia funkcji płatnika, to znaczy osoby zobowiązanej do pobrania opłaty i odprowadzenia jej do urzędu gminy.

8. Podatek akcyzowy

Podatek akcyzowy jest selektywnym podatkiem pośrednim nakładanym na niektóre ściśle określone produkty konsumpcyjne, z reguły nie należące do artykułów pierwszej potrzeby. W gospodarstwach agroturystycznych w wyjątkowych sytuacjach może być on stosowany. Podatek akcyzowy, zwany akcyzą jest podatkiem konsumpcyjnym, który nakładany jest na określone produkty. Obowiązek podatkowy w formie akcyzy ciąży na producencie i importerze. Do produktów obciążonych akcyzą należą między innymi: napoje alkoholowe, wyroby tytoniowe, paliwa i oleje silnikowe, samochody osobowe, sprzęt elektroniczny wysokiej klasy, sól. Produkty te, poza podatkiem od towarów i usług, podlegają dodatkowemu opodatkowaniu akcyzą.

Podatek akcyzowy w Polsce został wprowadzony ustawą z 8 stycznia 1993 roku o podatku od towarów i usług oraz o podatku akcyzowym i obowiązuje od 5 lipca 1993 roku. Stawki akcyzy są zróżnicowane i ustalone procentowo lub kwotowo. Maksymalne stawki procentowe na produkty krajowe podlegające akcyzie wynoszą od 25% do 95%¹⁹. Stawki te ustalone są w stosunku do ceny sprzedaży netto (bez podatku od towarów i usług) – u producentów i do wartości celnej powiększonej o cło – u importerów. Akcyza w odróżnieniu od podatku VAT jest elementem przychodów i kosztów.

9. Podatek leśny

Dla organizatorów turystyki mających związek z obszarami leśnymi – właścicieli leśniczówek, leśnych domków myśliwskich, kwater prywatnych położonych na obszarach leśnych, ważnym podatkiem, który musi zostać uwzględniony w kalkulacji kosztów i zyskowności przedsięwzięcia jest podatek leśny. Podatek leśny jest podatkiem komplementarnym w stosunku do podatku rolnego.

Opodatkowaniem podatkiem leśnym podlegają grunty leśne określone w ustawie o lasach, z wyjątkiem lasów zajętych na wykonanie innej działalności gospodarczej niż działalność leśna. Lasem w rozumieniu ustawy o podatku leśnym są grunty leśne sklasyfikowane w ewidencji gruntów i budynków jako lasy²⁰. Podatnikami podatku leśnego są osoby fizyczne, osoby prawne, jednostki organizacyjne (w tym spółki) nieposiadające osobowości prawnej, będące:

¹⁹ M. Jalinik, *Typologia gospodarstw agroturystycznych jako determinanta rozwoju usług*, Wyd. Politechniki Białostockiej, Białystok 2005, s. 86.

²⁰ Ustawa z dnia 30 października 2002 roku o podatku leśnym (Dz. U. Nr 200, poz. 1682).

- właścicielami lasów (jeżeli las jest w posiadaniu samoistnym, to obowiązek spoczywa na posiadaczu samoistnym);
- posiadaczami samoistnymi lasów;
- użytkownikami wieczystymi lasów;
- posiadaczami lasów, stanowiących własność Skarbu Państwa lub jednostek samorządu terytorialnego;
- w zarządzie jednostek organizacyjnych.

Podstawę opodatkowania podatkiem leśnym stanowi powierzchnia lasu, wyrażona w hektarach, wynikająca z ewidencji gruntów i budynków. Podatek leśny od 1 ha za rok podatkowy wynosi równowartość pieniężną 0,220 m² drewna, obliczaną według średniej ceny sprzedaży drewna uzyskanej przez nadleśnictwa za pierwsze trzy kwartały roku poprzedzającego rok podatkowy. Dla lasów ochronnych oraz lasów wchodzących w skład rezerwatów przyrody i parków narodowych stawka podatku leśnego ulega obniżeniu o 50%²¹. Dodatkowo rada gminy może obniżyć kwotę stanowiącą średnią cenę sprzedaży drewna na obszarze gminy.

Od zapłaty podatku leśnego zwalnia się szkoły, placówki naukowe Polskiej Akademii Nauk, zakłady pracy chronionej, jednostki badawczo rozwojowe. Rada gminy może na swoim obszarze wprowadzić także inne zwolnienia.

10. Dokumentacja księgowo-podatkowa

Każda osoba świadcząca odpłatnie usługi ma prawo i obowiązek wystawić na życzenie klienta odpowiedni rachunek lub fakturę. W Polsce sposób prowadzenia dokumentacji księgowo-podatkowej uzależniony jest od statusu prawnego przedsiębiorcy, właściwego dla niego sposobu opodatkowania działalności, w tym szczególnie podatkiem dochodowym od osób fizycznych i podatkiem od towarów i usług, a także rozmiarem prowadzonej działalności. Według tych kryteriów można w uproszczeniu wskazać przedsiębiorców zobowiązanych do prowadzenia²²:

- ksiąg rachunkowych – obejmujących zbiory zapisów tworzące dziennik, księgę główną, księgi pomocnicze, zestawienia obrotów i sald oraz wykaz aktywów i pasywów – dotyczy to spółek handlowych oraz innych przedsiębiorców przekraczających 800 000 euro rocznych przychodów;

²¹ T.M. Łąguna, M. Witkowska-Dąbrowska, *Ekonomiczne podstawy zarządzania...* op. cit., s. 60.

²² Prawno-finansowe uwarunkowania prowadzenia usług turystycznych na polskiej wsi po akcesji do UE – Poradnik praktyczny, Wyd. Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich, Kraków 2004, s.28.

- książki przychodów i rozchodów – według wzoru ustalonego przez ministra właściwego do spraw finansów publicznych, obejmującej ewidencję przychodów i kosztów ich uzyskania prowadzoną w porządku chronologicznym – dotyczy to osób fizycznych, spółek jawnych i partnerskich, które nie korzystają ze szczególnych zasad opodatkowania; te same podmioty powinny prowadzić ewidencję środków trwałych oraz wartości niematerialnych i prawnych;
- ewidencji przychodów, środków trwałych i zakupów – dotyczy to osób korzystających z opodatkowania w formie ryczałtu od przychodów ewidencjonowanych;
- ewidencji wystawionych faktur i rachunków – dotyczy to osób prowadzących działalność opodatkowaną w formie karty podatkowej;
- dziennej ewidencji sprzedaży – dotyczy to w zasadzie każdej osoby, nie prowadzącej innej dokumentacji księgowej, ze względu na konieczność ustalenia wielkości przychodu dla potrzeb określenia obowiązku podatkowego w podatku od towarów i usług; ewidencja ta dotyczy także osób zwolnionych z podatku dochodowego.

Na przykład podatnicy podatku od towarów i usług wystawiają faktury według zasad określonych rozporządzeniem Ministra Finansów z dnia 25 maja 2005 roku w sprawie zwrotu podatku niektórym podatnikom, zaliczkowego zwrotu podatku, wystawiania faktur, sposobu ich przechowywania oraz listy towarów i usług, do których nie mają zastosowania zwolnienia od podatku VAT (Dz. U. nr 95, poz. 798 ze zmianami). Przy wystawianiu takich faktur na rzecz osób fizycznych niebędących przedsiębiorcami, nie muszą w nich zamieszczać numeru NIP nabywcy.

Osoby zwolnione z podatku VAT wystawiają rachunki, które powinny spełniać wymagania, o których mowa w artykule 87 i 88 ustawy z dnia 29 sierpnia 1997 roku - ordynacja podatkowa (Dz. U. z 2005 roku, nr 8, poz. 60 ze zmianami), jeżeli mają być wykorzystane przez odbiorcę, np. przedsiębiorcę turystycznego lub zakład pracy, jako podstawa rozliczenia poniesionych kosztów.

Rachunek potwierdzający dokonanie sprzedaży lub wykonanie usługi winien zawierać, co najmniej:

- imiona i nazwiska (nazwę albo firmę) oraz adresy sprzedawcy i kupującego bądź wykonawcy i odbiorcy usługi;
- datę wystawienia i numer kolejny rachunku;

- odpowiednio wyraz oryginał albo kopia;
- określenie rodzaju i ilości towarów lub wykonanych usług oraz ich ceny jednostkowe;
- ogólną sumę należności wyrażoną liczbowo i słownie;
- czytelny podpis wystawcy rachunku oraz odcisk pieczęci wystawcy rachunku, jeżeli się nią posługuje.

W każdym przypadku należy przechowywać kopie wystawionych przez siebie rachunków, aby wyeliminować sytuacje, w której kontrola u naszego kontrahenta wykaże, np. rachunek przerobiony, z zawyżoną kwotą, a w naszej ewidencji sprzedaży lub innych dokumentach kwoty tej nie ujawniono. W przypadku, gdy oryginał rachunku uległ zniszczeniu albo zaginął, ponownie wystawiony rachunek zawiera również wyraz duplikat oraz datę jego ponownego wystawienia.

Treść pieczęci powinna obejmować rzeczywisty stan, a zatem, np. imię i nazwisko z dodatkiem *Usługi agroturystyczne, Kwatery wiejskie, Pokoje gościnne*, itp. Treść ta nie może zawierać informacji nieprawdziwych, np. określenia *hotel, zajazd* lub *pensjonat*, jeżeli nie mamy odpowiedniej decyzji marszałka. Ważnym dowodem księgowym może być także rachunek wystawiony całkowicie odręcznie, jeżeli zawiera wymienione wyżej informacje i podpis wystawcy.

11. Podsumowanie

Podatki stanowią podstawę gospodarki państwa i służą finansowaniu wydatków publicznych. Dotyczą nie tylko sfery gospodarczej, ale mają także swój wymiar psychologiczny i polityczny. We współczesnym świecie istnieje wiele podatków, które przybierają heterogeniczne formy i różne podstawy wymiaru. Z jednej strony właściciele gospodarstw agroturystycznych płacąc podatki zmniejszają własne środki finansowe, w wyniku czego obniżają się obroty i dochód gospodarstwa, z drugiej zaś podatnicy ponoszą bezpośrednie koszty związane z przestrzeganiem prawa podatkowego.

W działalności agroturystycznej występują następujące rodzaje podatków: dochodowy od osób fizycznych, od towarów i usług VAT, od nieruchomości, opłaty miejscowe, podatek akcyzowy (na niektórych obszarach, i w wyjątkowych sytuacjach gospodarstwa), podatek leśny (przy lokalizacji gospodarstw na obszarach leśnych).

System podatkowy determinuje warunki prowadzenia działalności gospodarczej, a także rozwoju i wzrostu gospodarczego, przez co współtworzy warunki życia całego społeczeństwa.

Literatura:

- Dębniowska M., Tkaczuk M., *Agroturystyka*, Wyd. Poltext, Warszawa 1997.
Dz. U. nr 144, poz. 930 ze zmianami.
Dz. U. z 1993 r., nr 94, poz. 431 z późniejszymi zm., art. 13e.
Etel L, Popławski M., *Podatnik w urzędzie gminy*, Difin, Warszawa 2000.
Grabowski S., Kowalski A., Adamowicz M., *Ekonomika rolnictwa i polityka rolna*, Wyd. PHARE, Warszawa 1998.
Jalinik M., *Typologia gospodarstw agroturystycznych jako determinanta rozwoju usług*, Wyd. Politechniki Białostockiej, Białystok 2005.
Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku obowiązująca od dnia 17 października 1997 roku (Dz. U. nr 78, poz. 483).
Łaguna T. M., Witkowska-Dąbrowska M., *Ekonomiczne podstawy zarządzania środowiskiem i zasobami naturalnymi*, Wyd. Ekonomia i Środowisko, Białystok 2005.
Mayo H.B., *Wstęp do inwestowania*, Wyd. Liber, Warszawa 1997.
Pietraszewski M., *Ekonomika i organizacja przedsiębiorstw – część 3*, Wyd. eMPi², Poznań 2005.
Prawno-finansowe uwarunkowania prowadzenia usług turystycznych na polskiej wsi po akcesji do UE – Poradnik praktyczny, Wyd. Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich, Kraków 2004.
Sawicki B., Mazurek-Kusiak A. K., *Agroturystyka w teorii i praktyce*, Wyd. Uniwersytet Przyrodniczy w Lublinie, Lublin 2010.
Śniecińska K., *Wymagania organizacyjno-prawne w turystyce wiejskiej i agroturystyce*, Wyd. PODR Szepietowo 2010.
Ustawa o podatku rolnym (Dz. U. z 1993r., nr 94, poz. 431 z późniejszymi zm., art. 6. ust. 1 pkt. 3).
Ustawa z dnia 30 października 2002 roku o podatku leśnym (Dz. U. Nr 200, poz. 1682).
Ziółkowski W., *Finanse publiczne. Teoria i zastosowanie*, Wyd. Wyższej Szkoły Bankowości, Poznań 2005.

THE ECONOMIC-LAWFUL INSTRUMENTS IN AGROTOURIST ACTIVITY IN POLAND

Summary: Polish taxes system is based on planetary principle scheme in which the role of „central stars” per form two categories of taxes: -direct and indirect. The taxes concern not only economic sphere, but they carry with themselves for economic subjects oblige to their payment, often with sense of feeling of discontent and charge. Every decision in sphere of tax law always exerts particular financial and decisive results of economic subjects. In contemporary economic taxes establish the main source of state and local autonomic income, they as well as enter on division of state brutto product.

Keywords: tax definitions, agrotourist farm, tax categories.

WIEŚ JAKO MIEJSCE ŻYCIA I PRACY

Streszczenie: Wieś jest przykładem postaci życia zbiorowego, gdzie wytworzyły się więzi społeczne między ludźmi żyjącymi często od pokoleń na wspólnym terytorium. Artykuł przedstawia problematykę społeczności wiejskich z punktu widzenia socjologa. Prześledzono zarówno uwarunkowania historyczne badań nad społecznościami zamieszkującymi obszary wiejskie jak również zwrócono uwagę na różnorodny, często kontrastowy obraz współczesnej wsi i ludzi tam mieszkających.

Słowa kluczowe: społeczności wiejskie, typologia wsi, ludność wiejska.

1. Wstęp

W literaturze polskiej temat wsi poruszany był bardzo wiele razy przez różnych pisarzy i poetów. Znajduje on swoje odbicie w wielu epokach literackich, które odmiennie przedstawiały obraz wsi polskiej. Wieś od zawsze przyciągała ku sobie licznych twórców rozmaitych sztuk, którzy odnajdywali w niej inspirację do tworzenia swych dzieł, tak plastycznych jak i literackich. Nawet we współczesnej polskiej literaturze jest nurt, który krytyka określa mianem „nurtu wiejskiego”. Obraz wsi, jaki wyłania się z dzieł literackich, jest dwojaki. Z jednej strony, jest to sielankowa, harmonijna kraina, zamieszkała przez prostych, ale i uczciwych ludzi, z drugiej jest to miejsce bezwzględnej walki o przetrwanie, miejsce odrażające i prymitywne. Każda kolejna epoka literacka kreowała zupełnie inny wizerunek wsi, skupiając się na opisywaniu wiejskiego, prostego, podlegającego rytmowi natury stylowi życia, obrazach licznych krzywd, jakich ludność wiejska doznawała w konfrontacji z zawsze bardziej uprzywilejowanymi mieszczanami i arystokracją, a także na specyfice, pewnej egzotyce życia wiejskiego. Z czasem inne nauki zainteresowały się badaniem wsi i ludzi tam mieszkających.

W rozmyślaniach nad człowiekiem i człowieczeństwem, postaciami życia zbiorowego, kulturą, religią jawi się przekonanie o wyjątkowym znaczeniu przestrzeni - terytorium, które stanowiły i nadal stanowią miejsce i bazę do kształtowania się więzi między ludźmi. Wieś może być takim przykładem postaci życia zbiorowego, gdzie wytworzyły się więzi społeczne między ludźmi żyjącymi często od pokoleń na wspólnym terytorium. Współcześni badacze poszukują odpowiedzi na pytanie o kierunek rozwoju polskiej wsi i rolnictwa a w literaturze często powraca pytanie: czy w rolnictwie i funk-

cjonowaniu obszarów wiejskich są jakieś szczególne cechy, które uzasadniają traktowanie tego działu gospodarki i ludzi w nim pracujących a zarazem mieszkających na wsi w sposób odmienny czy też szczególny? Nie ma jednoznacznej odpowiedzi na to pytanie, tak jak nie ma jednolitego obrazu aktualnej sytuacji na wsi.

Celem niniejszego pracy było zebranie kilku perspektyw, spojrzeń na problemy społeczności wiejskich z punktu widzenia socjologa. Prześladowano zarówno uwarunkowania historyczne badań nad społecznościami zamieszkującymi obszary wiejskie jak również zwrócono uwagę na różnorodny, często kontrastowy obraz współczesnej wsi i ludzi tam mieszkających.

2. Historia badań nad społecznościami wiejskimi

Definiując pojęcie wsi należy podkreślić, że to pojęcie stanowi przedmiot zainteresowania różnych dziedzin nauki. Socjolog, J. Szczepański, oznacza nim zasiedlony odcinek terenu, stanowiący historycznie ukształtowaną jednostkę osadniczą, której ludność zajmuje się głównie pracą na roli i czerpie z tej pracy podstawy egzystencji. Wieś jest skupieniem kilkudziesięciu lub kilkuset rodzin. Rodziny te łączy wspólność zamieszkania, podobny rodzaj gospodarki, bliskość przestrzennego rozmieszczenia. Łączy je na podłożu bliskości przestrzennej szczególny stosunek społeczny, który nazywa się sąsiedztwem¹.

Z kolei, J. Styk, definiując pojęcie „wieś”, zwraca uwagę nie tylko na szereg elementów dynamicznych, lecz także na relację między wsią, a szerszymi kategoriami życia społecznego. Według niego wieś jest swoiście zamkniętym systemem społeczno - kulturowym, stanowiącym naturalny rezerwuuar dla innych klas i warstw społecznych². Traktuje on wieś jako zjawisko dynamiczne, złożone z wielu elementów, wśród których istotne miejsce odgrywa gospodarstwo. Ludność wiejska żyje, mieszka, pracuje w skupiskach osiadłych. Wieś zatem stanowi rodzaj społeczności lokalnej. Rozwijając tę myśl, warto podać, że według S. Czarnowskiego, wieś stanowi lokalną społeczność zupełną. Społeczność ta jest zamknięta w sobie i obejmuje prawie wszystkie funkcje życia zbiorowego swoich członków, przeciwstawia się społecznościom podobnym innych wsi, jak również grupom i organizacjom istniejącym poza nią i ponad nią³.

¹ J. Szczepański: *Elementarne pojęcie socjologii*. Warszawa 1972, s.112.

² J. Styk: *Chłopi i wieś polska w perspektywie socjologicznej i historycznej*. Lublin 1999, s. 29.

³ S. Czarnowski: *Podłoże ruchu chłopskiego*. W: *Dzieła*. Warszawa 1955. t. II., s. 173.

W literaturze przedmiotu można wskazać na co najmniej dwa nurty w rozwoju badań nad społecznościami wiejskimi. Charakterystyczne dla przełomu XIX i XX wieku badania kultur obcych pozwoliły odkryć niejako „okrężną drogą” specyfikę wspólnot kulturowych, a w ich ramach istotę społecznego bytowania jednostki. Odmianą nurtu etnologicznego były zainteresowania rodzima kulturą środowisk wiejskich. W dążeniu do szczegółowych opisów elementów kulturowych: obyczajów, zwyczajów, tradycji budowlanych, zdobniczych, rzemiosła, etnografowie rejestrowali również specyficzne zasady organizacji życia rodzinnego, relacje sąsiedzkie, ludowy wymiar religijności. Te opisy etnograficzne do dzisiaj stanowią bogate źródło wiedzy o kulturze regionalnej jako czynnika konstytuującym społeczności lokalne w obrębie wsi⁴.

Paradoksalnie, dociekania nad istotą wiejskich wspólnot wywodzą się także z badań nad zbiorowościami wielkomiejskimi. Wieś stała się punktem odniesienia w poszukiwaniu odpowiedzi: czego brakuje w wielkomiejskim środowisku życia człowieka? W niej to próbowano i próbuje się nadal odkryć istotę osobowych, bezpośrednich stosunków między ludźmi, warunki zapewniające szeroko rozumiany komfort życia jednostce, rodzinie, wiedzę o okolicznościach mobilizujących do pracy, do wysiłku produkcyjnego.⁵

Odmierna od miejskich jest struktura, organizacja i funkcja wiejskich społeczności lokalnych. Zależy ona przy tym od typu wsi. Typ społeczności wiejskiej z kolei został uformowany przez dwa główne czynniki:

- zróżnicowanie historyczne,
- zróżnicowanie wpływu procesów industrializacji na poszczególne środowiska.

Charakteryzując pierwszy z tych czynników, przypomnieć należy, że w okresie po II wojnie światowej, ustrój socjalistyczny, radykalnie zmienił stosunki społeczne. Jednym z najważniejszych zadań jakiego podjęła się, tzw. władza ludowa zaraz po wyzwoleniu, było dążenie do uprzemysłowienia kraju. Obok dynamizacji rozwoju gospodarczego kraju chodziło o odsunięcie wpływów tych warstw społecznych, które były wrogiem nowemu, komunistycznemu państwu. Głównym celem społecznym były procesy egalitaryzacji społeczeństwa klasowego. Rosnące gwałtownie nakłady inwestycyjne, „gigantomania”, a także koncentracja przemysłu na dawnych terenach wiejskich, spowodowała szybki wzrost dużych miast i ugruntowała podział kraju na „lepsze” tereny uprzemy-

⁴ R. Dyoniziak, K. Iwanicka, A. Karwińska, J. Nikołajew, Z. Pucek: *Społeczeństwo w procesie zmian*. Zarys socjologii ogólnej, Kraków 1997, s. 71.

⁵ M. Wieruszewska: *Wieś w poszukiwaniu całości społeczno – kulturowej*, Warszawa 1991, s. 145.

słowione i „gorsze” rolnicze. Zabarwiony ideologicznie proces industrializacji, spowodował gwałtowne przechodzenie od gospodarki tradycyjnej, opartej w znacznym stopniu na rolnictwie do gospodarki quasi-nowoczesnej, przemysłowej. Paralelne do tych procesów były zmiany społeczno-kulturowe społeczeństwa, które zmieniało się przechodząc od stanu społeczeństwa tradycjonalistycznego do społeczeństwa opartego na cywilizacji przemysłu ciężkiego i wydobywczego. Dominować zaczęła kultura naprędce powstających miast, przy czym procesy urbanizacji dokonywały się w sposób nierównomierny terytorialnie i lokalnie. Niejednakowo przebiegające uprzemysłowienie różnych regionów kraju, zróżnicowany zakres udziału pomocy państwa w modyfikowaniu wszystkich form gospodarowania na roli (upaństwowionej, spółdzielczej i indywidualnej), nie dość konsekwentnie wdrażane w praktykę zasady prowadzenia polityki rolnej spowolniły rozwój środowisk wiejskich. W konsekwencji nierównomiernie i wolniej niż zakładano rozwijał się także wiejski system edukacyjno-wychowawczy⁶.

Z ubiegim lat wykształtowało się wiele rodzajów wsi. Z klasycznych typologii należy tu przypomnieć typologię W. Winclawskiego. Wskazuje on na następujące typy wiejskich środowisk życia i wychowania:

- 1) Wieś tradycyjna – niski stopień technicznego uzbrojenia pracy. Występuje tu homogenność zawodowa społeczności lokalnej.
- 2) Wieś centralna, świadczy usługi administracyjne, oświatowe, kulturalne, religijne na rzecz własnych mieszkańców oraz ludności rozmieszczonej wokół niej, w mniejszych wioskach albo osadach. Autor podaje, że z uwagi na rodzaj i zasięg terytorialny funkcji usługowych, spełnianych przez daną miejscowość, można w systemie tym wyróżnić następujące typy jednostek wiejskich:
 - ponadpodstawowe – obsługujące inne, zlokalizowane w promieniu do 10 km wioski albo osady,
 - podstawowe – z zasięgiem podstawowych usług do 3 km,
 - mniejsze – posiadające jedynie szkoły lub sklep.

Wieś centralna zaliczana jest do kategorii ponadpodstawowych.

- 3) Wieś zachowawcza, to rejon wybitnie rolniczy, peryferyjnie usytuowany wobec ośrodków przemysłowych i większych miast.
- 4) Wieś podmiejska, zależna od cech miasta, w pobliżu którego jest usytuowana. W latach powojennych wieś podmiejska szybko zmieniała swoją strukturę gospodarczą,

⁶ W. Winclawski: *Przemiany środowiska wychowawczego wsi w rejonie uprzemysławianym*. Warszawa 1973, s. 55.

stając się często peryferyjną dzielnicą miasta dużego lub średniego. Najpierw jako półwiejska, a potem peryferyjna jego dzielnica przekształca swoje ekonomiczne cechy, aby w pewnym momencie

przejąć pełnię funkcji specyficznych dla wsi. Jako taka dołączała też do jego kulturowo zaniedbanych rejonów, odstając tym samym od innych jego dzielnic wyposażeniem technicznym ulic i domów, składem społeczno – zawodowym mieszkańców, nasyceciem w instytucje wychowania, opieki, a także kontroli społecznej i profilaktyki.

5) Wieś rejonu uprzemysłowionego, która przestaje być izolowaną jednostką osadniczą. Wchodzi ona w zwarty system powiązań funkcjonalnych jaki stanowi rejon przemysłowy, który odchodzi od postaci „zatomizowanego osadnictwa”, charakterystycznej dla rejonu rolniczego, peryferyjnego. Wraz z przechodzeniem ich mieszkańców z zajęć rolniczych do zawodów robotniczych, w początkowych fazach procesu uprzemysłowienia terenów wiejskich, poprawiała się tylko jej sytuacja ekonomiczna. Instytucjonalny układ wyzwalaający i realizujący aspiracje, motywacje i podnoszący na wyższy poziom kompetencje intelektualne pozostawał zasadniczo bez większych zmian⁷.

W. Winclawski wyróżnia również inne kategorie wsi ze względu na zróżnicowane pochodzenie wiosek. I tak ze względu na to kryterium wyróżnia:

- wsie stare (kmiecie) zamieszkałe głównie przez ludność dziedziczącą gospodarstwa, po swych dziadkach, którzy byli faktycznymi założycielami wsi „na surowym korzeniu”,
- wsie osadnicze, które zamieszkuje głównie ludność chłopska, która nabyła ziemię po parcelacji majątków ziemskich w okresie II Rzeczypospolitej w latach 1922, 1926, 1929 i 1938,
- wsie poparcelacyjne, które powstały wynikiem parcelacji majątków ziemskich na podstawie dekretu PKWN z 1944 r. Wsie te zamieszkują, głównie rodziny, które uzyskały ziemię z rozparcelowanych majątków⁸.

Nadmienić jednak trzeba, że w literaturze przedmiotu nie ma jednomyślności, co do reprezentatywności wymienionych typów wsi. Brakuje też, opracowań ukazujących liczbowe proporcje między tymi środowiskami.

⁷ W. Winclawski: *Przemiany środowiska wychowawczego wsi w rejonie uprzemysławianym*. Warszawa 1973, s. 52.

⁸ Op cit, s. 76.

Inna typologia wsi przedstawiona jest w Encyklopedii Powszechnej PWN. Wieś dzieli się na następujące typy:

1. okolnica – mała wieś o działkach zagrodowych rozległych wachlarzowato wokół centrum placu ze studnią bądź stawem. Rodzinny charakter tych wczesnośredniowiecznych wsi cechuje brak podziału ziemi. Typ słowiański wsi, występujący na Pomorzu i w Czechach.

2. owalnica – wieś zbudowana wokół okrągłego placu. Domknięte zabudowania tworzą pierścień z jednym lub dwoma wejściami do wsi. Plac zabudowany z funkcjami wspólnymi dla całego grona mieszkańców, jak staw, cmentarz, kościół. Typ wsi występujący w Czechach oraz między Odrą a Łabą. Niwowy bądź blokowy regularny układ pól. Najczęściej z jednej strony wejściowa brama, a z drugiej świątynia.

3. ulicówka - wieś posiadająca jedną drogę o domkniętej zabudowie po obu stronach ulicy. Wyglądem przypomina ulicę w mieście. Zabudowana w dwóch zwartych rzędach po obu stronach głównej drogi oraz o przypadkowym układzie dróg bocznych i pól. Ulicówka jest najczęściej występującym typem wsi. Umiejscowiona w środkowej, wschodniej, zachodniej i południowej Polsce jak również we wschodniej Francji.

4. łańcuchówka - wieś zakładana w czasach średniowiecza na zalesionych obszarach górskich, forma rozpowszechniona w okresie kolonizacji południowej Małopolski oraz Rusi Halickiej (XII-XV wiek). Zagrody występowały po obu stronach drogi, która często przebiegała dnem doliny. Każda zagroda zbudowana była na własnym łanie wykarczowanego pola, który odchodził od głównej drogi. Dalej przechodził w należący do tego samego gospodarza płat lasu, który biegł aż do działu wód, stanowiącego granicę wsi. Forma ta upowszechnia się na stałe w Polsce od XV wieku. Również w okresie tzw. kolonizacji józefińskiej (XVIII/XIX wieku) osady zakładane są w układzie łańcuchowej zabudowy wsi.

5. rzędówka - długa wieś o swobodnej zabudowie regularnie rozmieszczonej po obu stronach jedynej, prostej drogi, z polami po jednej lub obu jej stronach, w formie prostopadłych do drogi pasów. Występuje na Mazowszu i kielecczyźnie.

6. szeregówka - regularna zabudowa wzdłuż dróg wewnętrznych., prostopadłych do głównej drogi. Występuje regularny łańcuchowy układ pól biegnących prostopadle do dróg wewnętrznych.

7. wielodrożnica – to duża wieś o paru drogach w układzie nieregularnym i o zabudowie zwartej lub luźnej, związanej z tymi drogami. Wielodrożnice mają zazwyczaj układ pól nieregularny, niwowy lub niwowo - blokowy.

8. widlica – wieś o zwartej zabudowie wzdłuż dwóch dróg ułożonych w kształcie litery Y, połączonych przeczną⁹.

W badaniach dotyczących wiejskich społeczności sprawdzają się założenia funkcjonalizmu, strukturalizmu, podejście historyczno – porównawcze, etnometodologia, interakcjonizm o fenomenologia. Te trzy ostatnie kierunki nazwane zostały w socjologii europejskiej socjologią życia codziennego.¹⁰ W warunkach Polski początkowo najbardziej typowe były badania o charakterze monograficznym obejmujące zjawiska społeczne, kulturowe, gospodarcze, religijne. W tym nurcie mieściły się też badania nad przemianami wsi pod wpływem procesów uprzemysławiania, urbanizacji, rozwoju techniki. Inny wątek to rozważania nad sytuacją wsi podmiejskich, funkcjonujących w cieniu wielkich miast.¹¹

W drugiej połowie XX w. dokonała się gruntowna dywersyfikacja struktury zawodowej mieszkańców wsi polskiej. Zawody nierolnicze, wykonywane bądź w miejscu zamieszkania, bądź poza nim, stanowią podstawę utrzymania znacznego odsetka gospodarstw domowych na wsi. Niewielkie działki lub gospodarstwa rolne produkują wówczas niemal wyłącznie na samozaopatrzenie rodziny w surowce spożywcze.

Zmianie ulega również struktura zawodowa rolniczych mieszkańców wsi. Staje się to poprzez: profesjonalizację, specjalizację produkcji, mechanizację i modernizację oraz – nierzadko – dwuzawodowość. Ponadto wykonywany zawód rolnika jest od kilkudziesięciu lat poddawany ocenom porównawczym z innymi źródłami utrzymania tak na wsi, jak i w mieście.

Podstawę tych kompleksowych i złożonych przemian o charakterze: społecznym, kulturowym i ekonomicznym wsi polskiej stanowi z jednej strony zmiana postaw rolników w stosunku do ziemi i własnego gospodarstwa rolnego, z drugiej zaś zawodowa koncepcja życia, powszechna w społeczeństwach późnej nowoczesności. Oba te sploty uwarunkowań mają swoje aspekty zarówno obiektywne, jak i świadomościowe.

W tradycyjnym chłopskim systemie wartości ziemia i własne gospodarstwo rolne były cenione jako wartość autoteliczna. Interesom własnego gospodarstwa rolnego podporządkowywano całe życie rodzin i jednostek. Zagroda i gospodarstwo stanowiły bowiem dla rodziny chłopskiej nie tylko miejsce aktywności gospodarczej, lecz także przestrzeń życiową.

⁹ Encyklopedia Powszechna PWN, Warszawa 2009, s. 378.

¹⁰ R. Dyoniziak, op cit, s. 72.

¹¹ Ibidem, s. 73.

Ziemia stanowiła dla chłopów podstawę systemu wartości i norm oraz czynnik stratyfikacji społecznej. Była nie tylko podstawą utrzymania dla rodziny, lecz także przestrzenią fizyczną i społeczną jako miejsce zamieszkania. Gospodarstwo rolne stanowiło warsztat pracy, podstawę utrzymania i źródło prestiżu społecznego. Wszystko, co chłop posiadał, zawdzięczał własnej ziemi i swojej pracy na niej. Własność ziemi miała charakter rodzinny. Ważniejszy był sposób zarządzania nią, niż osoba zarządzająca. Mógł nią być ojciec, syn lub zięć.

Udział członków rodziny w gospodarstwie nie miał charakteru ekonomicznego, lecz społeczny. Kierownikiem gospodarstwa najczęściej był ojciec, który równocześnie był: głową rodziny, kierownikiem rodzinnego zespołu pracowniczego oraz reprezentantem rodziny i gospodarstwa na zewnątrz.

Ziemi należała się cześć podwójna: jako dziełu Bożemu i jako matce - żywicielce. Te dwa aspekty sakralnego wymiaru ziemi wzajemnie się dopełniały. Ponadto w okresie rozbiorów istniała konieczność trwania na ojcowiznie i jej obrony przed obcymi, zwłaszcza w zaborze niemieckim.

Podstawowym aspektem wartości ziemi jest jej trwałość. Na wsi traktowano ją w specyficzny, pragmatyczny sposób. Był to więc w pierwszej kolejności grunt posiadany i uprawiany przez określoną rodzinę (ojcowizna). Na dalszych miejscach kolejno postrzegano: pola innych rodzin z własnej społeczności lokalnej, grunty okolicznych wsi, ojczyznę i planetę Ziemię.

Własność ziemi stanowiła najwyżej cenioną i najbardziej pożądaną kategorię własności. Jej ilość, jakość oraz sposób prowadzenia gospodarstwa decydowały nie tylko o kondycji ekonomicznej rodziny, lecz także o jej miejscu na skali lokalnego prestiżu społecznego. Ziemię traktowano nie tyle jako czynnik produkcji, ile jako najważniejszy czynnik statusu społecznego, a dochód z gospodarstwa ceniono najwyżej. Dochody z innych źródeł, np. z pracy na emigracji zarobkowej, stanowiły własność rodzinną, gdyż praca „należała się” gospodarstwu i była wykonywana przez pozostałych domowników. Zarobione pieniądze odkładano przede wszystkim z myślą o dokupieniu ziemi i umocnieniu gospodarstwa.

Poczucie przywiązania do ziemi miało źródła pozaekonomiczne, aczkolwiek istotne były również względy ekonomiczne. Gospodarstwo rolne, którego podstawowym składnikiem jest ziemia, stanowiło własność rodzinną. Kult ziemi miał charakter quasi-religijny. Sens życia i podstawowy obowiązek chłopca stanowiła obsługa ziemi. Ta powinność, o charakterze bardziej moralnym niż ekonomicznym, była obwarowana

nakazami religijnymi, środowiskowymi i lokalnymi. Ziemię postrzegano z jednej strony jako dzieło Boże, a z drugiej jako miejsce zasługiwania na niebo i świętą matkę-żywicielkę. Należało dochować jej wierności nawet wtedy, jeżeli nie dawała dostatnich warunków materialnych.

Z wartościami symbolicznymi i ekonomicznymi ziemi łączyła się jej funkcja osadnicza. Stanowiła bowiem określone miejsce zamieszkania rodziny, identyczne z miejscem pracy, część przestrzeni danej wsi i okolicy, element swojskiego krajobrazu, wreszcie sposób powiązania człowieka z przyrodą.

Ziemia jako najbardziej trwałą i fizycznie określony element świata danej rodziny chłopskiej stanowiła płaszczyznę integracji społecznej na poziomie lokalnym. Równocześnie wyznaczała geografie ruchliwości przestrzennej i społeczno-zawodowej chłopa. Stanowiła „twardą” część określonej wsi, gminy, parafii, regionu i kraju, równocześnie będąc płaszczyzną życia społecznego mieszkańców. Własna ziemia była przestrzenną bazą życia i działalności chłopa, obok jej funkcji ekonomiczno-produkcyjnej. Na niej jako na fundamencie wyrastała tożsamość jednostkowa i społeczna mieszkańca wsi oraz inne sfery życia człowieka: ekonomiczna, społeczna i kulturowa.

Na wsi dawnej rzadko występowała rekreacyjna funkcja ziemi traktowana autonomicznie. Wprawdzie była elementem obserwowanego przez chłopów wiejskiego stylu życia, ale rzadko przez nich naśladowanym. Na wsi chłopskiej niekiedy funkcja ta występowała jako element funkcji produkcyjnej (np. obchodzenie pól po zasiewach, w czasie żniw itp.). Jednak miała na celu nie tyle wypoczynek, ile kontrolę nad stanem gospodarstwa.

Rekreacyjna funkcja ziemi ma rodowód wiejski i miejski. Na wsi polskiej nabrała wartości w II połowie XX w. W ślad za wzorami zachowań mieszkańców miasta (wczasy „pod gruszą”, wyjazdy do rodziny na wieś, miejsce spędzania weekendów) pojawiły się na wsi aspiracje do czasu wolnego i określonych sposobów jego spędzania. W tym zakresie ciekawie kształtują się różnicowania międzygeneracyjne. Z wielu badań okazuje się bowiem, że ten aspekt życia na wsi bardziej ceni młodzież wiejska niż mieszkańcy dorośli.

W mentalności mieszkańców wsi dawnej ziemia pełniła więc strukturotwórczą funkcję społeczną i kulturową. Posiadanie i praca na niej decydowały nie tylko o stopniu zamożności i zaspokojenia potrzeb, lecz także o samej istocie chłopskości. Ziemia kształtowała bowiem tożsamość, osobowość i mentalność chłopa. Jej posiadanie lub

brak decydowały m.in. o sposobie wychowania dzieci, o małżeństwach, autorytetach wiejskich i o lokalnym systemie kontroli społecznej.

W skład gospodarstwa rolnego wchodzi nie tylko ziemia, lecz także zabudowania, ich wyposażenie oraz osada inwentarska. Zabudowania gospodarcze traktowano jako ważniejsze niż dom mieszkalny. Te składniki gospodarstwa pełniły nie tylko funkcje produkcyjne, lecz także prestiżowe. Nawet w rodzinach zamożnych potrzeby gospodarskie i inwestycyjne traktowano jako ważniejsze od potrzeb konsumpcyjnych.

Zazwyczaj ważniejsza od konsumpcji była konieczność dokupienia ziemi, budowy lub modernizacji zabudowań, powiększenia inwentarza, zakupu narzędzi i maszyn itp. Priorytet produkcji nad konsumpcją miał charakter strukturalny, był bowiem wymuszony przez wymogi gospodarstwa i konieczność powiększania bazy materialnej dla rodziny. Gospodarstwu nadawano charakter niemal sakralny, a jego potrzeby wyznaczały losy całych rodzin i jednostek¹².

Lata siedemdziesiąte XX wieku przyniosły wyraźną zmianę orientacji badawczych, przesuwając zainteresowania w stronę zjawisk i procesów zachodzących w makroskali. Pojawiły się sondáže stanu świadomości społeczeństwa, stąd też wiele analiz z ostatnich lat dotyczących wsi skupiło się na zagadnieniach różnic standardu życia w mieście i na wsi. Od wielu lat jednym z głównych postulatów polityki społecznej było i jest zagwarantowanie równości szans życiowych we wszystkich sferach niezależnie od pochodzenia i miejsca zamieszkania.

3. Społeczności wiejskie – inny świat?

Pojęcie ludności wiejskiej nie jest jednorodną kategorią. W Polsce można wyróżnić przynajmniej trzy grupy, charakteryzujące się odmiennymi cechami zawodowymi, strukturą dochodów, możliwościami rozwojowymi oraz stopniem powiązania ze środowiskiem wiejskim. Do pierwszej grupy zwanej rolnicy – farmerzy, zaliczyć można tych rolników i ich rodziny, dla których dochody z produkcji rolnej stanowią główne źródło utrzymania, a praca w gospodarstwie rolnym absorbuje większość siły roboczej rodziny.

Drugą grupę stanowi wielozawodowa ludność chłopska, wykorzystująca gospodarowanie w rolnictwie jako uzupełniające źródło dochodów i samozaopatrzenia oraz korzystająca w szerokim zakresie z dochodów pochodzących spoza rolnictwa. Do trze-

¹² J. Styk, *Ewolucja postaw rolników wobec własnego gospodarstwa i zawodu*, UMCS, Lublin 2010, s. 17 – 18.

ciej grupy możemy zaliczyć wiejska ludność bezrolną (niezwiązana z posiadaniem indywidualnego gospodarstwa, a jedynie działki rolnej), utrzymująca się z dochodów nierolniczych i niepowiązana z funkcjonowaniem rynku rolnego ale silnie uzależniona od rynku pracy na obszarach wiejskich. We wszystkich tych grupach ludności wiejskiej występuje duże zróżnicowanie sytuacji materialnej rodzin.¹³

Obszary wiejskie w Polsce nie wyróżniają się specjalnie na tle Europy. Prawie dla każdego fragmentu tych obszarów można znaleźć odpowiednik gdzieś w Europie. Duża jednak część obszarów wiejskich w Polsce ma zdewastowaną strukturę społeczną. To o tych obszarach myślimy mówiąc: bieda na wsi.. Stagnacja, bezradność, pasywność - to terminy najczęściej stosowane przez fachowców od obszarów wiejskich na określenie sytuacji społecznej tych rejonów. Są i obszary nieco inne: te same rodziny od wieków na tych samych kawałkach pól, które z pokolenia na pokolenie są coraz bardziej dzielone na drobniejsze kawałki. Wspaniała mozaika różnorodności, krajobraz łapiący za serce, nasze – polskie obyczaje, nasze prapolskie stroje i obrządku świąteczne. To są te miejsca, gdzie zachwyceni ekolodzy, socjologowie i specjaliści od obszarów wiejskich chodzą trochę jak po ogrodzie botanicznym lub skansenie, wzdychając i wołając o pozostawienie tego „ostatniego skrawka polskiego” bez zmian, przyszłym pokoleniom.

Ale czasami można trafić i na taką polską wieś, która niczym nie ustępuje wsiom Zachodniej Europy. Duże, przestronne domostwa - czyste, zadbane i ukwiecone, nowoczesne maszyny rolnicze, świetna sieć dróg.

Stan polskiej wsi i społeczności wiejskich można analizować również w oparciu o dane Powszechnego Spisu Rolnego z 2002 roku:

- Nastąpił spadek ogólnej powierzchni gruntów w użytkowaniu gospodarstw rolnych do 19,3 mln ha,
- Zmniejszyła się liczba gospodarstw rolnych do 2933,2 tysięcy,
- Nastąpił znaczący wzrost (o 46%) gospodarstw rolnych, których użytkownicy prowadzą działalność pozarolniczą,
- Wzrasta odsetek osób z wykształceniem co najmniej średnim.

Dane te pokazują, że polska wieś znajduje się w stadium transformacji, ale trudno ustalić efekt tych zmian. Konieczne jest zmniejszenie liczby ludności zatrudnionych w sektorze rolniczym celem eliminacji bezrobocia ukrytego. Potrzeba również, by działalność rolnicza była podejmowana jako świadomy wybór, a nie pełna rezygnacji kon-

¹³ J. Wilkin: *Polska wieś i rolnictwo w obliczu wielkiej zmiany*, w: *Wymiary życia społecznego, Polska na przełomie XX i XXI wieku*, pod redakcją M. Marody, Warszawa 2004, s. 159.

tynuacja tradycji rodzinnych. Wzrost osób z średnim i wyższym wykształceniem rodzi nadzieję na takie właśnie zmiany¹⁴.

Skomplikowanym problemem jest sprawa wpływu środowisk wiejskich na obraz współczesnej kultury społeczeństwa polskiego. Można mówić o ruralizacji kultury, mając na uwadze zjawiska łatwo obserwowalne np. wzrost liczby mieszkańców miast pochodzenia wiejskiego czy przenoszenie w mechaniczny sposób wzorów zachowań, jak również należy uwzględnić charakterystyczne cechy tradycji chłopskich: filozofii życiowej, hierarchii wartości, skali aspiracji.¹⁵

Co prawda współczesna polska młodzież więcej wie o św. Patryku, Walentynkach czy Halloween niż o Katarzynkach, Zielonych Świątkach czy Sobótce, ale jak pisał Zygmunt Gloger – obce rzeczy wiedzieć dobrze jest, swoje – obowiązek.

Wiejskie obyczaje nie tylko solidaryzują członków gromady, ale również uporządkowują życie wspólnoty. Narzucają pewien schemat postępowania, dzięki czemu każdy wie, jak powinien się zachować.

Polska współczesna wieś jest miejscem spiętrzenia wielu problemów rozwojowych, które na ogół są trudniejsze do rozwiązania niż na terenie miast. Najważniejszym takim problemem jest wysokie bezrobocie, brak miejsc pracy i niemożliwość wykorzystania zasobów siły roboczej na wsi. Utrzymuje się trudna sytuacja ekonomiczna w rolnictwie, prowadząca do pogłębiania się dystansu rozwojowego między rolnictwem polskim i unijnym. Wyraźny regres zanotować można w dostępie mieszkańców wsi do instytucji kultury. Pogłębia się dystans edukacyjny między miastem a wsią. Polska wieś różnicuje się coraz bardziej, zarówno w ujęciu regionalnym, jak i społeczno-ekonomicznym. Niektóre z tych zróżnicowań powinny niepokoić i mobilizować do wzmożonej aktywności państwa. Znaczna część mieszkańców wsi nie potrafi sobie poradzić w nowych warunkach ekonomicznych i podlega społeczno-ekonomicznej marginalizacji. Z drugiej strony, odnotować możemy na wsi wiele elementów pozytywnych i optymistycznych. Wydatnie poprawił się na obszarach wiejskich stan infrastruktury technicznej, poprawia się stan zdrowotności i przeciętna długość życia mieszkańców wsi. Mieszkańcy ci, a zwłaszcza rolnicy, wykazują w ostatnich kilku latach, przeciętnie biorąc, większą aktywność społeczną niż mieszkańcy miast. Ta wzmożona aktywność, połączona w najbliższych latach ze znacznym napływem środków unijnych na rozwój

¹⁴ H. Wanke: *Pierwszy raport z wyników Powszechnego Spisu Rolnego w 2002 roku* W: Wiadomości Statystyczne, Czasopismo GUS i PTS, wrzesień 2003.

¹⁵ Zob. R. Dyoniziak, op. cit, s. 78-79.

obszarów wiejskich, może przyczynić się do nadrabiania dystansu rozwojowego nie tylko między miastem a wsią w Polsce, ale też dystansu dzielącego nas od krajów Unii Europejskiej. Wzmocnieniu ulega samorządność lokalna, a władze lokalne cieszą się na wsi znacznie większym zaufaniem niż władze wyższych szczebli. Szereg pozytywnych zjawisk zanotować można było w ubiegłych kilkunastu latach w odniesieniu do stanu środowiska naturalnego. Obszary wiejskie w Polsce charakteryzują się największą różnorodnością przyrodniczą w Europie. To zróżnicowanie może tylko cieszyć, w przeciwieństwie do niektórych zróżnicowań społeczno-ekonomicznych¹⁶.

Profesjonalizacja rolnictwa w Polsce, podobnie jak w innych krajach, stanowiła długotrwały i złożony proces warunkowany zarówno czynnikami wewnętrznymi, jak i zewnętrznymi w stosunku do wsi. Proces ten zachodził w różnych skalach, od mikro- do makrostrukturalnej. Objął niemal wszystkie aspekty aktywności gospodarczej chłopów oraz sferę świadomości społecznej. Punktem wyjścia dla obiektywnych uwarunkowań procesu profesjonalizacji rolnictwa były dziewiętnastowieczne reformy uwłaszczeniowe. W konsekwencji włączyły one wieś w system gospodarki towarowo-pieniężnej i wymiany rynkowej. Gospodarstwa chłopskie stały się podmiotami gospodarczymi o znacznym stopniu autonomii, zintegrowanymi z systemem gospodarki narodowej.

Uzawodowienie polegało, po pierwsze, na tym, że rolnictwo uzyskało stabilne i wyraziste miejsce w społecznym podziale pracy jako zawód producentów surowców żywnościowych. Po wtóre, zawód ten ulegał z czasem wewnętrznej dywersyfikacji przekształcając się w grupę zawodów wyspecjalizowanych. Po trzecie, stanowił – i nadal stanowi – jedyne źródło utrzymania dla większości rodzin wiejskich i dla znacznego odsetka gospodarstw domowych w kraju. Po czwarte, trendy cywilizacyjne i mechanizmy rynkowe wywołały na wsi proces modernizacji technicznej gospodarstw rolnych i modernizacji społeczno-kulturowej rodzin oraz społeczności lokalnych. Po piąte, do wykonywania zawodów rolniczych niezbędne jest wykształcenie zawodowe i wiedza fachowa, a nie tylko umiejętności wyniesione z rodziny pochodzenia.¹⁷

Profesjonalizacja zawodu rolnika w sferze świadomości jednostkowej i zbiorowej polegała przede wszystkim na tym, że uległa odwróceniu tradycyjna hierarchiczna triada wartości gospodarstwa rolnego, rodziny i gospodarstwa domowego. Ziemia i gospodarstwo rolne zostały bowiem podporządkowane rodzinie i jej gospodarstwu domowe-

¹⁶ Fragmenty Raportu o stanie wsi. Polska Wieś 2002, pod redakcją J. Wiklina, Warszawa 2002.

¹⁷ J. Turowski, Socjologia wsi i rolnictwa, Lublin 1995.

mu. Gospodarstwo domowe zautonomizowało się w stosunku do gospodarstwa rolnego, a szeroko pojmowana konsumpcja jest najczęściej traktowana jako ważniejsza niż dziedzina produkcji¹⁸.

To fundamentalne przewartościowanie przesądziło od schyłku XIX i poprzez XX w. o kształcie świadomości społecznej chłopów. Chłopskość przestała być bowiem traktowana przez mieszkańców wsi jako los i odziedziczony sposób życia, który musi się realizować i kontynuować na samym dole struktury społecznej. Ten sposób postrzegania siebie i świata społecznego ustąpił miejsca nowoczesnej świadomości zawodowej. W miejsce dawnego poczucia poniżenia, krzywdy i deprivacji pojawiło się przeświadczenie o wadze i społecznej doniosłości swojego zawodu. W literaturze przedmiotu określa się to jako proces przekształcenia świadomości chłopca w świadomość rolnika¹⁹.

Równocześnie następowało rozszerzenie horyzontów percepcji świata społecznego oraz nowe widzenie swojej pozycji i roli w nim. Kształtowanie się warstwy chłopskiej polegało na przechodzeniu od świadomości chłopca-parafianina, członka określonej społeczności lokalnej i parafialnej, do świadomości chłopca - obywatela państwa i członka własnego narodu.

Współcześnie obszary wiejskie stanowią miejsce zamieszkania licznych zawodów rolniczych i nierolniczych. W ostatnich latach migracja z miasta na wieś jest *per saldo* liczniejsza niż ta tradycyjna, w kierunku odwrotnym. Nie oznacza to, że do zawodów rolniczych wiedzie również droga z miasta; tak się dzieje tylko niekiedy. Jednak na pewno oznacza to, że silnie zróżnicowała się społeczna waloryzacja ziemi. Przede wszystkim zostały dowartościowane jej funkcje: osadnicza (rezydencjalna), środowiskowa (w sensie ekologicznym i społecznym) oraz tezauryzacyjna. Spowodowało to podwyższenie ceny gruntów i ożywiło obrót ziemią.

Dokonyje się równie istotne przewartościowanie ziemi i własnego zawodu w świadomości rolników. Można w tym zakresie wyróżnić szereg uwarunkowań i aspektów. Przede wszystkim prowadzenie gospodarstwa rolnego stało się jednym ze sposobów utrzymania rodzin wiejskich. Jego wartościowanie zależy od stopnia, w jakim zaspokajają potrzeby materialne i niematerialne. Identyfikacja jednozawodowych rodzin rolniczych ze swoim gospodarstwem i zawodem zazwyczaj jest większa, niż w sytuacji, gdy dochody rodziny pochodzą również z innych źródeł.

¹⁸ J. Styk, *Chłopi i wieś polska w perspektywie socjologicznej i historycznej*. Lublin 1999.

¹⁹ Zob. J. Chałasiński, *Młode pokolenie chłopów*, Warszawa 1938, E. Jagiełło – Łysiowa, *Zawód rolnika w świadomości społecznej dwóch pokoleń wsi*, Warszawa 1969, D. Gałaj, *Od chłopca do rolnika*, Warszawa 1996.

Jednak stopień zaspokojenia potrzeb rodziny przez gospodarstwo rolne dosyć rzadko stanowi jedyny czynnik rozstrzygający o tożsamości zawodowej i identyfikacji członków rodziny z nim. Rozdrobniona struktura agrarna powoduje, że większość gospodarstw rolnych jest niesamowystarczalna ekonomicznie dla rodziny gospodarującej.

Z powyższego punktu widzenia można by sądzić, że najbardziej wyrazista zawodowa tożsamość rolnika powinna charakteryzować właścicieli około 300 tysięcy gospodarstw typu farmerskiego. Okazuje się jednak, że tożsamość zawodowa tej warstwy społecznej mieszkańców wsi jest labilna i przybiera kształt pewnego rodzaju *continuum* na osi rolnik – przedsiębiorca produkcji żywności. Ten pierwszy jest raczej kontynuato-rem tradycyjnego systemu wartości i etosu rolnika oraz bazuje na rodzinnych zasobach pracy. Natomiast ten drugi prowadzi *agrobusiness*. Często jest pracodawcą oraz nabywcą znacznej ilości surowców od innych producentów. Musi więc swoje gospodarstwo ekstensyfikować lub intensyfikować określony profil produkcji, jej asortyment, wolumen itp. w zależności od kryteriów ekonomicznych. To wszystko upodabnia jego tożsamość zawodową i postawę wobec własnego gospodarstwa do postaw przedsiębiorców działających w innych sektorach gospodarki narodowej²⁰.

Gospodarstwa rodzinne w polskim rolnictwie klasyfikuje się według różnorodnych kryteriów, np.: obszaru, rozłogu gruntów, wielkości dochodów, potencjału produkcyjnego, stopnia specjalizacji produkcji, struktury zatrudnienia, powiązań z rynkiem itp. Można również budować ich typologię biorąc pod uwagę nie tylko powyższe kryteria, lecz także charakter postaw ich kierowników do własnego zawodu i warsztatu pracy. Typy skrajne stanowią tradycyjni chłopi - rolnicy oraz przedsiębiorcy rolni, między którymi można wyróżnić gamę typów pośrednich. Ich cechą wspólną stanowi zanik „kultu” ziemi i profesjonalna postawy wobec własnego gospodarstwa rolnego.

Stopień identyfikacji z wykonywanym zawodem w znacznym stopniu zależy od tego, czy został on podjęty z wyboru czy z konieczności życiowej. Charakterystyczną cechą zawodów rolniczych stanowi to, że są one dziedziczone wraz gospodarstwem. Oczywiście to nie wyklucza wysokiego stopnia satysfakcji z wykonywanego zawodu. Jednak odsetek rolników z konieczności jest w Polsce nadal wyjątkowo wysoki. Złożyły się na to różne przyczyny, zarówno obiektywne, jak i świadomościowe. Do najważniejszych należały: nieufne traktowanie rolnictwa rodzinnego przez władze partyjno-państwowe w okresie PRL, wadliwa polityka rolna, szok kolektywizacyjny, ucieczka

²⁰ H. Podedworna, *Polscy farmerzy i ich świat społeczny*, Warszawa 2001.

młodzieży do miast, permanentny kryzys edukacji na obszarach wiejskich oraz negatywna selekcja do zawodów rolniczych.

Szczególnie aktywnymi czynnikami kształtowania się profesjonalnych postaw rolników wobec własnego gospodarstwa na przełomie XX i XXI w. okazały się: prawnoustrojowe gwarancje rolnictwa rodzinnego, przekształcenie systemu gospodarki narodowej, likwidacja priorytetów i przywilejów sektorowych, uwolnienie obrotu ziemią, urynkowanie rolnictwa, przedakcesyjne programy pomocy wsi, integracja Polski z Unią Europejską, dopłaty bezpośrednie dla gospodarstw rolnych oraz wprowadzanie Wspólnej Polityki Rolnej UE²¹.

4. Przyszłość polskiej wsi

Według zespołu naukowców Polskiej Akademii Nauk²² polska wieś za dwadzieścia lat będzie miała więcej mieszkańców, ale mniej rolników, wyższe dochody, ale spoza rolnictwa, nowe szkoły, wodociągi i drogi.

Według GUS w 2002 r. obszary wiejskie zamieszkiwało 38,3% ludności Polski, zdaniem autorów raportu w 2025 roku odsetek ten wzrośnie do 42,6%. Ponieważ cały czas poprawiać się będzie infrastruktura techniczna wsi, coraz chętniej będą się tu osiedlać ludzie starsi, w wieku emerytalnym lub tylko minimalnie młodszy. Jednak mimo tego starzenia się wsi nadal średnia wieku będzie tu niższa niż w miastach. Według autorów raportu na wsi pojawi się bowiem moda na posiadanie większej liczby dzieci niż obecnie - model rodziny 2 plus 1 zostanie zastąpiony modelem 2 plus 3. Problemem demograficznym może być jednak wyludnianie się wschodniej części kraju, najbardziej rolniczej.

Ponieważ przeciętny mieszkaniec wsi będzie lepiej wykształcony, z lepszą pozycją zawodową i bardziej aktywny społecznie niż obecnie. Zmiany demograficzne wpłyną także na kulturę na wsi. W przyszłości będzie ona kształtowana tylko w niewielkim stopniu przez rolników, a główną rolę odegrają tu osoby niezwiązane z produkcją rolną. Wielu z nich będzie migrantami z miast. Nadal będzie to kultura wiejska (choćby z powodu znacznie większego niż w miastach kontaktu z przyrodą, większego poczucia bezpieczeństwa itp.), jednak w dużym stopniu zbliży się do miejskiej.

²¹ J. Styk, *Ewolucja postaw rolników wobec własnego gospodarstwa i zawodu*, UMCS, Lublin 2010, s. 34 – 35.

²² *Polska wieś 2025 – wizja rozwoju*. Pod redakcją J. Wiklina, Warszawa 2005.

Większość autorów raportu spodziewa się, że za 20 lat poziom życia mieszkańców wsi zbliży się do poziomu w mieście pod względem infrastruktury, szans edukacyjnych i zawodowych. Dlatego wieś stanie się tak samo dobrym lub lepszym niż miasto miejscem do życia.

5. Podsumowanie

Z perspektywy socjologicznej obserwując przeobrażenia, które nastąpiły w społecznościach wiejskich warto zadać sobie jeszcze może kilka pytań, na które trzeba będzie poszukiwać odpowiedzi i będzie to wyzwanie dla badaczy z różnych dyscyplin naukowych.

- Jak odnaleźć jedność w różnorodności między ludnością miasta i wsi aby obie społeczności miały jednakowe szanse ale jednocześnie nie zatraciły swego niepowtarzalnego charakteru?
- Jak wspomagać rozwój społeczności wiejskich aby to wsparcie było mądre i przynosiło wiele korzyści?
- Jak kreować zasoby ludzkie na wsiach aby rozwijać ich kreatywność, sukces i zamożność?
- Jak inspirować aktywność środowisk wiejskich aby w wielorakich formach tworzyła i podtrzymywała dobre tradycje?

Odpowiedzi na te pytania mogą inspirować do myślenia, kształtowania postaw a także w dalszej perspektywie do prowadzenia badań i zmian w społecznościach wiejskich. W najbliższych latach polską wieś czekają kolejne przemiany, związane – z jednej strony – z planowaną reformą wspólnej polityki rolnej i dalszym dostosowywaniem się polskiego rolnictwa do rynku unijnego, a z drugiej – z możliwościami, jakie stworzą fundusze i instrumenty adresowane do obszarów wiejskich. Aby sprostać tym wyzwaniom, mieszkańcy wsi muszą w większym niż dotąd stopniu wykazać się zdolnością do organizowania się wokół wspólnych celów i wspólnego rozwiązywania problemów.

Na koniec warto przytoczyć słowa Jana Szczepańskiego, klasyka polskiej socjologii: „Chłopi trzymają w rękach wiele kluczy otwierających wiele drzwi do przyszłości”²³.

²³ Jan Szczepański „Chłopi i kultura chłopska w społeczeństwie polskim”, Warszawa 1988, s.13.

Literatura:

- Chałasiński J.: *Młode pokolenie chłopów*, Warszawa 1938.
- Czarnowski S.: *Podłoże ruchu chłopskiego*. W: *Dzieła*. Warszawa 1955. t. II., s. 173.
- Dyoniziak R., Iwanicka K., Karwińska A., Nikołajew J., Pucek Z.: *Spółeczeństwo w procesie zmian. Zarys socjologii ogólnej*, Zachodnie Centrum Organizacji, Kraków 1997.
- Encyklopedia Powszechna PWN*, Warszawa 2009.
- Encyklopedia Socjologiczna*, Oficyna Naukowa 2002.
- Gałąj D.: *Od chłopów do rolników*, Warszawa 1996.
- Grabowski S.: *Gospodarstwo chłopskie wobec otoczenia rynkowego*, w: „Wieś i Państwo”, nr 4/1995.
- Jagiełło – Łysiowa E.: *Zawód rolnika w świadomości społecznej dwóch pokoleń wsi*, Warszawa 1969.
- Podedworna H.: *Polscy farmerzy i ich świat społeczny*, Warszawa 2001.
- Polska wieś 2025 – wizja rozwoju*. Pod redakcją J. Wiklina, Warszawa 2005.
- Popławski T.: *Wieś polska na rozdrożu*, w: „Wieś i Państwo”, nr 2-3/1995.
- Styk J.: *Chłopi i wieś polska w perspektywie socjologicznej i historycznej*. Lublin 1999.
- Styk J.: *Ewolucja postaw rolników wobec własnego gospodarstwa i zawodu*, Lublin 2010.
- Szczepański J.: *Elementarne pojęcie socjologii*. Warszawa 1972.
- Szczepański J.: *Chłopi i kultura chłopska w społeczeństwie polskim*, Warszawa 1988.
- Turowski J.: *Socjologia wsi i rolnictwa*, Lublin 1995.
- Wanke H.: *Pierwszy raport z wyników Powszechnego Spisu Rolnego w 2002 roku*, w: „Wiadomości Statystyczne”. Czasopismo GUS i PTS, wrzesień 2003.
- Wilkin J.: *Polska wieś i rolnictwo w obliczu wielkiej zmiany*, w: *Wymiary życia społecznego, Polska na przełomie XX i XXI wieku*, pod redakcją M. Marody, Warszawa 2004.
- Wieruszewska M.: *Wiejskość a rolniczość - realny czy pozorny konflikt wartości*, w: *Konflikty społeczne w Polsce*, pod redakcją M. Malikowskiego, Z. Seręgi, Rzeszów 2000, Tom II.
- Wieruszewska M.: *Wieś w poszukiwaniu całości społeczno – kulturowej*, Warszawa 1991.
- Winclawski W.: *Przemiany środowiska wychowawczego wsi w rejonie uprzemysławianym*. Warszawa 1973.

COUNTRYSIDE AS A PLACE OF LIVING AND WORKING

Summary : The village is an example of a collective life, where social ties were formed between the people living for generations, often in the common territory. The article presents the problems of rural communities from the perspective of a sociologist. Traced both the historical background of research on communities living in rural areas, which also noted the diverse and often contrasting images of contemporary country and the people living there.

Keywords: rural communities, the typology of rural areas, rural population.

AGROTURYSTYKA W OTULINIE NARWIAŃSKIEGO PARKU NARODOWEGO JAKO CZYNNIK ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU

Streszczenie: Rozwój koncepcji rozwoju zrównoważonego wiąże się z negatywnymi skutkami wzrostu gospodarczego świata. Skutki te odczuwalne były także w turystyce. Wdrożenie koncepcji turystyki zrównoważonej miało na celu zminimalizować niekorzystne efekty rozwoju turystyki. Turystyka wiejska, a zwłaszcza agroturystyka może stanowić ważny element turystyki zrównoważonej. Działalność ta prowadzi do poprawy jakości życia rolników oraz mieszkańców regionu, a także w niewielkim stopniu wpływa na środowisko przyrodnicze i kulturowe.

Agroturystyka w otulinie Narwiańskiego Parku Narodowego stanowi ważny czynnik rozwoju regionu. Niewielkie zasoby noclegowe (przeciętnie 10 miejsc noclegowych) nie stanowią zagrożenia dla środowiska naturalnego. Turyści stanowią także grupę, która dokonuje zakupów produktów wytwarzanych w gospodarstwie, co zwiększa ich dochody. Ważnym elementem jest także dbanie o zaspokajanie potrzeb turystów, nie tylko dzięki walorom przyrodniczym, ale również dzięki odpowiedniemu zagospodarowaniu gospodarstw.

Słowa kluczowe: turystyka zrównoważona, agroturystyka, Narwiański Park Narodowy.

1. Wstęp

Idea rozwoju zrównoważonego pojawiła się w latach 60. XX wieku. Koncepcja ta stanowiła próbę odpowiedzi na zagrożenia, które w tamtym czasie dostrzeżono w szybkim zużywaniu zasobów naturalnych, zanieczyszczeniu środowiska naturalnego, szybkim wzroście demograficznym, zwiększającej się liczbie ludzi z niezaspokojonymi potrzebami podstawowymi, destabilizacji systemów społeczno-ekonomicznych i przyrodniczych (Zabłocki 2002).

Pojęcie rozwoju zrównoważonego, zwanego też rozwojem trwałym i zrównoważonym bądź ekorozwojem było wielokrotnie definiowane. W literaturze polskiej Pojęcia te najczęściej używane były zamiennie. Od 2005 r. kiedy to na konferencji w Piechowicach uchwalono używanie terminu „rozwój zrównoważony” zamiast „ekorozwój”, w literaturze pojawia się przede wszystkim pojęcie rozwój zrównoważony (Manteuffel Szoegé 2006). Na świecie znanych jest przynajmniej kilkadziesiąt różnych definicji tego pojęcia (Kośmicki 1998). Początkowo było ono rozumiane jako rozwój gospodarczy z możliwie minimalną ingerencją w środowisko naturalne. W późniejszym czasie do sfery ekonomicznej i ekologicznej dołączono sferę społeczną. Wśród wielu definicji

rozwoju zrównoważonego poniżej przedstawiono jedynie kilka najważniejszych. Kilka następnych umieszczonych w dokumentach międzynarodowych bądź krajowych zostało przedstawionych w pierwszej części pracy. W tzw. raporcie Brundtlanda rozwój zrównoważony rozumie się jako rozwój gospodarczy i społeczny, który zaspokaja potrzeby obecnych pokoleń bez naruszania możliwości zaspokajania potrzeb przyszłych pokoleń (Brundtland 1991). Rozwój zrównoważony stanowi powiązanie między społeczeństwem, gospodarką a środowiskiem przyrodniczym. Żadna z tych sfer nie może być zaniedbana, ponieważ powoduje to negatywne skutki w dwóch pozostałych (Poskrobko 1997). Z kolei Manteuffel określił rozwój zrównoważony jako „taki rozwój społeczny i gospodarczy, który nie powoduje wzrostu entropii środowiska naturalnego” (Manteuffel Szoego 2006). Wskazuje także iż nieświadoma, co do zasad rozwoju zrównoważonego, działalność człowieka powoduje zagrożenia dla środowiska i przyszłego rozwoju gospodarczego.

Turystyka jako ważny dział działalności człowieka również powinna rozwijać się w sposób zrównoważony. Dotyczy to zwłaszcza obszarów wiejskich, gdzie turystyka zrównoważona może stanowić ważny element tzw. wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich. W przypadku Polski znaczną część terenów wiejskich stanowią obszary o niskim stopniu rozwoju gospodarczego, lecz dysponuje zasobami unikalnej i czystej przyrody. Daje to możliwość rozwoju turystyki na tych terenach. Dotyczy to zwłaszcza Polski Wschodniej.

W pracy wskazano na agroturystykę jako element zrównoważonego rozwoju turystyki na obszarach wiejskich, na przykładzie gospodarstw działających w otulinie Narwiańskiego Parku Narodowego (NPN). Dokonano także krótkiej charakterystyki gospodarstw, ich wyposażenia w urządzenia rekreacyjne oraz usługi oferowane turystom, określono także powodów rozpoczęcia oraz możliwości rozwoju prowadzonej działalności.

Badania przeprowadzono metodą wywiadu standaryzowanego. Próbę badawczą stanowili właściciele gospodarstw agroturystycznych położonych w otulinie NPN. Badania przeprowadzono wiosną 2010 roku. Wybór terenu badań wynikał z dwóch powodów. Po pierwsze umiejscowienie gospodarstw w otulinie parku narodowego powoduje ograniczenia w gospodarowaniu na tym terenie wynikające z przepisów prawa, po drugie NPN stanowi niespotykany na skalę światową zbiór walorów przyrodniczych, co powinno determinować możliwości rozwoju turystyki związane z przyrodą, a także turystyki zrównoważonej.

2. Idea i rozwój koncepcji rozwoju zrównoważonego

Powstanie koncepcji rozwoju zrównoważonego wiązało się z negatywnymi skutkami rozwoju gospodarek państw świata w połowie XX wieku. Szybki wzrost produkcji i dochodów był możliwy, między innymi, dzięki intensywnemu wykorzystaniu zasobów naturalnych oraz degradacji środowiska. Nadmierna eksploatacja zasobów i postępujące zanieczyszczenie środowiska naturalnego prowadziły do negatywnych efektów ekologiczno-społecznych, wraz z zagrożeniem życia na Ziemi. Powodowało to sprzeczność między rozwojem gospodarczym a potrzebami społeczno-przyrodniczymi człowieka. Utrzymanie rozwoju gospodarczego świata, bez zwracania uwagi na koszty osiągnięcia postawionych celów, stało się głównym zagrożeniem dla człowieka.

Dyskusja na temat rozwoju zrównoważonego zapoczątkowana została pod koniec lat 60. XX wieku. Problematykę tą poruszono w I Raporcie Rzymskim oraz Raporcie U Thanta: Człowiek i jego środowisko z 1969 r. W 1972 r. na podstawie tych dokumentów, na II Sesji Zarządzającej Programem Ochrony Środowiska ONZ (UNEP) określono pojęcie rozwoju zrównoważonego (określanego wtedy jako ekorozwój) jako rozwoju gospodarczego w zgodzie z zasadami ochrony środowiska naturalnego (Madej 2001). Trzy lata później na III sesji UNEP do tych dwóch elementów, czyli gospodarki i środowiska naturalnego, dołączono aspekt społeczny. Wskazano, że realizując koncepcję ekorozwoju społeczeństwo musi uznać wyższość wymogów ekologicznych nad wzrostem cywilizacyjnym, rozwojem gospodarczym bądź kulturalnym. By utrzymać równowagę ekologiczną należy dążyć do oszczędności w produkcji i konsumpcji, wykorzystywać odpady oraz przewidywać konsekwencje podejmowanych działań dla przyszłych pokoleń (Kryk 2003).

Rozwinięcie koncepcji rozwoju zrównoważonego opracowała Światowa Komisja ONZ do spraw Środowiska Naturalnego i Rozwoju w Raporcie Brundtlanda. Zwrócono w nim uwagę, że człowiek ma prawo do korzystania z zasobów środowiska naturalnego, ale ma również obowiązek chronić przyrodę, tak by nie uniemożliwiać możliwości zaspokojenia potrzeb przez przyszłe pokolenia (Piontek 2001).

Na konferencji Narodów Zjednoczonych w Rio de Janeiro w 1992 r., zwanej Szczytem Ziemi, nastąpiło wzmocnienie idei rozwoju zrównoważonego. Miało to odzwierciedlenie w dokumentach zawierających zalecenia wdrażania zasad i celów rozwoju zrównoważonego w praktyce, zarówno w skali globalnej, jak również krajowej, regionalnej, czy lokalnej. Najważniejszym z dokumentów była Agenda 21, w której określono zadania i kierunki działań na przełomie wieków. Dziesięć lat później na Światowym

Szczyt w sprawie rozwoju zrównoważonego, który odbył się w Johannesburgu, dokonano oceny postępu działań związanych z realizacją postanowień z Rio de Janeiro. Zwrócono uwagę na sprawy gospodarcze i problemy społeczne, jako równoznaczne problematyce ekologicznej (Śleziak 2003).

Koncepcja rozwoju zrównoważonego ma swoje odzwierciedlenie także w dokumentach Unii Europejskiej, m.in. w Traktacie Amsterdamskim i w Strategii Lizbońskiej. W Strategii wskazano na potrzebę zrównoważonego rozwoju ekonomicznego, z większą liczbą miejsc pracy i spójnością socjalną. Formalną strategię rozwoju zrównoważonego UE przyjęła w 2001 r. (Łojewski 2006). Odnowiona w 2006 r. przez Radę Europy strategia zrównoważonego rozwoju UE wskazuje główne zadania (Sustainable...):

- zmiany klimatu i czysta energia,
- zrównoważony transport,
- zrównoważona konsumpcja i produkcja,
- ochrona i racjonalne zarządzanie zasobami naturalnymi,
- zdrowie publiczne,
- wykluczenia społeczne, demografia i migracja,
- wyzwania w zakresie globalnego rozwoju i ubóstwa.

W Polsce kwestia rozwoju zrównoważonego wychodzi z ekologii. Zasady łączące politykę środowiskową, ekonomiczną i społeczną znalazły odzwierciedlenie w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. W artykule 5 wskazano, że „Rzeczpospolita Polska (...) zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju”. W ustawie Prawo ochrony środowiska z 27 kwietnia 2001 r. (Dz. U. 2001 nr 62, poz. 627) określono rozwój zrównoważony jako „rozwój społeczno gospodarczy, w którym następuje proces integrowania działań politycznych i społecznych z zachowaniem równowagi przyrodniczej oraz trwałości podstawowych procesów przyrodniczych, w celu zagwarantowania możliwości zaspokojenia podstawowych potrzeb poszczególnych społeczności lub obywateli zarówno współczesnego pokolenia, jak i przyszłych pokoleń”. Integracja Polski z UE oraz inne zobowiązania międzynarodowe zobowiązywały polski rząd do opracowania długofalowej strategii zrównoważonego rozwoju kraju. Taką strategią, pt. Polska 2025 – Długoterminowa Strategia Trwałego i Zrównoważonego Rozwoju, została opracowana w 2000 r. Odniesienie do zrównoważonego rozwoju można znaleźć zarówno w dokumentach strategicznych dotyczących całej gospodarki Polski (Narodowy Plan Rozwoju, Narodowa Strategia Rozwoju Regionalnego), jak

również w strategicznych dokumentach dotyczących poszczególnych sektorów gospodarki, np. Strategia Rozwoju Turystyki, Strategia Rozwoju Wsi i Rolnictwa.

3. Turystyka w koncepcji rozwoju zrównoważonego

Turystyka od połowy XX w. jest jednym z najdynamiczniej rozwijających się działów gospodarki świata. Rozwój turystyki powodował w wielu przypadkach naruszenie relacji gospodarka – środowisko naturalne – społeczeństwo. Idea rozwoju zrównoważonego w turystyce stała się ważnym elementem w rozwoju zrównoważonym świata.

Turystyka jest zjawiskiem złożonym. Wpływa na nią wiele czynników. Wg Gaworeckiego (2003) najważniejszą grupę stanowią czynniki ekonomiczne. Poza nimi wskazuje czynniki społeczne, polityczne, technologiczne i ekologiczne. Do najważniejszych elementów we wskazanych grupach, które wpływają na rozwój turystyki można zaliczyć (Gaworecki 2003):

- przyrost dochodów ludności w wielu państwach świata, co powoduje, że coraz więcej osób ma możliwość zaspokajania swych potrzeb wyższych rzędów, a wśród nich potrzeb związanych z turystyką;
- stosunkowo stabilna sytuacja walutowa, która ułatwia m.in. turystykę międzynarodową;
- korzystna koniunktura, która sprawia, że konsumenci chętniej sięgają po ofertę turystyczną. Wydatki turystyczne w okresie koniunktury rosną szybciej niż PKB, natomiast w okresach gorszej koniunktury (faza recesji, bądź spadku PKB) dla turysty charakteryzujących się najczęściej brakiem pewności uzyskiwania dochodów na odpowiednio wysokim poziomie w przyszłości, obserwuje się rezygnacje z droższych produktów turystycznych na rzecz tańszych (np. zamiast wyjazdu wakacyjnego za granicę, korzysta się z wypoczynku w kraju, lub też skraca się czas pobytu na wakacjach);
- wzrost znaczenia turystyki dla gospodarki krajowej, w niektórych krajach turystyka odpowiada za znaczną część PKB, np. kraje basenu Morza Karaibskiego, czy w mniejszym stopniu kraje basenu Morza Śródziemnego;
- zwiększenie przeciętnej długości życia, co wpływa na wzrost znaczenia turystyki osób starszych, nieaktywnych zawodowo, natomiast dysponujących wolnym czasem, który mogą wykorzystać np. na wyjazdy turystyczne;

- wprowadzenie płatnych urlopów oraz skracanie tygodnia pracy, tym samym zwiększenie ilości czasu wolnego, który można wykorzystać na konsumpcję turystyczną;
- rozwój transportu, a także obniżenie jego kosztów, co przyspiesza i znacząco ułatwia dostęp do miejsc położonych niemal na całym świecie;
- industrializacja i urbanizacja, które potęgują chęć odpoczynku od swego codziennego środowiska, co wpływa na wzrost zapotrzebowania na wyjazdy wypoczynkowe;
- przemiany polityczne na świecie ułatwiające międzynarodowy ruch turystyczny, integracja;
- edukacja ekologiczna wskazująca na ograniczoność i unikatowość zasobów przyrodniczych;
- chęć poznania nowych miejsc, nowych kultur, czyli edukacja przez turystykę, co ogranicza ryzyko konfliktów;
- moda i snobizm oraz pobudki ambicjonalne i naśladownictwo, poprzez konsumpcję turystyczną chęć dorównania innym i podwyższenie samooceny.

Rozwój turystyki, generalnie, wpływa korzystnie na gospodarkę (np. poprzez wzrost dochodów), na turystę (regeneracja sił fizycznych i psychicznych, poznanie nowych miejsc i ludzi), a także na mieszkańców obszaru recepcji turystycznej (wzrost dochodów, nowe znajomości). Obok korzystnych skutków rozwoju turystyki, można wskazać też skutki negatywne, zwane dysfunkcjami turystyki. Są to wszystkie niekorzystne zjawiska, które są następstwem rozwoju turystyki. Dotyczą one zarówno sfery przyrodniczej, jak również ekonomicznej, społecznej i kulturowej obszarów terenów odwiedzanych, a także patologicznych zachowań wśród turystów. Do najczęściej spotykanych negatywnych skutków rozwoju turystyki można zaliczyć (Turystyka 2008):

- niszczenie środowiska naturalnego w skutek masowego ruchu turystycznego, a także rozbudowy infrastruktury turystycznej,
- komercjalizacja tradycji i zwyczajów kultury lokalnej,
- dezintegracja rodzin oraz postępowanie polaryzacji (np. dochodowej) miejscowej ludności,
- rozprzestrzenianie się patologii (narkomania, alkoholizm, prostytutka) w odwiedzonym środowisku społecznym,
- uzależnienie miejscowej gospodarki turystycznej od zewnętrznych czynników.

Koncepcja turystyki zrównoważonej stanowi element, który może ograniczyć negatywne skutki rozwoju turystyki. Turystyka zrównoważona jest koncepcją rozwoju turystycznego przyjaznego środowisku, z zachowaniem wpływu na ten rozwój społeczności lokalnej i osiągnięciem korzyści ekonomicznych. Wg EUROPARC Federation (Federation of Nature and National Parks of Europe) turystyka zrównoważona to każda forma rozwoju turystycznego, zarządzania oraz aktywności turystycznej, podtrzymująca ekologiczną, ekonomiczną i społeczną integralność obszarów, a także zachowująca dla przyszłych pokoleń zasoby naturalne i kulturowe tych terenów (Zaręba 2008). Światowa Organizacja Turystyki (UNWTO – United Nations World Tourism Organization) określa turystykę zrównoważoną jako właściwą koncepcję rozwoju przemysłu turystycznego odnoszącą się do turystyki masowej, jak również do niszowych form turystyki, a także miejsc eksploracji turystycznej na świecie. Z kolei Światowa Rada Podróży i Turystyki (WTTC – World Travel and Tourism Council) pojęcie to wiąże z partnerstwem publiczno – prywatnym i poszukiwaniem korzyści płynące z rozwoju turystyki nie tylko dla turystów, ale także lokalnych społeczności, biorąc pod uwagę triadę celów: ekonomicznych, społecznych i ekologicznych (Zaręba 2008).

Turystyka zrównoważona nie jest rodzajem turystyki związanym z określonym miejscem, sposobem przemieszczania się, czy też koniecznością posiadania pewnych umiejętności. Może się rozwijać na różnym terenie i mieć na różne cele. Powinna spełniać następujące warunki (Olaczek 2008):

- spełniać oczekiwania współczesnych turystów i ludności mieszkającej na obszarach recepcji turystycznej,
- zachowywać i wzmacniać możliwość spełniania takich oczekiwań w przyszłości,
- tak gospodarować przestrzenią i zasobami przyrody oraz korzystać z dziedzictwa kulturowego, by nie uszczuplić ich użyteczności gospodarczej, nie obniżyć wartości społecznej i estetycznej, a także zachować różnorodność biologiczną, integralność kulturalną i wolny bieg procesów ekologicznych,
- chronić i poprawiać jakość środowiska naturalnego,
- zapewniać ochronę charakterystycznych dla danego obszaru, oryginalnych cech krajobrazu,
- nie wpływać negatywnie na innych użytkowników wspólnej przestrzeni.

Wśród dokumentów międzynarodowych dla turystyki zrównoważonej najważniejsze znaczenie miała Agenda 21 dla Podróży i Przemysłu Turystycznego. Miała ona

wskazać najważniejsze cele gospodarce turystycznej, by zbliżyć ją do rozwoju zrównoważonego. Można do nich zaliczyć (Agenda... 1996):

- rozwój turystyki jako element ułatwiający zachowanie środowiska naturalnego oraz kultury społeczności lokalnej,
- turystyka jako forma promocji zdrowego trybu życia w harmonii ze środowiskiem naturalnym oraz innymi ludźmi, zbliżenie ludzi różnych narodowości i przekonań, kreowanie tolerancji,
- rozwój turystyki we współpracy z lokalną ludnością, począwszy od etapu planowania, co pozwala na uniknięcie konfliktów, a także daje możliwość pozyskania dochodów przez miejscową ludność,
- ograniczenie odpadów oraz oszczędność energii i wody w działalności turystycznej, co ograniczy niekorzystny wpływ na środowisko, stymulowanie zachowań proekologicznych.

Od tego czasu powstało na świecie wiele dokumentów uwzględniających założenia turystyki zrównoważonej. Znaczną część z nich opracowana została przez UNWTO, bądź UE. Listę najważniejszych dokumentów można znaleźć w opracowaniu Zaręby (2008).

4. Turystyka zrównoważona na obszarach przyrodniczo cennych Polski

Jednym z elementów turystyki zrównoważonej jest przyroda, co powoduje, że jej rozwój wiąże się przede wszystkim z obszarami wiejskimi.

W Polsce obszary wiejskie zajmują ponad 90% powierzchni kraju, na których mieszka niemal 40% mieszkańców (Rocznik... 2009). Znaczna część ludności zamieszkałej na obszarach wiejskich pracuje w rolnictwie. Udział zatrudnionych w tym dziale gospodarki w Polsce jest niekiedy kilkukrotnie wyższy niż w innych krajach UE. To wskazuje na potrzebę tworzenia miejsc pracy na wsi poza rolnictwem. Rozwój obszarów wiejskich zgodnie z zasadami zrównoważonego rozwoju pozwala na poszukiwanie innych, niż rolnictwo, źródeł dochodów. Jednym z takich źródeł może być turystyka.

Koncepcja rozwoju zrównoważonego turystyki na obszarach wiejskich powinna w sposób kompleksowy wskazywać możliwości zmian w sferach życia na wsi. Do sfer, które w istotny sposób mogą się zmienić dzięki turystyce można zaliczyć (Majewski, Lane 2003):

- sferę gospodarczą – celem turystyki zrównoważonej nie powinno być zastępowanie rolnictwa turystyką, lecz różnicowanie gospodarki danego terenu. Ma to na celu ograniczenie zależności od jednej działalności i niedopuszczenie do degradacji walorów turystycznych przez przekształcenie obszarów wiejskich w miejsce typowej turystyki wypoczynkowej;
- sferę środowiska przyrodniczego i kulturowego – celem turystyki zrównoważonej w tym obszarze jest powiązanie turystyki z walorami obszarów wiejskich, czyli ciszą i spokojem, możliwością wypoczynku na świeżym powietrzu, życiem gospodarstwa rolniczego i kulturą lokalną. Turystyka stanowi z jednej strony narzędzie rozwoju gospodarczego regionu, z drugiej strony przyczynia się do ochrony środowiska naturalnego i kulturowego regionu, które stanowią główne walory turystyczne obszarów wiejskich;
- sferę społeczną – kreowanie turystyki zrównoważonej i korzyści z niej płynące pozostają w rękach lokalnej społeczności, co pozwala na zachowanie wartości danej społeczności, stanowi źródło dochodów, a także pozwala na zachowanie specyficznego charakteru turystyki wiejskiej;
- sferę planowania przestrzennego – turystyka zrównoważona i jej skala powinny być dostosowane do specyfiki terenu, na który ma się rozwijać. Z reguły formy turystyki wiejskiej są zakrojone na małą skalę, co pozwala wyeliminować (lub ograniczyć) negatywne skutki płynące z rozwoju turystyki;
- sferę zarządzania turystyką – turystyka zrównoważona powinna stanowić czynnik, który pobudzi lokalną społeczność do działania, wykreuje aktywną postawę wśród mieszkańców, wykształci zmysł przedsiębiorczości i pozwoli na zdobycie nowych umiejętności;
- sferę zachowań turysty – w koncepcji turystyki zrównoważonej zakłada się, że turysta będzie świadomy zagrożeń, jakie może powodować i postępuje tak, by nie powodować negatywnych następstw dla środowiska naturalnego czy kulturowego regionu. Turysta powinien być także świadomy swoich potrzeb, gdyż to on w dużym stopniu decyduje o programie, powinien być przygotowany do wyjazdu turystycznego, nastawiony na aktywny wypoczynek, kontakt z lokalną społecznością.

Turystyka zrównoważona powinna stanowić o pozytywnych zmianach we wszystkich wskazanych sferach życia społeczności lokalnej.

Na obszarach wiejskich mogą występować różne formy turystyki. W ramach turystyki zrównoważonej można wyróżnić następujące formy (Jalinik 2002):

- turystyka wiejska – obejmująca całokształt turystyki na obszarach wiejskich,
- agroturystyka – turystyka w gospodarstwach rolnych,
- ekoagroturystyka – turystyka w gospodarstwach, które wytwarzają żywność metodami ekologicznymi,
- ekoturystyka – turystyka na obszarach przyrodniczo cennych.

Wskazany podział nie jest „ostry”, poszczególne rodzaje turystyki niejako nachodzą na siebie. Dotyczy to zwłaszcza agroturystyki, która może odbywać się także na obszarach przyrodniczo cennych, a niekiedy nie wiąże się z czynnym gospodarstwem rolniczym (wiele obiektów na terenach wiejskich reklamuje się pod szyldem agroturystyka mimo, że nie prowadzi i nigdy nie prowadziło działalności rolniczej).

Turystyka powiązana z obszarami cennymi przyrodniczo stanowi jedną z możliwości rozwoju obszarów wiejskich. Udział powierzchni obszarów chronionych ogółem w powierzchni kraju wynosi w Polsce 32,3% i waha się w poszczególnych województwach od 18% w dolnośląskim do 63,9% w świętokrzyskim (Ochrona... 2009). Wskazuje to na znaczenie tych obszarów w rozwoju turystyki w Polsce. Posiadają one znaczny potencjał przyrodniczych atrakcji turystycznych. Szczególnie jest to istotne dla gospodarstw rolnych zlokalizowanych na tych obszarach lub w ich bezpośrednim sąsiedztwie. Z jednej strony działalność rolnicza może być utrudniona, w związku z ograniczeniami wynikającymi z przepisów prawa dotyczących ochrony przyrody, z drugiej stanowi szansę wykorzystania wolnych zasobów mieszkaniowych oraz zasobów pracy i uzyskania dodatkowych dochodów z działalności agroturystycznej. Aby agroturystyka mogła rozwijać się na obszarach przyrodniczo cennych musi przynosić korzyści ekonomiczne mieszkańcom tych terenów, a regeneracyjne turystom. Konieczne jest spełnienie następujących warunków (Jalinik 2002):

- gospodarstwo agroturystyczne musi być atrakcyjne,
- gospodarstwo agroturystyczne powinno być położone w otoczeniu walorów i atrakcji turystycznych, powinien je otaczać specyficzny krajobraz, powinno charakteryzować się czystym środowiskiem,
- powinna być odpowiednia infrastruktura ekonomiczna i społeczna.

Rozwój turystyki zrównoważonej, zwłaszcza na obszarach przyrodniczo cennych, jest powiązany z rozwojem innych dziedzin gospodarki regionu, czyli ma charakter holistyczny. W przypadku obszarów cennych przyrodniczo występuje silne wzajemne

powiązanie między trzema funkcjami tych obszarów: ochronną, turystyczną i rolniczą. Występuje interakcja między tymi funkcjami (Bołtromiuk 2003). Rolnictwo stanowi bazę noclegową, a także wyżywieniową dla turystów, niekiedy przekształconą w gospodarstwa ekologiczne, z kolei turyści mają możliwość zapoznać się z przyrodą, poznać zasady jej ochrony, czy też zasady produkcji ekologicznej.

5. Walory turystyczne Narwiańskiego Parku Narodowego

Przykładem obszaru przyrodniczo cennego jest teren Narwiańskiego Parku Narodowego (NPN). Ochronę obszaru doliny Narwi, gdzie położony jest Narwiański Park Narodowy zapoczątkowały badania naukowe przeprowadzone w latach 1971-1981. Wskazały one na niepowtarzalność przyrody tego terenu i potrzebę jego ochrony. W 1985 r. powołano Narwiański Park Krajobrazowy, który obejmował 22747 ha (Bielonko i Laskowska 2002). Narwiański Park Narodowy został utworzony 1 lipca 1996 r. na mocy rozporządzenia Rady Ministrów (Dz. U. 1996 nr 77 poz. 368). Ochronie podlega fragment doliny Narwi na odcinku od Suraża do Rzędzian, wraz z bogactwem flory i fauny tego obszaru. NPN zajmuje powierzchnię 6810 ha, a otulina Parku obejmuje 15408 ha. Narwiański Park Narodowy leży w województwie podlaskim, na terenie powiatów wysokomazowieckiego (gminy Sokoły i Kobylin Obrzyny) i białostockiego (gminy Choroszcz, Łapy, Suraż, Turośń Kościelna i Tykocin). Siedzibą NPN jest dwór z XIX w. we wsi Kurowo. Dwór wraz z częścią parkową jest wpisany do rejestru zabytków.

Za najważniejszy walor przyrodniczy NPN uważa się rzekę Narew. Ma ona, jako jedną z trzech na świecie i jedyną w Europie, charakter rzeki anastomozującej, inaczej zwaną rzeką warkoczową. Charakterystyczną cechą takiej rzeki jest to, że płynie wieloma korytami, które rozdzielają się i łączą tworząc swoisty warkocz. Poza tym Narew na terenie Parku ma urwiste brzegi i płaskie dno oraz niewielki spadek podłużny powodujący wolne płynięcie wody (Bielonko 2007).

Dolina Narwi w granicach NPN jest unikalnym miejscem w skali świata pod względem awifauny. Jest jedną z najważniejszych ostoi ptaków w Polsce oraz ważnym miejscem odpoczynku i żerowania ptaków wędrownych. Teren Parku razem z otuliną został wyznaczony jako Obszar Specjalnej Ochrony Ptaków w ramach europejskiej sieci Natura 2000. Na terenie NPN stwierdzono 203 gatunki ptaków, z czego ponad 150 to gatunki lęgowe lub prawdopodobnie lęgowe. Wśród nich występują również ptaki zagrożone w skali świata lub Europy, czy też wpisane do Polskiej Czerwonej Księgi Zwierząt.

Obok wielu gatunków ptaków na terenie NPN występuje około 40 gatunków ssaków, 3 gatunki gadów, 13 gatunków płazów, 22 gatunki ryb oraz minóg ukraiński. Teren NPN to również skupisko roślin i przenikanie się ekosystemów lądowych z wodnymi. Dominują tereny otwarte: szuwary, łąki i pastwiska, stosunkowo dużo jest zakrzaczeń. Na obszarze Parku występuje ponad 600 gatunków roślin naczyniowatych, z czego ponad 20 gatunków jest objętych ochroną (Bielonko i Laskowska 2002).

Walory turystyczne są elementem, który sam w sobie nie spowoduje przyjazdów turystycznych do danego rejonu. By tak się stało należy je zagospodarować, czyli stworzyć atrakcję turystyczną. Na terenie NPN i jego otuliny atrakcjami mogą być stworzone szlaki turystyczne oraz ścieżki dydaktyczne.

Jednym z celów działalności parków narodowych jest edukacja¹. By realizować ten cel w pobliżu siedziby NPN w Kurowie stworzono ścieżkę dydaktyczną o nazwie „Kładka wśród bagien”. Ma ona długość około kilometra, 11 tablic edukacyjnych, a jej celem jest pokazanie różnorodności roślinności występującej w Parku. W otulinie NPN trzy ścieżki dydaktyczne zostały stworzone przez szkoły, w miejscowościach Bokiny, Kruszewo i Rogowo. Mają one długość od 2,5 do 8 km, a obok walorów przyrodniczych ukazują walory antropogeniczne okolic.

Przez otulinę NPN przebiega 12 szlaków turystycznych. Połowa z nich to szlaki piesze. Najbardziej znanym jest szlak im. Zygmunta Glogera o długości około 45 km. Jego celem jest zapoznanie turystów z działalnością pierwszego prezesa Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego. Poza tym przez obszar NPN przebiegają: Szlak Kolejarzy, Szlak im. Łukasza Górnickiego, Szlak im. Włodzimierza Puchalskiego, Szlak Nadnarwiański i Szlak Włókniarzy. Szlaki te łączą walory przyrodnicze NPN i jego okolic z atrakcjami antropogenicznymi i historią tych terenów. Obok szlaków pieszych wytyczono 4 szlaki rowerowe. Najdłuższy z nich, około 200 km, jest Podlaski Szlak Bociani, łączący trzy parki narodowe znajdujące się w województwie podlaskim, czyli Białowiecki PN, Biebrzański PN i Narwiański PN. Pozostałe szlaki są znacznie krótsze. Są to: Obwodnica Rowerowa NPN (ok. 90 km), Szlak Podmiejskich Rezydencji (ok. 50 km) i Szlak Światowida (ok. 20 km). Ciekawą formę spędzenia czasu stanowią szlaki wodne zlokalizowane na obszarze NPN. Szlaki te to Narwiański Labirynt i Kajakiem wokół Kurowa, pozwalają na bliskie zapoznanie z przyrodą Parku z perspektywy rzeki.

¹ art. 12.1 Ustawy o ochronie przyrody, tekst jednolity Dz. U. 2009 nr 151 poz.1220.

6. Agroturystyka w otulinie Narwiańskiego Parku Narodowego

Działalność rolnicza w przypadku wielu gospodarstw nie przynosi zadowalających dochodów. Wynika to, z jednej strony ze zbyt małej powierzchni użytków rolnych w gospodarstwie, a co za tym idzie małej skali produkcji, z drugiej strony sytuacja ta jest powodowana ekstensywnym sposobem gospodarowania. W tej sytuacji rolnicy szukają dodatkowych źródeł dochodu. Jednym ze sposobów na zwiększenie przychodów w gospodarstwach rolniczych jest działalność agroturystyczna. Jest to forma wypoczynku odbywanego na terenach wiejskich o charakterze rolniczym, w oparciu o bazę noclegową oraz atrakcje związane z gospodarstwem rolnym lub równoważnym i jego otoczeniem (Drzewiecki 1995). Jest powiązana z rolnictwem i gospodarstwem rolnym (Majewski i Lane 2001). Pozwala na wykorzystanie wolnych zasobów mieszkaniowych i zasobów pracy, zatem rozpoczęcie takiej działalności w wielu przypadkach nie pociąga za sobą znacznych nakładów inwestycyjnych.

Do kryteriów wyróżniających agroturystykę od innych form turystyki można zaliczyć (Łazarkowie 2002):

- stałe zamieszkanie na terenach wiejskich osób, które świadczą usługi agroturystyczne,
- usługi agroturystyczne stanowią działalność dodatkową, która uzupełnia główny nurt działalności gospodarstwa usługodawcy,
- świadczenie usług odbywa się odpłatnie.

Z reguły, niewielka koncentracja gospodarstw agroturystycznych w jednym miejscu oraz niewielka liczba turystów przebywających w gospodarstwach nie wpływa w sposób negatywny, w przeciwieństwie do turystyki masowej, na lokalne środowisko naturalne i kulturowe. Dlatego tą formę turystyki można wskazać jako przyjazną środowisku i rozwijać, najlepiej zgodnie z zasadami rozwoju zrównoważonego, na obszarach przyrodniczo cennych.

Powołanie w 1996 roku NPN, z jednej strony utrudniło działalność rolniczą na terenie włączonym do Parku bądź przyległym do niego, z drugiej strony stanowiło szansę na rozwój innych rodzajów działalności, powiązanych z wyodrębnionym obszarem chronionym. Jedną z szans była możliwość rozwoju turystyki w rejonie NPN, zwłaszcza agroturystyki.

Działalność agroturystyczną właściciele gospodarstw położonych w otulinie NPN rozpoczęli w różnych okresach. Trzech właścicieli gospodarstw rozpoczęło działalność w 2005 r., po dwa gospodarstwa w 2000 r. i 2002 r. oraz po jednym w innych latach.

Większość, bo 70% badanych gospodarstw, prowadzona była przez kobiety. Potwierdza to tezę, iż agroturystyka stanowi dodatkową działalność. Prowadzący gospodarstwa agroturystyczne posiadali stosunkowo dobre wykształcenie, po 40% właścicieli posiadało wykształcenie wyższe bądź średnie, pozostałe 20% wykształcenie zawodowe. Głównymi przyczynami podjęcia działalności agroturystycznej była możliwość uzyskania większych dochodów, wykorzystanie wolnych zasobów mieszkaniowych (po 80%) oraz wykorzystanie walorów położenia gospodarstwa (walory przyrodnicze NPN) (60%). By podjąć działalność właściciele gospodarstw uczestniczyli w stosownych kursach (70%), korzystali z wiedzy stowarzyszeń agroturystycznych lub wiedzy pracowników ośrodka doradztwa rolniczego (po 40%). Dwóch respondentów przygotowywało się do świadczenia usług we własnym zakresie.

Spośród badanych większość (90%) posiadała gospodarstwo rolne. Ich powierzchnia wynosiła od niespełna 10 do ok. 30 ha. Jeden ankietowany nie posiadał gospodarstwa rolnego, ale swoje usługi określał jako agroturystyka ².

Bazę noclegową w badanych gospodarstwach stanowiły pokoje umiejscowione w budynku, w którym mieszkali gospodarze lub w innym budynku. W przypadku dwóch gospodarstw, istniała możliwość wynajęcia oddzielnego domu. W większości gospodarstw istniała również możliwość rozbicia namiotu. Wszystkie gospodarstwa oferujące do wynajęcia pokoje, dysponowały pokojami dwuosobowymi. W mniejszym stopniu dostępne były pokoje 3 bądź 4 osobowe. Liczba miejsc noclegowych w gospodarstwach wahała się od 6 do 16. Właściciele zwracali również uwagę na możliwość dostawienia miejsc noclegowych na życzenie gości. Ogółem badani właściciele dysponowali ponad 100 miejscami noclegowymi (tab. 1). Niewielka liczba miejsc noclegowych ogranicza ryzyko niekorzystnych zmian w środowisku lokalnym wynikających z ruchu turystycznego.

² W myśl definicji agroturystyki taka działalność nie powinno być zakwalifikowana jako agroturystyka. Jednak w praktyce można zauważyć, że rolnicy prowadzący gospodarstwa agroturystyczne wygaszają produkcję rolniczą, niejako nastawiając się na działalność agroturystyczną, która przynosi często wyższe dochody niż produkcja rolna. Traktują oni działalność agroturystyczną jako główną, a gospodarstwo rolne stanowi bazę atrakcji dla turystów.

Niekiedy też zdarza się, że osoby z poza rolnictwa kupują dom z siedliskiem i tworzą tam bazę noclegową dla turystów, często swoje usługi reklamując jako agroturystykę, co w myśl literatury przedmiotu nie powinno być zakwalifikowane jako agroturystyka.

Tabela 1. Liczba pokoi i miejsc noclegowych w badanych gospodarstwach

Gospo-darstwo	Liczba pokoi				Liczba miejsc noclegowych
	2-osobowych	3-osobowych	4-osobowych	wieloosobowych	
1	3	-	-	-	6
2	2	1	1	-	11
3	3	2	-	-	13
4	3	1	1	-	13
5	1	-	2	-	10
6	2	-	3	-	16
7	-	-	-	1	7-10
8	5	-	-	-	10
9	2	2	1	-	11
10	-	-	-	1	6-8
Ogółem	21	6	8	2	103-108

Źródło: badania własne.

Właściciele gospodarstw agroturystycznych zadbali również o usługi gastronomiczne. W przypadku 6 z nich oferowano turystom wyżywienie (w zależności od potrzeb całodniowe bądź śniadanie). W pozostałych przypadkach do dyspozycji gości pozostawała wyposażona kuchnia.

Działalność agroturystyczna często łączy się z produkcją żywności w gospodarstwie, w tym produktów regionalnych, oraz z możliwością nabycia tej żywności przez turystów. W przypadku większości gospodarstw istniała taka możliwość. Turyści najczęściej mogli nabyć jaja kurze, mleko i wyroby mleczne, wędliny, warzywa i miód, w przypadku pojedynczych gospodarstw można było zakupić ponadto ryby, jaja gęsie i przepiórcze, czy też chleb pieczony na zakwasie. Pozwalało to na zwiększenie przychodów uzyskiwanych przez gospodarstwo, dzięki bezpośredniej sprzedaży produktów w nim wytworzonych. Z kolei turysta otrzymywał produkty żywnościowe ze znanego źródła, często wytworzone metodami tradycyjnymi w przystępnej cenie.

Zagospodarowanie gospodarstw na potrzeby wypoczynkowe turystów było zbliżone. We wszystkich gospodarstwach wyodrębniono miejsce na ognisko bądź grill oraz plac zabaw dla dzieci. W większości były ponadto boisko, staw, bądź oczko wodne, altana lub inne miejsce przygotowane do biernego wypoczynku. Niektóre gospodarstwa dysponowały również stołem do gry w tenisa, a w pojedynczych przypadkach również basenem przydomowym, bądź prywatnym muzeum regionalnym. W przypadku większości gospodarstw do dyspozycji turystów były rowery, kajaki bądź łódki puchówki. Gospodarze pomagali w organizacji wycieczek rowerowych bądź spływów po Narwi, lub potrafili wskazać osoby, które takie imprezy organizują. W kilku przypadkach oferowano usługi przewodnickie, wędkowanie, jazdę konną, a w zimie organizacje kuli-

gów. W jednym gospodarstwie atrakcje stanowiły przewozy wozem drabiniastym, naka pieczenia chleba na zakwasie oraz wytwarzania sera podpuszczkowego.

W opinii respondentów, preferowana przez turystów jest tzw. turystyka aktywna. Większość wskazuje na turystykę objazdową z wykorzystaniem własnych środków lokomocji i zwiedzanie bliższej bądź dalszej okolicy, traktując gospodarstwo jako bazę wypadową. Popularne wśród turystów były także przejażdżki rowerowe, spływy kajakowe, bądź pływanie łódkami puchówkami. Relatywnie rzadziej turyści korzystali z pieszych wędrówek. W opinii dwóch respondentów dość duże znaczenie ma także wypoczynek bierny, który uprawiają przede wszystkim osoby wracające po raz kolejny do danego gospodarstwa. Kilku respondentów zwróciło uwagę na turystykę związaną z obserwowaniem ptaków, która jest często celem osób przyjeżdżających do gospodarstw w okresie wiosennym. Wśród turystów przeważają Polacy, stosunkowo niewielkie znaczenie dla badanych gospodarstw mają przyjazdy zagranicznych turystów. Ich udział nie osiągnął w żadnym gospodarstwie nawet 10%.

Głównym celem przyjazdów turystów był Narwiański Par Narodowy. W opinii respondentów jest to najważniejsza atrakcja regionu (wskazana przez wszystkich badanych). Często zwracano uwagę turystów na miejsca w NPN, jak siedziba Parku w Kurowie oraz ścieżkę dydaktyczną zwaną Kładka przez bagna. Ponad połowa badanych polecała turystom zabytki w Białymstoku i Tykocinie, a także Białowieżę i Białowieski PN. Mniej osób zwracało uwagę turystom na atrakcje innych miejscowości leżących na Podlasiu, jak Choroszcz, Pętowo, Kruszyniany (tab. 2).

Tabela 2. Atrakcje turystyczne regionu Podlasia polecane turystom przez gospodarzy

Wyszczególnienie	Nr gospodarstwa										Liczba wskazań
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
Białowieża			+	+	+	+	+	+		+	7
Białystok	+		+	+			+		+	+	6
Choroszcz	+		+		+				+		4
Fort Koziółek	+	+		+							3
Kładka przez bagna	+	+		+	+	+		+	+		6
Kruszyniany			+	+	+	+	+				5
Kurowo	+	+	+		+	+		+	+	+	8
Narwiański PN	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	10
Pętowo		+			+			+			3
Tykocin	+	+		+	+	+		+		+	7
Twierdza w Osowcu				+	+						2
Inne		+	+		+	+	+	+	+		7

Źródło: badania własne.

Pojedynczy gospodarze wskazywali na inne ciekawe miejsca okolicy, np. Waniewo, Biebrzański PN, Suraż itp. W odpowiedziach zaznaczano także, że właściciele gospodarstw dysponują materiałami promocyjnymi regionu, z których turyści mogą uzyskać informacje na interesujący ich temat. Wskazuje to na znajomość walorów turystycznych nie tylko najbliższej okolicy, ale także całego Podlasia.

Na pytanie dotyczące infrastruktury turystycznej NPN i okolic kwaterodawcy nie byli jednomyślni. Po 30-40% z nich wskazywało na potrzeby:

- poprawy bezpieczeństwa ścieżek rowerowych, poprowadzenie ich trasami bez ruchu samochodów,
- poprawy dostępności informacji turystycznej w regionie NPN,
- związane z wyznaczeniem ścieżek dydaktycznych,
- poprawy oznakowania szlaków,
- dostosowania plaży do potrzeb turystów.

Podobnie wskazania wyglądały w przypadku infrastruktury paraturystycznej. Zwracano przede wszystkim uwagę na potrzebę poprawy jakości dróg, dostępności telefonii stacjonarnej i komórkowej oraz internetu. Ułatwi to dostęp komunikacyjną do gospodarstw, a także pozwoli na pełniejsze wykorzystanie nowych technologii w przekazywaniu informacji o ofercie turystycznej dla turystów.

Właściciele gospodarstw agroturystycznych w otulinie NPN jako główny problem w prowadzeniu działalności wskazują potrzebę promocji regionu NPN jako terenu atrakcyjnego turystycznie (80%). Wskazywano także na trudności w zdobywaniu pieniędzy ze środków Unii Europejskiej na rozwój działalności agroturystycznej i niejasność przepisów określających zasady przyznawania tych środków.

Wszyscy badani właściciele zamierzają prowadzić działalność agroturystyczną. Większość zamierza dostosowywać ofertę do potrzeb turystów, m.in. poprzez doposażenie pokoi, poprawę estetyki gospodarstwa, zakup mebli ogrodowych, tworzenie nowych atrakcji.

Badani nie wskazywali w sposób bezpośredni, iż w swej działalności kierują się zasadami rozwoju zrównoważonego, jednak prowadzone przez nich gospodarstwa w znacznym stopniu spełniają te zasady, zdając sobie sprawę, że zachowane środowisko naturalne oraz kulturowe (zwyczaje regionalne, kuchnia) stanowią dla nich szansę rozwoju.

7. Podsumowanie

Rozwój zrównoważony stanowi ważną koncepcję rozwoju gospodarczego świata, zaś turystyka zrównoważona jest szansą na rozwój nowych form turystyki. Agroturystyka stanowi ważny element zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich. Wpływa na poprawę jakości życia zarówno mieszkańców obszarów wiejskich, dzięki osiągnięciom celów ekonomicznych, społecznych i kulturowych, jak i turystów, dzięki zaspokoleniu ich potrzeb. Produkt turystyczny oferowany przez agroturystykę najczęściej spełnia wymogi rozwoju zrównoważonego, łącząc atrakcyjność przyrodniczą regionu ze społeczno-kulturowymi cechami regionu.

Narwiański Park Narodowy jest jednym z najcenniejszych przyrodniczo obszarów Polski. Stanowi tym samym ważną atrakcję turystyczną, dla której turystyka masowa może być zagrożeniem. Rozwój agroturystyki w otulinie NPN może w sposób pozytywny wpływać na gospodarstwa agroturystyczne, poprzez zwiększenie dochodów, pobudzanie przedsiębiorczości, czy zachowanie dziedzictwa kulturowego. Korzyścią jest także dbanie o zachowanie środowiska naturalnego, jako swoistego „magnesu” przyciągającego turystów. Turysta natomiast korzystając z oferty turystycznej zaspokaja szereg potrzeb, od edukacji ekologicznej, poprzez poznanie nowych kultur, zwyczajów, do zdobywania nowych umiejętności.

Literatura:

- Agenda 21 for the Travel and Tourism Industry (1996). Tryb dostępu: <http://www.world-tourism.org/sustainable/publications.htm>; odczyt październik 2010 r.
- Bielonko 2007: Narwiański Park Narodowy. Wydawnictwo Axis.
- Bielonko M., Laskowska I. 2002: Narwiański Park Narodowy. Oficyna Wydawnicza MULTICO.
- Bołtromiuk A. 2003: Ekonomiczne aspekty funkcjonowania obszarów chronionych. Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok.
- Brundtland G.H. 1991: Nasza wspólna przyszłość. Raport Komisji do spraw Środowiska i Rozwoju. PWN, Warszawa.
- Drzewiecki M. 1995: Agroturystyka. Instytut Wydawniczy Świadectwo, Bydgoszcz;
- Jalinik M. 2002: Turystyka na obszarach przyrodniczo cennych. Wydawnictwo Politechniki Białostockiej, Białystok.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. Tekst ujednolicony. Tryb dostępu: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19970780483>; odczyt październik 2010 r.
- Kośmicki E. 1998: Teoria ekorozwoju a możliwości przewyciężenia normatywizmu. ss. 135-146 [w] red. B. Poskrobko Sterowanie ekorozwojem. Tom I. Teoretyczne aspekty ekorozwoju. Wydawnictwo Politechniki Białostockiej, Białystok.
- Kryk B. 2003: Ekorozwój jako przyjęta koncepcja rozwoju społeczno-ekonomicznego a inwestycje ekologiczne. ss. 5-16. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego nr 367. Prace Katedry Mikroekonomii 8.
- Łazarkowie M. i R.: 2002. Gospodarka turystyczna. WSE Warszawa.

- Łojewski S. 2006: Strategia zrównoważonego rozwoju Unii Europejskiej. ss. 8-15 [w] red. E. Broniewicz: Stan i perspektywy rozwoju zrównoważonego. Dział Wydawnictw i Poligrafii Politechniki Białostockiej, Białystok.
- Majewski J., Lane B. 2001: Turystyka wiejska i rozwój lokalny, Fundacja Fundusz Współpracy COFUND, Poznań.
- Madej T. 2001: Zrównoważony i trwały rozwój w wybranych strategiach rozwoju regionalnego w Polsce. ss. 43-59 [w] red. F. Piontek: Ekonomia i rozwój zrównoważony. Tom II Wdrażanie. Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko, Białystok.
- Manteuffel Szoego H. 2006: Wybrane elementy relacji wieś/miasto/środowisko naturalne w aspekcie rozwoju zrównoważonego, ss. 274-282 [w] red. E. Broniewicz: Stan i perspektywy rozwoju zrównoważonego. Dział Wydawnictw i Poligrafii Politechniki Białostockiej, Białystok.
- Ochrona środowiska 2009. GUS, Warszawa.
- Olaczek R. 2008: Między swobodą a zakazem – o turystycznym korzystaniu z obszarów chronionych. ss. 15-23 [w] red. A. Gotowt-Jeziorska, J. Śledzińska: Turystyka zrównoważona i ekoturystyka. Wydawnictwo PTTK „Kraj”, Warszawa.
- Piontek F. 2001: Kontrowersje i dylematy wokół rozwoju zrównoważonego i trwałego. [w] red. F. Piontek: Ekonomia i rozwój zrównoważony. Teoria i kształcenie. Tom I. Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko, Białystok.
- Poskrobko B. 1997: Teoretyczne aspekty ekorozwoju. Ekonomia i Środowisko, nr 1; Rocznik statystyczny rolnictwa 2009. GUS, Warszawa.
- Sustainable development. Tryb dostępu: <http://ec.europa.eu/environment/eussd/>; odczyt październik 2010 r.
- Śleziak C. 2003: Szczyt Ziemi w Johannesburgu – ocena wyników i wyzwania dla Polski. [w] red. T. Borys: Zarządzanie zrównoważonym rozwojem. Agenda 21 w Polsce – 10 lat po Rio. Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko, Białystok.
- Turystyka red. W. Kurek, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, 2008.
- Ustawa o ochronie przyrody z dnia 16 kwietnia 2004 r., tekst jednolity Dz. U. 2009 nr 151 poz.1220.
- Ustawy Prawo ochrony środowiska z 27 kwietnia 2001 Dz. U. 2001, nr 62, poz. 627 z późn. zm..
- Zabłocki G. 2002: Rozwój zrównoważony – idee, efekty, kontrowersje (perspektywa socjologiczna). Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń.
- Zaręba D. 2008: Ekoturystyka. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

AGRO-TOURISM IN THE NAREW NATIONAL PARK AS A FACTOR OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Summary: The negative effect of world economic growth in second half of XX century caused the creation of the sustainable development concept. Implementation of the sustainable tourism concept was to reduce of bad effect of tourism development. The rural tourism, and especially agro-tourism can be an important element of sustainable tourism. Agro-tourism can improve quality of farmer's life and quality of inhabitants' of region life. Agro-tourism has a little effects on the destruction of natural environment and cultural heritage.

The agro-tourism in the Narew National Park is an important factor in the region development. Tourist are a group that purchase the products, which were produced at the farms. An important element is also taking care of meeting the needs of tourist, not only because of natural advantages, but also by farmers and created by them tourist attractions.

Keywords: sustainable tourism, agro-tourism, Narew National Park.

ROLA PROGRAMU LEADER W ROZWOJU OBSZARÓW WIEJSKICH W POLSCE

Streszczenie: Obszary wiejskie różnią się w stosunku do obszarów niewiejskich pod względem szeregu wskaźników społeczno-ekonomicznych, w tym wskaźników strukturalnych. Na obszarach wiejskich dochód na mieszkańca jest mniejszy, wskaźniki aktywności zawodowej kobiet są niższe, sektor usług jest mniej rozwinięty, poziom wykształcenia jest zwykle niższy i mniejszy odsetek gospodarstw domowych ma dostęp do szerokopasmowego Internetu. W niektórych regionach wiejskich głównymi problemami są oddalenie i peryferyjność. Brak szans zawodowych, kontaktów i infrastruktury szkoleniowej dotyka szczególnie kobiety i młodych ludzi w oddalonych obszarach wiejskich. W artykule opisano program Leader i jego rolę w rozwiązywaniu problemów społecznych na obszarach wiejskich.

Słowa kluczowe: rozwój, obszary wiejskie, program Leader, LGD

1. Wstęp

Obszary wiejskie w Polsce, zgodnie z metodologią ich wyodrębniania przez Główny Urząd Statystyczny, opartą na podziale administracyjnym, definiowane są jako tereny położone poza granicami administracyjnymi miast. Są to zatem obszary gmin wiejskich oraz części wiejskie gmin miejsko-wiejskich. Według metodologii GUS obszary wiejskie w Polsce stanowiły w 2007 r. ponad 93% powierzchni kraju i były zamieszkiwane przez około 38,8% ogółu ludności. Wyodrębnienie obszarów wiejskich byłoby możliwe również dzięki zastosowaniu metodologii przyjętej przez OECD oraz Eurostat, opartej na kryterium gęstości zaludnienia (odpowiednio: gęstość zaludnienia do 150 osób/km² oraz do 100 osób/km²), jednak w warunkach polskich prowadziłoby to do wyłączenia z obszarów wiejskich nie tylko wsi bezpośrednio sąsiadujących z dużymi miastami, ale także niektórych gmin wiejskich lub miejsko-wiejskich położonych w większej odległości od największych ośrodków miejskich w południowo-wschodniej części Polski. Doświadczenia dotychczasowej realizacji programów wspierających rozwój obszarów wiejskich oraz istniejące w terenie powiązania funkcjonalne stanowią istotne argumenty za zaliczeniem do obszarów wiejskich nie tylko terenów wiejskich według dotychczasowej definicji administracyjnej przyjętej przez GUS, ale też małych miast (do 5 tys. mieszkańców), gdyż pełnią one podobne funkcje jak duże wsie, będące siedzibami władz gminnych. Często wyłącznie względy historyczne rozstrzygały, że lokalne centrum administracyjne i gospodarcze

ma obecnie status wsi lub małego miasta. Tak rozumiane obszary wiejskie (wraz z miastami liczącymi do 5 tys. mieszkańców) zamieszkuje około 15,5 mln. mieszkańców, czyli około 41% ludności Polski.¹

Obszary wiejskie różnią się w stosunku do obszarów niewiejskich pod względem szeregu wskaźników społeczno-ekonomicznych, w tym wskaźników strukturalnych. Na obszarach wiejskich dochód na mieszkańca jest mniejszy, wskaźniki aktywności zawodowej kobiet są niższe, sektor usług jest mniej rozwinięty, poziom wykształcenia jest zwykle niższy i mniejszy odsetek gospodarstw domowych ma dostęp do szerokopasmowego Internetu. W niektórych regionach wiejskich głównymi problemami są oddalenie i peryferyjność. Brak szans zawodowych, kontaktów i infrastruktury szkoleniowej dotyka szczególnie kobiety i młodych ludzi w oddalonych obszarach wiejskich. Sektor rolny stanowi ważną część gospodarki Polski, dając ponad 2 mln miejsc pracy i 4,4 % PKB. Sektor ten pozostaje jednak silnie spolaryzowany i rozdrobniony pod względem wielkości wraz ze znaczącymi możliwościami i zagrożeniami dla firm.

Biorąc pod uwagę powyższe zjawiska i tendencje stwierdzić można, iż największym wyzwaniem dla obszarów wiejskich w Polsce jest rozwiązanie wielu problemów społecznych. Stąd celem artykułu jest przedstawienie roli programu Leader w rozwiązywaniu problemów społecznych i gospodarczych na obszarach wiejskich.

2. Strategiczne Wytyczne Wspólnoty dla Obszarów Wiejskich

Sformułowanie strategicznych wytycznych Wspólnoty dla rozwoju obszarów wiejskich ma za zadanie pomoc w²:

- w identyfikowaniu i uzgodnieniu obszarów, w których wykorzystanie wsparcia UE na rzecz rozwoju obszarów wiejskich tworzy największą wartość dodaną na poziomie UE,
- w tworzeniu powiązania z głównymi priorytetami UE (Lizbona, Göteborg) i przełożeniu ich na politykę rozwoju obszarów wiejskich,
- w zapewnieniu spójności z innymi politykami UE, w szczególności w dziedzinach spójności i środowiska naturalnego,
- w uzupełnieniu wdrożenia nowej prorynkowej wspólnej polityki rolnej (WPR) i związanej z nią niezbędnej restrukturyzacji w starych i nowych państwach członkowskich.

¹ Kierunki rozwoju obszarów wiejskich. Założenia do „Strategii zrównoważonego rozwoju wsi i rolnictwa”, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa, styczeń 2010, s.7-8.

² Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej, L 55/20 z dn. 25.02.2006.

W Unii Europejskiej rolnictwo jest nadal największym użytkownikiem gruntów wiejskich, jak również kluczowym czynnikiem decydującym o jakości terenów wiejskich i środowiska naturalnego. Wraz z ostatnim rozszerzeniem Unii Europejskiej wzrosła waga i znaczenie WPR oraz rozwoju obszarów wiejskich. Bez obu filarów WPR, polityki rynkowej i rozwoju obszarów wiejskich, wiele obszarów wiejskich stanęłoby w obliczu narastających problemów ekonomicznych, społecznych i środowiskowych. Europejski model rolnictwa odzwierciedla wielofunkcyjną rolę, jaką odgrywa działalność rolnicza w tworzeniu bogactwa i różnorodności krajobrazów, produktów żywnościowych oraz dziedzictwa kultury i przyrody³.

Rada Europejska w Göteborgu (w dniach 15 i 16 czerwca 2001 r.) ustaliła zasady przewodnie WPR, polityki rynkowej i rozwoju obszarów wiejskich. Zgodnie z jej konkluzjami dobre wyniki gospodarcze muszą iść w parze ze zrównoważonym wykorzystaniem zasobów naturalnych i zrównoważonymi poziomami odpadów, utrzymaniem różnorodności biologicznej, ochroną ekosystemów i zapobieganiem pustynnieniu. Aby sprostać tym wyzwaniom, WPR i jej przyszły rozwój powinny obrać jako jeden ze swych celów przyczynienie się do osiągnięcia zrównoważonego rozwoju, zwiększając nacisk na wsparcie zdrowych produktów wysokiej jakości, metod produkcji zachowujących równowagę środowiska naturalnego, obejmujących produkcję prowadzoną metodami ekologicznymi, surowce odnawialne i ochronę różnorodności biologicznej.

Polityka rozwoju obszarów wiejskich skupia się na trzech kluczowych obszarach: gospodarce rolno-spożywczej, ochronie środowiska oraz szerzej rozumianej gospodarce i ludności wiejskiej. Nowa generacja strategii i programów rozwoju obszarów wiejskich została skonstruowana wokół czterech osi, mianowicie: osi 1 – poprawa konkurencyjności sektora rolnego i leśnego, osi 2 – poprawa środowiska naturalnego i terenów wiejskich, osi 3 – jakość życia na obszarach wiejskich i różnicowanie gospodarki wiejskiej i osi 4 – Leader.

Wachlarz środków w ramach osi 1 jest skierowany na kapitał ludzki i fizyczny w sektorach rolno-spożywczym i leśnym (promując transfer wiedzy i innowacji) oraz produkcję wysokiej jakości. Oś 2 zapewnia środki na ochronę i wzmocnienie zasobów naturalnych, jak również zachowanie systemów rolnictwa i leśnictwa o wysokich wartościach przyrodniczych oraz tradycyjnych krajobrazów na europejskich obszarach wiejskich. Oś 3 wspomaga rozwój lokalnej infrastruktury i kapitału ludzkiego na obszarach wiejskich w celu

³ Konkluzje Prezydencji Rady Europejskiej w Luksemburgu (w dniach 12 i 13 grudnia 1997 r.), w Berlinie (w dniach 24 i 25 marca 1999 r.) i w Brukseli (w dniach 24 i 25 października 2002 r.).

poprawy warunków wzrostu gospodarczego i zatrudnienia we wszystkich sektorach oraz różnicowanie działalności gospodarczej. Oś 4 oparta na doświadczeniach programu Leader wprowadza możliwości innowacyjnego zarządzania poprzez oddolne, lokalne podejście do rozwoju obszarów wiejskich.

3. Charakterystyka społeczno-gospodarcza obszarów wiejskich w Polsce

Polska jest krajem zróżnicowanym przestrzennie pod względem warunków przyrodniczych i klimatycznych, stanu rozwoju gospodarczego, w tym wiodących gałęzi gospodarki, które determinują poziom życia i perspektywy funkcjonowania jej mieszkańców. Wiele regionów w Polsce ma charakter rolniczy i z tym sektorem wiąże się podstawowa działalność gospodarcza.⁴

Obszary wiejskie w Polsce stanowią 93,2% powierzchni kraju (291,3 tys. km²), a zatem ich znaczenie z punktu widzenia środowiskowego, ekonomicznego oraz społecznego jest ogromne.⁵ W 2008r. zostało wyodrębnionych 54 135 miejscowości wiejskich, 40 459 sołectw, 314 powiatów i 2 478 gmin.

Przeciętna wielkość miejscowości wiejskiej, pod względem liczby ludności, wynosi 275 mieszkańców przypadających na 1 miejscowość wiejską, ale w wielu miejscowościach liczba ta nie przekracza 100 osób. Najwięcej osób przypadających na 1 miejscowość wiejską (zobacz tabela 1) jest w województwie małopolskim (848), a najmniej w województwie podlaskim (122).

Tabela1. Przeciętna liczba ludności przypadających na 1 miejscowość wiejską w województwach w Polsce w 2007r.

Wyszczególnienie	Liczba gmin
Dolnośląskie	327
Kujawsko-pomorskie	221
Lubelskie	269
Lubuskie	267
Łódzkie	182
Małopolskie	848
Mazowieckie	211
Opolskie	414
Podkarpackie	744
Podlaskie	122
Pomorskie	254
Śląskie	760

⁴ Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi Krajowy Plan Strategiczny Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013, Warszawa lipiec 2007.

⁵ *Krajowy Plan Strategiczny Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-201*, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa, lipiec 2007 r., s.5.

Wyszczególnienie	Liczba gmin
Świętokrzyskie	246
Warmińsko-mazurskie	151
Wielkopolskie	267
Zachodniopomorskie	168

Źródło: Rocznik Statystyczny Rolnictwa i Obszarów Wiejskich 2008, GUS, Warszawa 2008, s. 85

W Polsce liczba ludności na wsi w 2007 roku stanowiła 38,8% , z tego 50,3% to kobiety. Od 2000 roku zauważa się trend wzrastający - o 0,1%.⁶ Na obszarach wiejskich w 2007 roku zamieszkiwało około 14,79 mln osób. Szacuje się, że mimo prognozowanego w kolejnych latach spadku liczby ludności ogółem w Polsce, na obszarach wiejskich zaznaczy się niewielki trend wzrostowy. Tym samym przewiduje się, że tereny wiejskie w 2015 roku będzie zamieszkiwać ok. 14,93 mln osób (prognoza GUS, 2003).⁷

Relacja liczby ludności w wieku nieprodukcyjnym do ludności w wieku produkcyjnym wynosi około 55% , a na wsi 62% (zobacz tabela 2)⁸.

Tabela 2. Podział ludności ze względu na wiek przedprodukcyjny, produkcyjny i poprodukcyjny.

	Ludność w wieku przedprodukcyjnym		Ludność w wieku poprodukcyjnym		Ludność w wieku poprodukcyjnym	
	2005	2007	2005	2007	2005	2007
<i>Obszary wiejskie</i>						
<i>Kobiety</i>	3 835	3 650	11 899	11 908	3 969	4 146
<i>Mężczyźni</i>	4 029	3 838	12 506	12 638	1 919	1 936
<i>W tym na wsi</i>						
<i>Kobiety</i>	1 711	1 632	4 189	4 279	1 499	1 526
<i>Mężczyźni</i>	1 798	1 718	4 766	4 884	770	761

Źródło: Rocznik statystyczny rolnictwa i obszarów wiejskich, GUS, Warszawa 2008, s. 90.

Na obszarach wiejskich w latach 2005-2007 zwiększyła się liczba ludności w wieku produkcyjnym o około 132 tys mężczyzn (ok.1,1%) i o 9 tys kobiet, czyli wzrost o 0,008%. W 2005 r. było więcej mężczyzn o 607 osób niż kobiet w wieku produkcyjnym⁹. Natomiast w 2007r. różnica ta wynosiła już 730 osób. Na wsi obserwuje się także wzrost liczby osób w wieku produkcyjnym¹⁰ - około 2,5% kobiet i mężczyzn o 2,1%¹¹. Czynniki szybszego wzrostu osób w wieku produkcyjnym na wsi były: wyższa dzietność rodzin wiejskich, która wynosiła 11,6 tys. (w miastach - 0,9 tys.) oraz znaczne zmniejszenie się migracji ludności wiejskiej do miast.

⁶ Rocznik Statystyczny Rolnictwa i Obszarów Wiejskich, GUS, Warszawa 2008, s. 88-89.

⁷ Więcej: E. Skotnicka-Illasiewicz (pr. zb.), 5 lat członkostwa Polski w UE w perspektywie społecznej, Warszawa 2009.

⁸ Do 18 roku życia

⁹ Wiek produkcyjny dla mężczyzn wynosi 18-64, a dla kobiet 18-59 lat.

¹⁰ Wiek poprodukcyjny dla kobiet powyżej 59 lat, a dla mężczyzn powyżej 64 lat.

¹¹ Rocznik Statystyczny Rolnictwa i Obszarów wiejskich, GUS, Warszawa 2008, s.88-89.

Jednocześnie w latach 2005-2007 na terenach wiejskich zmniejszył się udział osób w wieku przedprodukcyjnym o 159 tysięcy (w tym kobiet o 79 tysięcy), głównie na skutek trwającego spadku urodzeń. Na obszarach wiejskich zarówno w 2005, jak i 2007 roku przeważali mężczyźni, ale trend wykazuje tendencję spadającą. Odsetek ludności w wieku poprodukcyjnym w latach 2005-2007 na terenach wiejskich wzrósł. Porównując rok 2007 z rokiem 2000 liczba mężczyzn w wieku poprodukcyjnym wzrosła o 8,3%, a kobiet o 7%. Biorąc pod uwagę ludność na obszarach wiejskich kobiet jest dwa razy więcej niż mężczyzn i zauważa się trend rosnący. Liczba osób bezrobotnych na obszarach wiejskich w 2005 roku wynosiła 2773 tys. osób i spadła w 2007 r. o 37%, natomiast na wsi porównując 2005 rok z 2007 bezrobocie wzrosło o 2,4%. Stopa bezrobocia w 2007 roku kształtowała się na poziomie 9,6%, z tego na wsi wynosiła 9,2 %. Odnotowany został znaczny wzrost w porównaniu z 2005 rokiem, gdy stopa bezrobocia była na poziomie 17,7%. Najwięcej osób bezrobotnych na wsi znajduje się w przedziale wiekowym 25-34 lata, a najmniej osób bezrobotnych w przedziale 55 lat i więcej. Wykształcenie ludności wiejskiej nadal wypada niekorzystnie w porównaniu z poziomem wykształcenia mieszkańców miast. Pod względem wykształcenia ludności wiejskiej w porównaniu z ludnością miejską, ciągle występuje duża różnica, choć systematycznie następuje poprawa w tym zakresie. Poziom wykształcenia na wsi jest nadal zbyt niski i stanowi niejednokrotnie barierę podjęcia działalności w innych zawodach niż rolnicze, w tym także na własny rachunek. Młodzież na wsi znacznie częściej niż w miastach wybiera szkołę zawodową, czego główną przyczyną są względy ekonomiczne (trudniejsza sytuacja dochodowa ludności wiejskiej, koszty dojazdu itp.). Równocześnie poziom wykształcenia ludności w wieku produkcyjnym oraz szanse na wykształcenie osób w wieku przedprodukcyjnym na wsi są gorsze aniżeli w mieście, a to za sprawą nie tylko kończenia edukacji na niższym poziomie (głównie zasadnicze zawodowe), lecz także niższego poziomu kształcenia szkolnego i przedszkolnego.

Warunki nauki na wsi są zdecydowanie gorsze niż w mieście, także przeciętny poziom nauczania na wsi jest z reguły niższy. Na mniej korzystne możliwości edukacyjne dzieci wiejskich składa się szereg barier związanych z funkcjonowaniem systemu oświaty na wsi, np.: ograniczony dostęp do przedszkoli, gorzej wykwalifikowani nauczyciele, gorsza oferta edukacyjna szkolnictwa ponadpodstawowego oraz sytuacja materialna rodzin wiejskich, niedobór nauczycieli „przedmiotów deficytowych” w szkołach wiejskich (np. informatyki, języka angielskiego), niższą dostępność zajęć pozalekcyjnych, mniejsze możliwości doszkalać się nauczycieli ze szkół wiejskich, łączenie klas różnych poziomów wiekowych w grupy zajęciowe, niższy standard wyposażenia szkół w szczególności w nowocze-

sne pomoce naukowe czy nowoczesne boiska oraz sale gimnastyczne, bariera finansowa i komunikacyjna związana z nauką poza miejscem zamieszkania, utrudniony dostęp do informacji w formie elektronicznej, obciążenie pracą w gospodarstwie rolnym, często niższe aspiracje edukacyjne mające swoje źródło w statystycznie niższym poziomie wykształcenia rodziców. Podnoszenie kwalifikacji osób zamieszkujących obszary wiejskie jest kluczowym elementem, warunkującym rozwój tych obszarów, w tym przemian na rynku pracy.¹² W roku szkolnym 2004/2005 w szkołach podstawowych uczyło się 1125118 dzieci, liczba ta spadła w 2006/2007 o około 9%, a w gimnazjach można zaobserwować wzrost o 3,2%. W roku szkolnym 2007/2008 w szkołach podstawowych na 1 nauczyciela przypadało 12 dzieci, a w gimnazjach liczba ta wynosi 23 osoby.

Tabela 3. Liczba szkół w województwach w 2007r.

Województwo	Liczba szkół podstawowych
Dolnośląskie	426
Kujawsko-pomorskie	490
Lubelskie	928
Lubuskie	209
Łódzkie	572
Małopolskie	1142
Mazowieckie	1215
Opolskie	282
Podkarpackie	971
Podlaskie	352
Pomorskie	435
Śląskie	513
Świętokrzyskie	516
Warmińsko-mazurskie	384
Wielkopolskie	903
Zachodniopomorskie	286

Źródło: op. cit., s. 118.

Najwięcej szkół podstawowych w 2008 roku było w województwie mazowieckim (1215) oraz w województwie małopolskim (1142) i w tych województwach zanotowano największą liczbę osób uczących się, zaś najmniej szkół podstawowych znajduje się województwie opolskim (282) i zachodniopomorskim (286), a najniższa liczba uczniów w województwie lubuskim i opolskim (zobacz tabela 3).

Jedną z najważniejszych form wpływających na wyrównywanie szans edukacyjnych od najmłodszych lat jest zapewnienie dzieciom z obszarów wiejskich i miast porównywalnego startu w procesie edukacji poprzez upowszechnienie edukacji przedszkolnej na obszarach wiejskich. Szacuje się, iż aktualnie w Polsce wychowaniem przedszkolnym obję-

¹² Więcej: E. Skotnicka- Illasiewicz (pr. zb.), 5 lat członkostwa Polski w UE w perspektywie społecznej, Warszawa 2009.

tych jest ogółem 52,6% dzieci w wieku 3-5 lat (w mieście 70,6%, na wsi 28,4%). W roku szkolnym 2007/2008 wskaźnik ten wynosił odpowiednio: ogółem 47,3%, w miastach 65,7% i na wsi 23,1%. Wzrosła także liczba przedszkoli (publicznych i niepublicznych) z 7844 w 2007r. do 8179 w 2008 r. Ponadto w całym kraju powstało 636 publicznych i niepublicznych innych form wychowania przedszkolnego (497 punktów przedszkolnych oraz 139 zespołów wychowania przedszkolnego). Na podstawie dostępnych danych można również stwierdzić, iż choć obecnie w każdej gminie dzieci mają dostęp do różnych placówek wychowania przedszkolnego: przedszkoli lub innych form wychowania przedszkolnego albo oddziałów przedszkolnych przy szkołach podstawowych, to jednak nie są zaspokojone wszystkie potrzeby w tym zakresie¹³.

Z miesięcznych wydatków w jednym gospodarstwie domowym największą kwotę w 2007r. wydawało się na żywność (34,4%), a najmniej na edukację (1%). Porównując 2007 rok z rokiem 2006 można zauważyć że wydatki gospodarstwa domowego zmalały o 0,6%, a na edukację wzrosły o 0,1%. W tym czasie zmalały również wydatki na mieszkanie i energię o 1,4% w ciągu roku. W 2007 wynosiły 18,2%, a wydatki na rekreację i kulturę kształtują się bez zmian na poziomie 4,7%.

Jak wynika z danych urzędu statystycznego nie każde gospodarstwo domowe posiada pralkę, to urządzenie trwałego użytku posiadało w 2007r. tylko $\frac{3}{4}$ osób mieszkających na wsi. Natomiast samochód osobowy posiadało 62% gospodarstw domowych, także każdego roku wzrasta ilość gospodarstw domowych posiadających to dobro. Natomiast komputer osobisty z dostępem do Internetu posiadało zaledwie $\frac{1}{3}$ gospodarstw domowych i wskaźnik ten bardzo szybko rośnie.

Poprawę sytuacji na obszarach wiejskich zauważa się przede wszystkim w zakresie technologii produkcji rolnej, stopnia modernizacji gospodarstw, dostępu do Internetu, dostępu do sieci telefonii stacjonarnej, możliwości inwestycji w gospodarstwach rolnych, jakości dróg, możliwości podnoszenia kwalifikacji zawodowych.

Z Internetu w 2007r. korzystało w mieście 60% osób, a na wsi około 40% mieszkańców. Na bieżąco z Internetu korzysta w mieście około 50% mieszkańców i 30% na wsi (patrz tabela 4).

Rolnictwo ma bardzo istotny wpływ na stan środowiska naturalnego ponieważ krajobraz obszarów wiejskich jest ukształtowany w znacznym stopniu przez długotrwałą działalność rolniczą, stanowiącą o mozaice krajobrazowej i różnorodności, a także bogactwie

¹³ Kierunki rozwoju obszarów wiejskich. Założenia do „Strategii zrównoważonego rozwoju wsi i rolnictwa”, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa, styczeń 2010.

gatunkowym roślin i zwierząt, związanych w różnym stopniu z gospodarowaniem przez człowieka. Istnienie niektórych cennych ze względów przyrodniczych siedlisk byłoby niemożliwe bez kontynuacji tradycyjnej działalności rolniczej. Z drugiej strony rolnictwo może stanowić zagrożenie dla środowiska przy mało zrównoważonym zużyciu zasobów naturalnych, nadmiernemu i nieracjonalnemu nawożeniu, niedostosowanej agrotechnice, braku przestrzegania zasad dobrej praktyki rolniczej. Rolnictwo ma wpływ na wiele elementów środowiska m. in. na: zasoby wodne, różnorodność biologiczną i stan siedlisk przyrodniczych, stan gleb, krajobraz, a nawet, w szerszym kontekście – klimat.¹⁴

Tabela 4. Użytkownicy Internetu według miejsca zamieszkania w 2007r.

Wyszczególnienie	Ogółem	Miasto	Wieś
Osoby korzystające z Internetu	52,2%	59,9%	39,3%
ponad rok temu	3,6%	3,6%	3,6%
od 3 do 12 miesięcy temu	4,5%	4,4%	4,6%
W ciągu ostatnich 3 miesięcy	44,1%	51,7%	31,2%
Osoby nigdy nie korzystające z Internetu	47,8%	40,3%	60,7%

Źródło: Rocznik Statystyczny Rolnictwa i Obszarów Wiejskich 2008, GUS, Warszawa 2008, s. 114.

Obszary wiejskie charakteryzują się różnorodnością sytuacji: od wyludniających się i podupadających oddalonych obszarów wiejskich, aż po podmiejskie obszary wiejskie znajdujące się pod rosnącą presją centrów miejskich.

Stan różnorodności biologicznej, gleb, zasobów wodnych, siedlisk przyrodniczych, w tym lasów na obszarach wiejskich determinowany jest przez intensywność produkcji rolniczej i takie jej elementy, jak przechowywanie nawozów i środków ochrony roślin, stosowanie odpowiednich agrotechnik, nawożenie, obsadę zwierząt, obecność stref buforowych. W ostatnich latach wydajność środowiskowa rolnictwa w zakresie ochrony zasobów naturalnych i ich zwiększania była zróżnicowana. Jeśli chodzi o jakość wody to nadmiar azotu zmniejszył się nieznacznie od 1990 r., chociaż niektóre regiony wciąż doświadczają wycieku składników pokarmowych z gleby. Na wielu obszarach wciąż występują problemy emisji amoniaku, eutrofizacja, degradacja gleby i spadek różnorodności biologicznej. Coraz większą część obszarów rolniczych przeznaczają się jednak na produkcję prowadzoną metodami ekologicznymi (178731,5 hektarów z certyfikatem oraz 136116,1 ha w okresie przestawiania na produkcję metodami ekologicznymi)¹⁵. Systemy rolnictwa o wysokich wartościach przyrodniczych odgrywają ważną rolę w zachowaniu różnorodności biologicznej i naturalnych siedlisk, jak również w ochronie krajobrazów i jakości gleby. W

¹⁴ Krajowy Plan Strategiczny Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa, lipiec 2007.

¹⁵ Rocznik statystyczny rolnictwa 2009, GUS, Warszawa, 2010, s. 102.

większości państw członkowskich takie systemy rolnictwa stanowią między 10% a 30% obszarów rolniczych. Na niektórych obszarach zaniechanie działalności rolniczej może pociągać za sobą poważne zagrożenia dla środowiska naturalnego. Z tego względu w nadchodzących latach obszary wiejskie staną w obliczu szczególnych wyzwań dotyczących wzrostu gospodarczego, zatrudnienia i zrównoważonego rozwoju. Mają one jednak rzeczywiste możliwości rozwoju w nowych sektorach jako miejsce do rozwoju rekreacji i turystyki, atrakcyjne miejsce zamieszkania i pracy lub jako skarbiec zasobów naturalnych i cennych krajobrazów.

4. Program Leader w Polsce

Polityka rozwoju obszarów wiejskich staje się coraz ważniejszym elementem Wspólnej Polityki Rolnej (WPR). Wspiera ona trwały rozwój na terenach wiejskich Europy zajmując się problematyką gospodarczą, społeczną i ochrony środowiska. Leader jest innowacyjnym podejściem w ramach unijnej polityki rozwoju obszarów wiejskich. Leader oznacza „powiązanie działań z zakresu rozwoju wsi”¹⁶. Jak sugeruje nazwa, jest to sposób na mobilizowanie i realizowanie rozwoju wsi wśród lokalnych społeczności wiejskich a nie stały zestaw środków do realizacji. Doświadczenia pokazują, że podejście Leader może przyczynić się do realnej zmiany w codziennym życiu ludzi na obszarach wiejskich. Może ono odgrywać ważną rolę w pozyskiwaniu nowych reakcji na stare i nowe problemy wsi, oraz stać się rodzajem „laboratorium” do budowania zdolności lokalnych oraz testowania nowych sposobów na realizowanie potrzeb społeczności wiejskich. Podejście to przyniosło do tej pory na wielu obszarach wiejskich UE złożonej z 15¹⁷ państw członkowskich cenne rezultaty i mogłoby odegrać istotną rolę pomagając obszarom wiejskim nowych i przyszłych państw członkowskich Unii w przystosowaniu się do dzisiejszej zmiennej rzeczywistości.

Program LEADER jest wdrażany w Unii Europejskiej od 1991r. jako odrębna inicjatywa. W Polsce wdrażany jest od początku naszego członkostwa w Unii Europejskiej. Doświadczenia zdobyte w tym okresie są bardzo pozytywne.¹⁸ Inicjatywa została stworzona w celu rosnącego zapotrzebowania na zrównoważony rozwój obszarów wiejskich i aktywizowanie społeczności lokalnych na tych terenach. Celem działania programu jest stymulowanie Lokalnych Grup Działania na zasadzie partnerstwa trójsektorowego: sektora

¹⁶ Po francusku “ Liaison entre actions de developpement rural”

¹⁷ W UE złożonej z 15 państw członkowskich przed jej rozszerzeniem do 25 państw członkowskich w maju 2004 roku.

¹⁸ Więcej: A.Hałasiewicz, Leader w Polsce, Warszawa, wrzesień 2008.

publicznego, prywatnego i społecznego. Program ten sprzyja lepszemu wykorzystaniu potencjału obszarów wiejskich, służy poprawie ich konkurencyjności i prowadzenia działalności gospodarczej, a także przyczynia się do współpracy mieszkańców. Zadaniem projektu Leader jest wspieranie rozwoju obszarów wiejskich, a zwłaszcza lokalnych przedsięwzięć pilotażowych.¹⁹ Inicjatywa ta wspiera nowatorskie projekty infrastrukturalne, inwestycyjne i doradcze w zakresie rozwoju wsi oraz zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich.²⁰ Została ona w całości sfinansowana przez Sekcję Orientacji Europejskiego Funduszu Orientacji i Gwarancji Rolnej.²¹ Jest to inicjatywa, która ma za zadanie wypracowanie nowych metod rozwoju terenów wiejskich. Dotyczy to głównie tworzenia miejsc pracy w sektorze pozarolniczym, rewitalizacji regionów wiejskich, transgranicznej współpracy obszarów wiejskich, wdrażania nowych technologii i know-how. Inicjatywa LEADER realizowana jest w oparciu o założenia polityki strukturalnej oraz Wspólnej Polityki Rolnej. Od początku funkcjonowania LEADER miał charakter eksperymentalny, ponieważ jego głównym zadaniem było wypracowanie nowych metod rozwiązywania problemów istniejących na terenach wiejskich. Najważniejszą cechą tej inicjatywy jest jej oddolny charakter. Oznacza to, że to społeczność lokalna, a nie organy wspólnotowe czy państwowe, decyduje o kierunku rozwoju danego obszaru. LEADER zachęca ludzi do wspólnego działania na rzecz swojego regionu, uczy współpracy mieszkańców z przedstawicielami władzy publicznej, przedsiębiorstwami działającymi na danym terenie. W ramach funkcjonowania tej inicjatywy te trzy sektory współpracują ze sobą. Projekty realizowane w ramach LEADER-a ściśle dotyczą określonego środowiska i są małej lub umiarkowanej wielkości (nie finansuje dużych projektów). Może to być na przykład budowa świetlicy młodzieżowej, rozwój turystyki wiejskiej, czy promocja produktów regionalnych. LEADER daje szansę realizacji projektów, którym administracja państwowa odmówiłaby finansowania. Projekty finansowane w ramach LEADER-a uzupełniane są środkami pochodzącymi z innych programów i działań. Jeśli LEADER nie posiada środków finansowych, skupia zasoby i prowadzi działania niematerialne, które stanowią podłoże dla realizacji działań materialnych, mających inne źródła finansowania. Podczas trwania inicjatywy LEADER wyodrębniono osiem specyficznych cech, które tworzą „podejście typu LEADER” lub „metodę LEADER-a”.

Do podstawowych cech programu Leader należy zaliczyć:

¹⁹ A.Filipek, Fundusze Unii Europejskiej, Wydawnictwo PLACET, Warszawa 2009, s. 58.

²⁰ T. Kierzkowski, A. Jankowska, R.Knapik Fundusze strukturalne oraz Fundusz Spójności, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2009, s. 39.

²¹ A.Filipek, Fundusze Unii Europejskiej, Wydawnictwo PLACET, Warszawa 2009, s. 58

- ***podejście lokalne*** - polega na utworzeniu planu rozwoju lokalnego w oparciu o jego charakterystyczne cechy. Podczas opracowania planu bierze się pod uwagę mocne i słabe strony danego regionu, uwzględnia się rodzaj i intensywność stosunków społecznych, spójność ekonomiczną i kulturową, historię i tradycję. Następnie biorąc pod uwagę te wszystkie cechy formułuje się cele, które mają doprowadzić do całego regionu,
- ***podejście oddolne*** - chodzi o aktywne uczestnictwo wszystkich środowisk (mieszkańców, sektora prywatnego, władz terytorialnych, organizacji) w planowaniu, wdrażaniu i wykonywaniu działań, które składają się na wykonanie określonego działania.. Celem tej cechy jest dotarcie środków do tych społeczności, do których nie trafia pomoc z funduszy strukturalnych i programów rządowych,
- ***partnerstwo***- grupa otwarta na wszystkich nowych członków i nie zamyka się w gronie członków założycieli.
- ***innowacyjność*** - Leader poszukuje nowych, innowacyjnych rozwiązań problemów przed którymi stoją mieszkańcy konkretnego regionu,
- ***zintegrowane podejście*** - polega na włączeniu w realizację celów planu rozwoju lokalnego publicznych i prywatnych sektorów lokalnej gospodarki. Projekty zawarte w planie rozwoju tworzą pewną całość, są ze sobą powiązane. Wszystkie działania mają uwzględniać, oprócz sektorów gospodarki, ochronę środowiska naturalnego, inicjatywy kulturalne, edukację, stosunki społeczne, sprawy finansowe. Zintegrowane podejście składa się z dwóch poziomów. Pierwszy z nich to poziom indywidualnych projektów, angażujących aktorów i działania więcej niż jednego sektora. Poziom drugi to poziom, w którym biorą udział zasoby pochodzące ze wszystkich aktywnych części lokalnego społeczeństwa,
- ***tworzenie powiązań*** - powstało Obserwatorium LEADER-a, które zajmuje się umożliwieniem stworzenia europejskiej sieci rozwoju obszarów wiejskich, popieraniem transferu innowacji, wymianą doświadczeń między regionami, propagowaniem i upowszechnianiem podejścia typu LEADER wśród mieszkańców terenów wiejskich. Trzy razy do roku Obserwatorium wydaje „LEADER+ Magazine”, w którym zamieszczane są opisy realizowanych projektów oraz różne informacje dotyczące tej inicjatywy. W ramach Obserwatorium powstały krajowe i regionalne komórki. Cecha ta, to również współpraca partnerów z różnych regionów (miej-

skich i wiejskich) w celu wypracowania nowych kanałów marketingowych, wdrażania nowych technologii i wiedzy, prowadzenia badań,

- **współpraca międzynarodowa**- polegają na realizacji wspólnych projektów przez LGD, pochodzących z co najmniej dwóch państw członkowskich.
- **lokalne zarządzanie i finansowanie**- LGD sama zarządza przyznanymi jej funduszami. Może jednak to zadanie powierzyć wyspecjalizowanej instytucji. Ten element jest reprezentowany i wdrażany przez władzę programową (cecha pozioma). Zapewnia ramy zarządzające, wewnątrz których lokalne grupy prowadzą swoją działalność. W państwach członkowskich występują różnice w prawach LGD związanych z zarządzaniem i finansowaniem.²²

Program Leader w Polsce wdrażany był pilotażowo od 2004r. jako jedno z działań Sektorowego Programu Operacyjnego „*Restrukturyzacja i modernizacja sektora żywnościowego i rozwój obszarów wiejskich 2004-2006*”. Pierwotnie na realizację programu zostało przeznaczonych 18 750 000 euro, ale poprzez decyzję Komitetu Monitorującego kwotę zwiększono do 30 443 952 euro, czyli o ok. 40%. Wdrażanie Programu Leader odbywa się w dwóch schematach. Schemat I realizowany był do końca 2004r. i miał doprowadzić do utworzenia Lokalnej Grupy Działania oraz opracowania Zintegrowanych Strategii Rozwoju Obszarów Wiejskich. Celem etapu pierwszego było przygotowanie społeczności obszarów wiejskich do pełnego wykorzystania potencjału oraz doświadczeń w latach 2007-2013.

Natomiast wdrażanie Schematu drugiego rozpoczęto w 2006r. i miało na celu wsparcie działalności Lokalnych Grup Działania oraz wdrażanie opracowanych wcześniej strategii, poprzez realizację projektów wielosektorowych, uwzględniających w szczególności rozwój turystyki, ochronę oraz promocję środowiska naturalnego krajobrazu i zasobów historyczno-kulturowych, popularyzację i rozwój produktów regionalnych a także działania szkoleniowe. W ramach Schematu I wnioski o dofinansowanie składane były przez gminy wiejskie i miejsko-wiejskie, związki międzygminne, osoby prawne tj. fundacje, stowarzyszenia, związki stowarzyszeń lub inne organizacje pozarządowe. Maksymalna wysokość projektu wynosiła 150 000 PLN. Do Fundacji Programów Pomocy dla Rolnictwa wpłynęło 248 wniosków o dofinansowanie na łączną kwotę 31,2 mln zł. Wymogów formalnych nie spełniło 23 wnioskodawców. Z uwagi na ograniczony budżet Fundacja

²² O. Tańska, Inicjatywa UE LEADER a rozwój nowego podejścia do obszarów wiejskich w Polsce, http://www.racjonalista.pl/kk.php/s,5433/k,3?fb_xd_fragment#?=&cb=f43702373475&relation=parent.parent&t&transport=fragment&type=resize&height=23 z dnia 30.10.2010.

podpisała 178 umów o dofinansowanie. W trakcie realizacji zrezygnowało 11 beneficjentów i ostatecznie zrealizowanych zostało 167 projektów oraz otworzono tyle samo Lokalnych Grup Działania. W tabeli 5 przedstawiono zrealizowane projekty w Schemacie I Pilotażowego Programu Leader +.

Tabela 5. Wykaz zrealizowanych projektów w Schemacie I Pilotażowego Programu Leader+

Województwo	Wartość	Liczba
Dolnośląskie	1 167 826	10
Kujawsko-pomorskie	1 274 817	13
Lubelskie	917 187	8
Lubuskie	443 460	4
Łódzkie	1 197 122	9
Małopolskie	2 797 541	23
Mazowieckie	2 024 286	15
Opolskie	594 916	6
Podkarpackie	1 572 961	13
Podlaskie	800 041	6
Pomorskie	1 301 218	12
Śląskie	1 026 038	8
Świętokrzyskie	1 291 482	13
Warmińsko-mazurskie	1 008 499	9
Wielkopolskie	1 405 274	12
Zachodniopomorskie	733 069	6
SUMA	19 555 736	167

Źródło: Realizacja Pilotażowego Programu LEADER + w Polsce, FAPA, Warszawa, sierpień 2007, s.7.

Najwięcej projektów w ramach Schematu I zrealizowano w województwie małopolskim, było ich 23. Natomiast najmniejszą liczbą, w których zrealizowano projekty, okazało się województwo lubuskie, gdzie zrealizowano tylko 4 projekty. Największą kwotę na realizację projektów przyznano województwu małopolskiemu, ale w przeliczeniu na 1 projekt więcej środków otrzymało województwo mazowieckie. Najmniejsze dofinansowanie otrzymało województwo lubuskie, ale w przeliczeniu na 1 projekt mniejszą kwotę otrzymało województwo opolskie. Łączna kwota na zrealizowanie 167 projektów wyniosła 19 555 732 złotych.

Z początkiem 2006 roku, równoległe z wdrażaniem schematu I, rozpoczęte zostały prace w ramach schematu II. Okres składania wniosków trwał od 18 kwietnia do 19 czerwca, czyli przez 2 miesiące. Aby ułatwić beneficjentom składanie poprawnych wniosków w drugim kwartale 2006r. Fundacja zorganizowała szkolenia i spotkania informacyjne dla potencjalnych wnioskodawców. Beneficjenci mogli ubiegać się maksymalnie o kwotę w wysokości 750 000 złotych. Do Fundacji wpłynęło 187 wniosków na kwotę około 125 mln złotych (zobacz tabela 6). Najwięcej wniosków zostało złożonych w województwie małopolskim (22), podkarpackim i wielkopolskim (po 18) oraz w województwie ku-

jawsko-pomorskim i mazowieckim (po 15). W przeliczeniu na 1 projekt najwięcej środków finansowych otrzymało województwo mazowieckie. Najmniej wniosków wpłynęło z województwa lubuskiego (4), opolskiego i zachodnio-pomorskiego (po 6), a w przeliczeniu na 1 projekt najwięcej środków finansowych otrzymało województwo lubuskie, pomimo najmniejszej liczby projektów. Spośród 187 wnioskodawców aż 155 było beneficjentami schematu I.

Tabela 6. Wykaz złożonych wniosków o dofinansowanie w Schemacie II

Województwo	Wnioskowana kwota	Ilość złożonych wniosków w Schemacie II
Dolnośląskie	7 772 185,64	12
Kujawsko-pomorskie	9 690 330,00	15
Lubelskie	4 927 951,00	9
Lubuskie	2 996 170,00	4
Łódzkie	8 950 100,00	13
Małopolskie	14 373 971,00	22
Mazowieckie	10 127 142,00	15
Opolskie	4 113 840,00	6
Podkarpackie	12 078 804,00	18
Podlaskie	5 954 969,00	9
Pomorskie	5 942 341,00	10
Śląskie	6 437 579,00	10
Świętokrzyskie	7 345 146,00	10
Warmińsko-mazurskie	7 100 663,68	10
Wielkopolskie	12 689 373,00	18
Zachodniopomorskie	4 440 186,00	6
SUMA	124 940 751,32	187

Źródło: op.cit., s 9.

Do połowy września 2006r. Fundacja zweryfikowała pozytywnie 155 wniosków, a 32 wnioski zostało odrzuconych. Główną przyczyną odrzucenia wniosków był brak uzupełnionych dokumentów przez beneficjentów, a szczególnie dotyczyło to rejestracji w Krajowym Rejestrze Sądowym. Przy rozpatrzeniu wniosków brano pod uwagę ocenę jakościową projektu Zintegrowanej Strategii Obszarów Wiejskich i doświadczenie i kwalifikację osób odpowiedzialnych w Lokalnych Grupach Działania za zarządzanie projektem, a także doświadczenie Lokalnej Grupy Działania. Zdecydowana większość strategii została oceniona pozytywnie, a z czego 30% uzyskało ocenę zbliżonej do maksymalnej, a tylko 5 % uzyskało mniej niż połowę ze wszystkich możliwych punktów. W zależności od ilości uzyskanych punktów projekty umieszczono na liście rankingowej. W schemacie II zawarto 150 umów na kwotę 98,5 mln złotych, czyli średnio po ok. 650 000 na 1 projekt (zobacz tabela 7).

Tabela 7. Liczba umów zawartych w Schemacie II Pilotażowego Programu Leader +

Województwo	Wartość	Liczba
Dolnośląskie	7 081 744	11
Kujawsko-pomorskie	8 803 040	13
Lubelskie	4 111 380	8
Lubuskie	2 953 270	4
Łódzkie	5 880 284	9
Małopolskie	10 478 149	16
Mazowieckie	5 798 534	9
Opolskie	2 728 425	4
Podkarpackie	9 438 844	15
Podlaskie	5 064 373	8
Pomorskie	4 289 063	7
Śląskie	5 576 844	9
Świętokrzyskie	6 456 125	9
Warmińsko-mazurskie	5 592 300	8
Wielkopolskie	9 886 457	14
Zachodniopomorskie	4 391 436	6
SUMA	98 530 268	150

Źródło: op.cit., s. 11.

Projekty Schematu II realizowane są w 865 gminach, czyli porównywalnie jak w schemacie I, który obejmował swoim zasięgiem 862 gminy. Największą kwotę dofinansowania otrzymały województwa: małopolskie (około 10,5 mln), podkarpackie (około 9,5 mln), a najmniej otrzymały województwa: opolskie (około 2,7 mln) oraz lubuskie (około 3 mln). Pod względem ilości realizowanych projektów najwięcej było w województwie małopolskim (16), podkarpackim (15) i wielkopolskim (14), a najmniej wniosków zrealizowano w województwie lubuskim i opolskim (po 4).

Tabela 8. Tematy wiodące w Zintegrowanej Strategii Rozwoju Obszarów Wiejskich.

Lp.	Nazwa tematu wiodącego	Liczba ZSROW w których występuje dany temat	% ZSROW w których występuje dany temat
1.	<i>Zastosowanie nowych informacji know-how i nowych technologii w celu podniesienia konkurencyjności produktów i usług terenów wiejskich.</i>	45	30
2.	<i>Poprawa jakości życia na obszarach wiejskich.</i>	105	70
3.	<i>Podnoszenie wartości lokalnych produktów, a zwłaszcza poprzez ułatwienie małym jednostkom produkcyjnym dostępu do rynku dzięki wspólnym działaniom.</i>	63	42
4.	<i>Wykorzystanie zasobów naturalnych i kulturowych, w tym potencjału obszarów należących do sieci Natura 2000.</i>	124	83

Źródło: op. cit., s. 14.

Strategie powinny obejmować co najmniej jeden z wiodących tematów bieżących²³:

- Zastosowanie nowych informacji know-how i nowych technologii w celu podniesienia konkurencyjności produktów i usług terenów wiejskich.

²³ Realizacja Pilotażowego Programu LEADER + w Polsce, FAPA, Warszawa, sierpień 2007, s.13.

- Poprawa jakości życia na obszarów wiejskich.
- Podnoszenie wartości lokalnych produktów, a zwłaszcza poprzez ułatwienie małym jednostkom produkcyjnym dostępu do rynku dzięki wspólnym działaniom.
- Wykorzystanie zasobów naturalnych i kulturowych, w tym potencjału obszarów należących do sieci Natura 2000.

Największą popularnością, spośród wymienionych tematów, cieszy się temat czwarty- wykorzystanie zasobów naturalnych i kulturowych, w tym potencjału obszarów należących do sieci Natura 2000. Natomiast najmniej popularny jest temat pierwszy- zastosowanie nowych informacji know-how i nowych technologii w celu podniesienia konkurencyjności produktów i usług terenów wiejskich.

Zakończenie realizacji projektów LGD i złożenie wniosków końcowych nastąpiło na koniec czerwca 2008 r., a ostateczne rozliczenie i zamknięcie Pilotażowego Programu Leader + nastąpiło w grudniu 2008r. Obecnie można stwierdzić, że realizacja schematu I została zakończona sukcesem, gdyż program objął 40% gmin wiejskich na terenie całego kraju. Lokalne Grupy działania, które realizowały schemat I, złożyły wnioski do schematu II, na kwotę znacznie przekraczającą środki w działaniu 2.7 Sektora programu Operacyjnego. Wydaje się, iż dzięki bardzo dobrej realizacji programu i dużej aktywności ze strony Lokalnych Grup Działania, Komitet Monitorujący zwiększył kwotę środków przeznaczonych na Program, co umożliwiło podpisanie aż 150 umów na dofinansowanie.²⁴

W nowym okresie programowania 2007-2013 program Leader będzie realizowany jako tzw. oś 4 Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich. Program Leader ma prowadzić do budowania kapitału społecznego, poprzez aktywizację mieszkańców oraz przyczynienie się do powstania nowych miejsc pracy na obszarach wiejskich. Poprzez włączenie Lokalnych Grup Działania w system podejmowania decyzji na danym obszarze, polepszy się zarządzanie lokalnymi zasobami oraz docelowo wzrośnie ich wartość. Realizacja osi 4 w dłuższej perspektywie przyczyni się do osiągnięcia celów osi 3, która została nazwana „Jakość życia na obszarach wiejskich i zróżnicowanie gospodarki wiejskiej”. Kwota środków planowanych do wykorzystania na lata 2007-2013 wynosi 787,5 mln EUR, czyli jest to znaczny wzrost w stosunku do poprzedniego okresu. Dodatkowo przedsięwzięcia typu Leader będą wdrażane w ramach wspomaganej osi 3. Działania realizowane w ramach osi będą obejmowały:

²⁴ Realizacja Pilotażowego Programu LEADER + w Polsce, FAPA, Warszawa, sierpień 2007, s.15.

- wspieranie funkcjonowania Lokalnych Grup Działania i realizowanych przez nie Lokalnych Strategii Rozwoju;
- projekty składane przez beneficjentów do LGD;
- wdrażanie projektów współpracy.

W nowym okresie programowania podstawową zmianą jest włączenie w proces realizacji samorządów województw, które będą pełniły funkcje wdrożeniowe dla osi 4 i dwóch działań osi 3. Samorządy będą odpowiedzialne za cały proces naboru i weryfikacji wniosków oraz nadzór nad projektami realizowanymi przez Lokalne Grupy Działania. Wybór Grup do realizacji lokalnej strategii rozwoju dokonywany będzie przez samorząd województwa w oparciu o kryteria dostępu i wyboru. Jako podstawowe możemy wyróżnić²⁵:

- Lokalna Grupa Działania musi być partnerstwem trójsektorowym, składającym się z przedstawicieli sektora publicznego, gospodarczego i społecznego. Członkiem Grupy mogą być osoby fizyczne, osoby prawne, w tym jednostki samorządu terytorialnego. Nowoutworzona LGD powinna posiadać osobowość prawną i przybrać formę stowarzyszenia. Natomiast LGD, które działały dotychczas w ramach Programu Pilotażowego Leader +, mogą ubiegać się o pomoc w nowym okresie programowania nie zmieniając formy prawnej.
- Lokalna Grupa Działania musi posiadać potencjał administracyjny do zarządzania środkami publicznymi oraz do wdrożenia lokalnej strategii rozwoju. Struktura organizacyjna LGD musi zapewnić rozdzielenie funkcji zarządczej od decyzyjnej. W składzie organu decyzyjnego LGD powinno znaleźć się co najmniej 50% partnerów społecznych i gospodarczych.
- Lokalna Grupa Działania - musi funkcjonować na obszarze liczącym od 10 do 150 tys. mieszkańców i realizować działania wynikające z opracowanej lokalnej strategii rozwoju. Obszar musi być spójny i może obejmować gminy miejskie oraz miejsko-wiejskie, z wyłączeniem miast powyżej 20 tys. mieszkańców. Obszar może obejmować także gminy miejskie nie większe niż 5 tys. mieszkańców.
- Na danym obszarze może działać tylko jedna Lokalna Grupa Działania.

Wnioski o dofinansowanie będą składane w urzędzie marszałkowskim województwa, na obszarze którego znajduje się siedziba grupy. Do wniosku dołącza się lokalną strategię rozwoju. Wniosek podlega ocenie merytorycznej oraz weryfikacji formalnej, pod względem poprawnego wypełnienia formularza oraz kompletności, aktualności i ważności za-

²⁵ : Realizacja Pilotażowego Programu LEADER + w Polsce, FAPA, Warszawa, sierpień 2007, s.17.

łączników. Zarząd województwa podejmuje uchwałę w sprawie podpisania umowy o warunkach i sposobie realizacji lokalnej strategii rozwoju z wybranymi LGD. Pomoc w ramach tego działania skierowana jest do Lokalnych Grup Działania w celu zapewnienia sprawności i efektywności pracy grupy oraz doskonalenia zawodowego osób zaangażowanych we wdrażanie lokalnej strategii rozwoju. Pomoc przyznawana w ramach działania może dotyczyć:

- badań nad obszarem objętym lokalną strategią rozwoju;
- informowania o obszarach i wydarzeniach na terenie działania Lokalnych Grup Działania;
- szkolenia kadr biorących udział we wdrażaniu strategii oraz kosztów bieżących LGD (maksymalnie 15% wartości działań realizowanych w okresie Strategii).²⁶

5. Podsumowanie

Od momentu uruchomienia inicjatywy Leader w 1991 roku dostarcza ona społecznościom wiejskim w Unii Europejskiej sposobu na angażowanie lokalnych partnerów do sterowania przyszłym rozwojem ich obszaru. Podejście Leader cieszy się dużym zainteresowaniem Unii Europejskiej i daleko poza jej obszarem. Rozwinęło się ono na tyle, by wyjść poza własny krąg odbiorców. Zainteresowanie, jakie wywołuje koncepcja Leader, dzięki zdolności rozwiązywania problemów rozwojowych poprzez nowe formy partnerskie i połączone działania, wywiera czasem swój wpływ na krajowe, regionalne i lokalne administracje i politykę. Koncepcja Leader jest uzupełnieniem innych programów europejskich i krajowych. Działania w ramach Lidera mogą na przykład aktywizować i mobilizować lokalne zasoby poprzez wspieranie projektów przedrozwojowych (takich jak studia diagnostyczne i studia wykonalności czy też budowanie zdolności lokalnych), które zwiększają możliwość dostępu i wykorzystania przez te obszary nie tylko środków w ramach inicjatywy Leader lecz również innych źródeł finansowania swego rozwoju (np. szersze programy unijne oraz krajowe programy rozwoju wsi i rozwoju regionalnego). Podejście Leader pomaga również tym sektorom i kategoriom odbiorców, którzy nie otrzymują żadnego wsparcia lub jedynie wsparcie ograniczone w ramach innych programów realizowanych na obszarach wiejskich, takich jak działalność kulturalna, poprawa środowiska naturalnego, restaurowanie obiektów architektonicznych i zabytkowych, turystyka wiejska, poprawa relacji między producentami i konsumentami, itd. Podejście Leader zachęca partnerów

²⁶ Realizacja Pilotażowego Programu LEADER + w Polsce, FAPA, Warszawa ,sierpień, 2007, s. 17.

społeczno-gospodarczych do współpracy, do wytwarzania dóbr i usług generujących maksymalną wartość dodaną na ich lokalnym terenie

Literatura:

- Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej, L 55/20 z dn. 25.02.2006.
- Filipek A, *Fundusze Unii Europejskiej*, Wydawnictwo PLACET, Warszawa 2009.
- Hałasiewicz A., *Leader w Polsce*, Warszawa, wrzesień 2008.
- Kierunki rozwoju obszarów wiejskich. Założenia do „Strategii zrównoważonego rozwoju wsi i rolnictwa”, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa, 2010.
- Kierzkowski T., Jankowska A., Knapik R., *Fundusze strukturalne oraz Fundusz Spójności*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2009.
- Krajowy Plan Strategiczny Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa, lipiec 2007.
- Realizacja Pilotażowego Programu LEADER + w Polsce, FAPA, Warszawa, 2007.
- Rocznik statystyczny rolnictwa 2009, GUS, Warszawa, 2010.
- Rocznik Statystyczny Rolnictwa i Obszarów wiejskich, GUS, Warszawa 2008.
- Skotnicka- Illasiewicz E. (pr. zb.), *5 lat członkostwa Polski w UE w perspektywie społecznej*, Warszawa 2009.
- Tańska O., *Inicjatywa UE LEADER a rozwój nowego podejścia do obszarów wiejskich w Polsce*, http://www.racjonalista.pl/kk.php/s,5433/k,3?fb_xd_fragment#?=&cb=f43702373475&relation=parent.parent&transport=fragment&type=resize&height=23 z dnia 30.10.2010.

ROLE OF THE LEADER PROGRAM IN THE DEVELOPMENT OF RURAL AREAS IN POLAND

Summary: Rural areas are different to other areas in terms of some socio-economic indicators, including structural indicators. In rural areas the income per one person is lower, professional activity indicators for women are lower, the service sector is developed less, general education level is lower usually, and a small number of households have access to broadband Internet. In some rural regions major problems are distance and peripherality. Lack of job opportunities, contacts and developed training infrastructure cause a problem especially for women and young people in distant rural areas.

This article describes the Leader program and its role in solving social problems in rural areas.

WYBRANE PROBLEMY SPOŁECZNO-GOSPODARCZE NA OBSZARACH WIEJSKICH

Streszczenie: Obszary wiejskie w Polsce są miejscem kumulacji wielu problemów rozwojowych, które na ogół są tu trudniejsze do rozwiązania niż na terenie miast. W artykule przedstawiono szereg zagadnień związanych z problemami społeczno-gospodarczymi na obszarach wiejskich. Skupiono się przede wszystkim na problemie zatrudnienia i bezrobocia oraz ubóstwa, w tym ubóstwa energetycznego.

Słowa kluczowe: obszary wiejskie, ubóstwo, ubóstwo energetyczne, bezrobocie.

1. Wstęp

Obszary wiejskie w Polsce, zgodnie z metodologią Głównego Urzędu Statystycznego, opartą na podziale administracyjnym, definiowane są jako tereny położone poza granicami administracyjnymi miast. Są to zatem obszary gmin wiejskich oraz części wiejskie gmin miejsko-wiejskich. Stanowią one ponad 90% obszaru Polski, a zamieszkuje je blisko 40% mieszkańców naszego kraju. Dla porównania w krajach Unii Europejskiej ludność wiejska stanowi średnio 21% ogółu ludności. Udział ludności wiejskiej zróżnicowany jest regionalnie, co przedstawiono w tabeli 1. Najniższy odsetek powierzchni obszarów wiejskich występuje w województwie śląskim: 69,3%, charakteryzuje się ono również najmniejszym udziałem ludności wiejskiej. Natomiast w województwie warmińsko-mazurskim niemal 98% powierzchni stanowią obszary wiejskie, jednakże udział ludności wiejskiej na tym obszarze nie jest najwyższy – ten występuje w województwie podkarpackim (niemal 60% ogółu ludności), w którym udział powierzchni wsi jest na podobnym poziomie jak dla całego kraju.

W latach 2006–2009 nastąpił wzrost liczby ludności wiejskiej w Polsce z 14,76 mln do 14,89 mln osób, a jej udziału w ogólnej liczbie ludności z 38,6% do 39%.

Tabela 1. Struktura powierzchni i ludności województw na obszarach wiejskich w 2009 r.

WOJEWÓDZTWO	udział terenów wiejskich w powierzchni ogółem	udział ludności zamieszkałej na wsi w ludności ogółem wg faktycznego stanu zamieszkania
POLSKA	93,2%	39,0%
śląskie	69,3%	21,9%
dolnośląskie	89,0%	29,7%
małopolskie	89,3%	50,7%
opolskie	91,9%	47,7%
podkarpackie	93,7%	58,9%
łódzkie	93,7%	35,8%
mazowieckie	93,9%	35,4%
pomorskie	94,0%	33,8%
zachodniopomorskie	94,0%	31,3%
świętokrzyskie	94,3%	54,8%
wielkopolskie	95,0%	43,9%
podlaskie	95,4%	39,8%
kujawsko-pomorskie	95,4%	39,3%
lubuskie	95,4%	36,4%
lubelskie	96,2%	53,5%
warmińsko-mazurskie	97,5%	40,1%

Zródło: opracowanie własne na podstawie *Banku Danych Regionalnych*¹, GUS, data dostępu: 13.11.2010.

Miejscowości na obszarach wiejskich są bardzo zróżnicowane pod względem liczby mieszkańców: 15% liczy mniej niż 100 mieszkańców, 66% – od 100 do 500 mieszkańców, 13% – od 500 do 1000 mieszkańców, a tylko 6% to miejscowości zamieszkałe przez więcej niż 1000 mieszkańców.

Obszary wiejskie w Polsce są miejscem kumulacji wielu problemów rozwojowych, które na ogół są tu trudniejsze do rozwiązania niż na terenie miast. Celem artykułu jest przedstawienie wybranych problemów społeczno-gospodarczych i zwrócenie uwagi na te z nich, które wymagają pilnej interwencji. Do najważniejszych problemów omówionych w pracy jest bezrobocie i ubóstwo, w tym ubóstwo energetyczne.

2. Stan i główne wyzwania rozwoju obszarów wiejskich w Polsce

Wiele obszarów wiejskich stoi przed poważnymi problemami. W *Strategii rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa na lata 2007-2013* wskazano na trzy zasadnicze grupy tych problemów²:

¹ Obecnie Bank Danych Lokalnych.

² *Strategia rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa na lata 2007-2013* (z elementami prognozy do roku 2020), Dokument opracowany w Ministerstwie rolnictwa i rozwoju wsi, przyjęty przez Radę Ministrów w dniu 29 czerwca 2005 r., Warszawa 2005, s. 16.

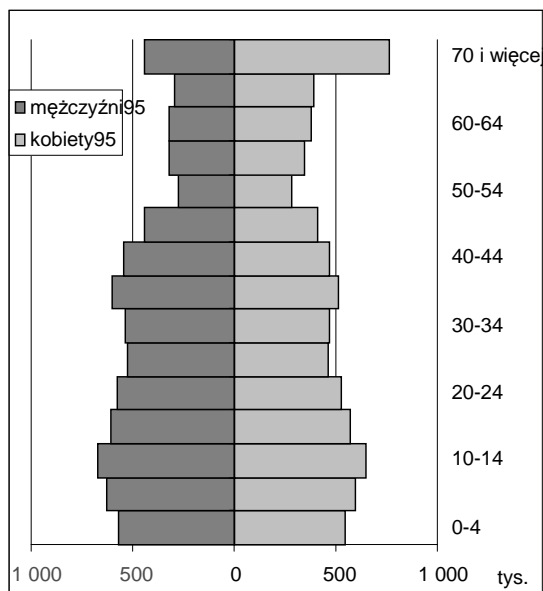
- ekonomiczne (niższy od przeciętnego dochód, starzenie się ludności wiejskiej, wysoka zależność od sektora rolnego),
- społeczne (wyższy od przeciętnego poziom bezrobocia, wykluczenie społeczne, niska dywersyfikacja rynku pracy oraz niska gęstość zaludnienia, co wpływa na gorszy dostęp do podstawowych usług),
- środowiskowe (prośrodowiskowa rola rolnictwa i leśnictwa)

W poniższej pracy skupiono się przede wszystkim na dwóch pierwszych grupach problemów i omówiono je w podziale na wybrane aspekty dotyczące: przemian demograficznych, rynku pracy, dochodów i wydatków gospodarstw domowych, ubóstwa, w tym ubóstwa energetycznego.

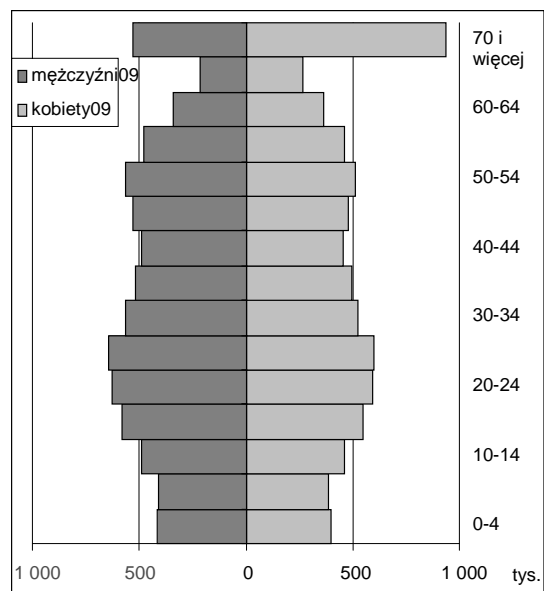
2.1. PRZEMIANY DEMOGRAFICZNE

Przemiany demograficzne mają znaczny wpływ na sytuację społeczną na terenach wiejskich. Wprawdzie w ciągu 14 lat (1995-2009) większe zmiany związane ze starzeniem się populacji nastąpiły w miastach niż na wsi, to zarówno ludność wiejska jak i miejska są „stare” demograficznie. Na rysunkach 1-4 zaprezentowano wykresy piramidy wieku i płci na obszarach wiejskich i w miastach w latach 1995 i 2009.

Rys. 1. Struktura ludności według płci i wieku na wsi w 1995 roku.

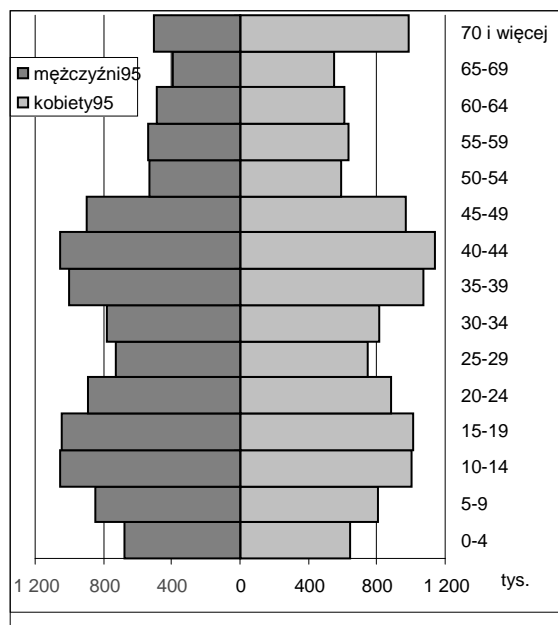

Rys. 2. Struktura ludności według płci i wieku na wsi w 2009 roku.

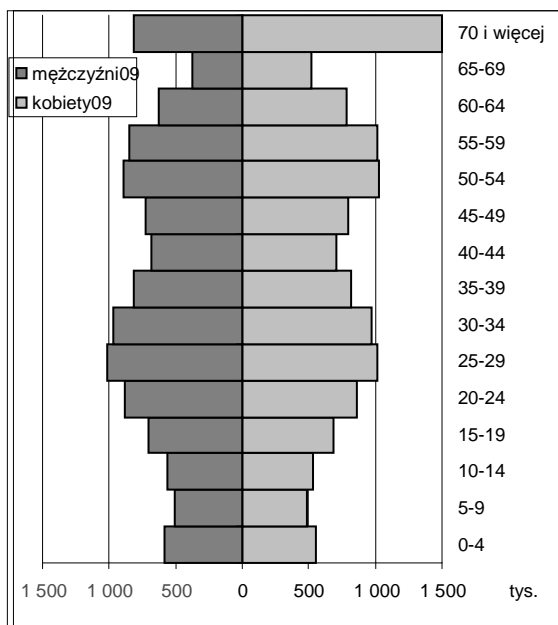

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Banku Danych Regionalnych*, GUS, data dostępu: 13.11.2010.

Rys. 3. Struktura ludności według płci i wieku w miastach 1995 roku.

Rys. 4. Struktura ludności według płci i wieku w miastach 2009 roku.

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Banku Danych Regionalnych*, GUS, data dostępu: 13.11.2010.

Widać, że struktura wieku ludności na wsi ulega takim samym przeobrażeniom jak w miastach – tj. obie populacje starzeją się. W 1995 roku odsetek dzieci w wieku 0-4 lat na wsi wynosił 7,6%, a w miastach 5,5%, odsetek osób w wieku powyżej 70 roku życia był również większy niż w miastach i wynosił 8,6% (w miastach 6,2%). Współczynniki obciążenia ludności młodej (w wieku 0-19 lat) ludnością w starszym wieku (pow. 70 roku życia), w 1995 roku są wyższe dla populacji wsi w porównaniu z populacją miast – czyli w badanym roku społeczeństwo na wsi było starsze niż w miastach. W 2009 roku sytuacja była nieco inna. Co prawda odsetek dzieci w wieku 0-4 lat jest nadal większy na wsi niż w miastach, ale różnica jest nieznaczna (odpowiednio 5,5% i 4,9%). Natomiast udziały osób w wieku powyżej 70 lat zrównały się i wynoszą ok. 10% – to znaczny wzrost, zwłaszcza w przypadku ludności w miastach. Odsetek osób w starszym wieku (65 i więcej) zwiększył się z poziomu 17,6% do 17,8% na wsi i 14,3% do 19,9% w miastach. Również wskaźniki obciążenia ludności młodej ludnością starszą pokazują szybszy przyrost osób w wieku starszym w miastach – wskaźnik wzrósł z poziomu 11,4% do poziomu 16,6% (na wsi 13,2% i 14,3%). Zatem w 2009 roku populacja w miastach była starsza niż na wsiach, ale zarówno na wsiach jak i w miastach proces starzenia się społeczeństwa postępuje.

Analizując dane dotyczące współczynników obciążenia ekonomicznego ludności w wieku produkcyjnym ludnością w wieku nieprodukcyjnym, zawarte w tabeli

2 widzimy, że wielkości te dla obszarów wiejskich są znacznie wyższe niż ogółem, aczkolwiek nastąpiła w tym zakresie znaczna poprawa – zwłaszcza jeżeli chodzi o liczbę kobiet w wieku nieprodukcyjnym na 100 kobiet w wieku produkcyjnym. W 2000 roku wskaźnik ten na wsi wynosił 91, natomiast w 2008 spadł do 73, czyli do poziomu dla Polski ogółem w 2000 roku.

Tabela 2. Ludność na wsi w wieku produkcyjnym i nieprodukcyjnym – współczynniki obciążenia ekonomicznego.

Lata	Ludność w wieku nieprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym		
	ogółem	mężczyźni	kobiety
POLSKA ogółem			
2000	64	55	75
2002	61	51	70
2005	56	48	66
2006	56	47	65
2007	55	46	65
2008	55	45	66
w tym na wsi			
2000	76	63	91
2002	71	59	85
2005	65	54	77
2006	63	52	75
2007	62	51	74
2008	60	49	73

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Banku Danych Regionalnych*, GUS, data dostępu: 13.11.2010.

Badając zmiany demograficzne nie sposób zapomnieć o migracjach. Migracje na pobyt stały między wsią a miastem były drugim – po przyroście naturalnym – podstawowym czynnikiem wpływającym na wzrost liczby ludności wiejskiej. Obserwujemy tzw. zjawisko suburbanizacji (napływ ludności z miast na wieś był większy niż odpływ ze wsi do miast) – dodatnie dla wsi saldo migracji odnotowano we wszystkich województwach z wyjątkiem podlaskiego i warmińsko-mazurskiego. Z kolei migracje zagraniczne w odróżnieniu od migracji wewnętrznych stanowiły czynnik zmniejszający liczbę ludności wiejskiej.

2.2. RYNEK PRACY

Po wejściu Polski do UE społeczności wiejskie zaczęły się rozwijać. Obserwuje się coraz większe zróżnicowanie społeczne, kulturowe i gospodarcze. Poza działalnością typowo rolniczą rozwija się handel oraz usługi podobne do oferowanych w miastach. Pomimo zachodzących zmian ustawodawcy odpowiedzialni za obszary wiejskie, skupiają się na rolnictwie, które choć ważne dla gospodarki, stanowi zaledwie część (w

dotadku malejącą) pełnego obrazu współczesnej polskiej wsi³. Obecnie całe rolnictwo w Polsce wytwarza 3,2% PKB, a zatrudnia około 13% pracujących. Rolnictwo dysponuje mniej niż 6% środków trwałych brutto w gospodarce narodowej, ale jego udział w odtwarzaniu i powiększaniu tego majątku (nakłady inwestycyjne) jest dużo niższy, wynosi bowiem poniżej 2% (zobacz tabela 3)⁴. Według prognozy zawartej w *Strategii Rozwoju Kraju 2007-2015* udział pracujących w rolnictwie ma spaść do 11% w 2015 roku⁵.

Tabela 3. Rolnictwo w gospodarce narodowej – udział (%).

LATA	PRODUKCJA GLOBALNA	PKB	NAKLADY INWESTYCYJNE	ŚRODKI TRWAŁE BRUTTO	PRACUJĄCY
2002	4,9	4,0	2,1	6,9	15,6
2003	4,7	3,9	2,0	6,9	15,7
2004	5,0	4,5	2,2	6,6	15,6
2005	4,5	4,0	1,8	6,4	15,5
2006	4,2	3,7	1,9	6,0	15,3
2007	4,3	4,3	1,9	6,0	14,8
2008	4,0	3,7	2,1	5,7	14,0
2009	-	3,2	2,0		13,3

Źródło: *Polska w liczbach 2009*, GUS, Warszawa 2009; *Pracujący w gospodarce narodowej w 2008 r.*, GUS, Warszawa, 2009; *Środki trwałe w gospodarce narodowej w 2008 r.*, GUS, Warszawa 2009; opracowanie własne.

Statystyki zaprezentowane w tabeli 3 dowodzą wadliwej struktury rolnictwa i konieczności dostosowań w relacjach między czynnikami produkcji, a przede wszystkim zmniejszenia zasobów pracy oraz unowocześniania majątku trwałego w warunkach zmniejszania jego zasobów⁶. Ponadto w nowoczesnych gospodarkach filarem rozwoju jest sektor usług – im więcej osób znajduje tam pracę, tym bardziej rozwinięty kraj i wyższa jakość życia jego obywateli. Wysoki udział rolnictwa w strukturze zatrudnienia charakteryzuje gospodarki „przestarzałe”.

W polskim rolnictwie w ostatnich latach nie obserwuje się istotnego ubytku pracujących. Przeciętnie liczba pracujących w rolnictwie od 2002 roku wynosi prawie 2 mln osób (tabela 4), a udział pracujących w rolnictwie wśród ogółu zatrudnionych nieco zmniejszył się w ostatnich latach do poziomu 14% (a w 2009 nawet 13,3%), ale

³ <http://www.forumfree.pl/energia-na-obszarach-wiejskich/energia-na-obszarach-wiejskich-2> data dostępu: 20.11.2010r.

⁴ *Polska wieś 2010. Raport o stanie wsi*, pod red. J. Wilkina i I. Nurzyńskiej, Wyd. Nauk. SCHOLAR, Warszawa 2010, s. 9.

⁵ *Strategia Rozwoju Kraju 2007-2015*, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2009, s. 30.

⁶ op. cit., s.19.

było to raczej skutkiem wzrostu liczby pracujących w gospodarce narodowej niż pozytywnych przemian w sektorze rolnym. Zatem, w polskim rolnictwie problem nadmiaru zatrudnionych w rolnictwie i ich stosunkowo dużego udział w ogóle pracujących pozostaje nadal do rozwiązania.

Tabela 4. Pracujący w rolnictwie (przeciętnie) w wybranych latach

	1995	2000	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
tys. osób	3757,7	3871,6	1991,5	1983,1	1974,3	1970,5	1969,3	1967,7	1965,5
udział (%)	24,3	25,2	15,6	15,7	15,6	15,5	15,3	14,3	14

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Rocznika Statystycznego Rolnictwa*, GUS, Warszawa 2009; oraz opracowania *Pracujący w gospodarce narodowej w 2008 r.*, GUS, Warszawa 2009.

Bezrobocie wiejskie (jawne i ukryte – szacowane na ok. 1,6 mln osób⁷) oraz ograniczone możliwości zatrudnienia na wsi są najważniejszymi i najtrudniejszymi problemami do pokonania.

Tabela 5. Udział bezrobotnych zarejestrowanych w liczbie ludności w wieku produkcyjnym w latach 2003-2009

Jednostka terytorialna	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
	[%]						
POLSKA	13,2	12,4	11,4	9,4	7,1	6,0	7,7
ogółem							
gminy wiejskie	15,0	14,1	13,0	11,0	8,5	7,1	8,7
gminy miejskie	11,3	10,6	9,7	7,9	5,8	4,8	6,5
mężczyźni							
gminy wiejskie	14,2	13,0	11,7	9,2	6,8	5,8	8,0
gminy miejskie	10,7	9,9	8,8	6,8	4,8	4,2	6,3
kobiety							
gminy wiejskie	15,9	15,2	14,4	13,0	10,5	8,6	9,6
gminy miejskie	12	11,4	10,6	9,1	6,8	5,5	6,7

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Banku Danych Regionalnych*, GUS, data dostępu: 13.11.2010.

Szczególnie wysoki poziom bezrobocia rejestrowany jest na terenach niegdyś zdominowanych przez rolnictwo państwowe (PGR). Spośród około 600 tys. zatrudnionych w 1989 roku w PGR-ach, po 3-4 latach transformacji liczba zatrudnionych zmalała do 190 tys. osób. I nawet jeżeli bezrobocie popegeerowskie w skali kraju jest nie większe, niż 2,5% ogólnego bezrobocia, to w tych województwach, w których PGR stanowiły znaczną część w strukturze władania podmiotów sytuacja przedstawia się dramatycznie. Transformacja systemowa, która w skali całej gospodarki przyniosła tak wielkie zmiany i korzyści już w pierwszej dekadzie reform, w przypadku rolnictwa i obszarów wiejskich przebiegała znacznie wolniej. Dopiero okres przedakcesyjny i lata po akcesji

⁷ *Strategia rozwoju obszarów...*, op. cit., s. 21.

spowodowały przyspieszenie reform instytucjonalnych oraz niewielką poprawę sytuacji dochodowej w rolnictwie.

Społeczności wiejskie i małych miejscowości stoją przed trudnymi wyzwaniami. W Polsce na terenach wiejskich bezrobocie było i jest wyższe niż w miastach, co zaprezentowano w tabeli 5. W 2009 roku bezrobotni zamieszkali na wsi stanowili około 46% ogółu bezrobotnych (mieszkańcy wsi stanowią ok. 39% mieszkańców Polski), a prawie 81% z nich nie posiadało prawa do zasiłku (wskaźnik dla miast jest o 2 punkty procentowe niższy).

Biorąc pod uwagę wiek bezrobotnych można zauważyć, że do 2005 roku wśród bezrobotnych zamieszkałych na wsi przeważały osoby młode do 24 roku życia, a od 2005 roku obserwujemy przesunięcie do kolejnej grupy wiekowej 25-35 lat. Jednakże należy podkreślić, że osoby w wieku do 35 roku życia stanowią ponad połowę bezrobotnych na obszarach wiejskich. Obserwujemy również niewielki, ale silnie rosnący odsetek bezrobotnych w wieku powyżej 55 roku życia (zobacz tabela 6).

Tabela 6. Struktura według wieku zarejestrowanych bezrobotnych mieszkających na wsi

Lata	mieszkający na wsi					
	w % ogółem	poniżej 24 lat	25-35 lat	35-44 lat	45-54 lat	55 lat i więcej
2000	43,7%	33,7%	28,2%	22,8%	13,8%	1,4%
2002	41,7%	31,8%	28,5%	21,7%	16,0%	1,9%
2005	42,6%	26,9%	29,0%	20,5%	19,7%	3,9%
2006	43,5%	25,0%	28,7%	20,2%	21,0%	5,1%
2007	45,0%	23,2%	28,8%	19,7%	21,7%	6,6%
2008	45,5%	24,6%	28,7%	19,0%	20,6%	7,0%

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Banku Danych Regionalnych*, GUS, data dostępu: 13.11.2010.

Bardzo istotną sprawą jest poziom wykształcenia bezrobotnych – na wsi jest on niższy niż w miastach. W 2009 r. większość bezrobotnych na wsi stanowiły osoby, które ukończyły jedynie zasadniczą szkołę zawodową (37,2%) albo miały wykształcenie podstawowe lub niższe (19,2%), podczas gdy w miastach wskaźniki te wynosiły odpowiednio 31,0% i 13,1%. Odsetek bezrobotnych z wykształceniem średnim był na wsi zbliżony do poziomu obserwowanego w miastach (34,8% i 37,9%), a z wykształceniem wyższym – dwukrotnie niższy (9,0% i 17,9%)⁸. Ponadto wyniki badań dotyczące aspi-

⁸ *Polska wieś...*, op. cit., s. 64.

racji zawodowych młodzieży wiejskiej wskazują na mniej ambitne plany w stosunku do młodzieży wiejskiej⁹.

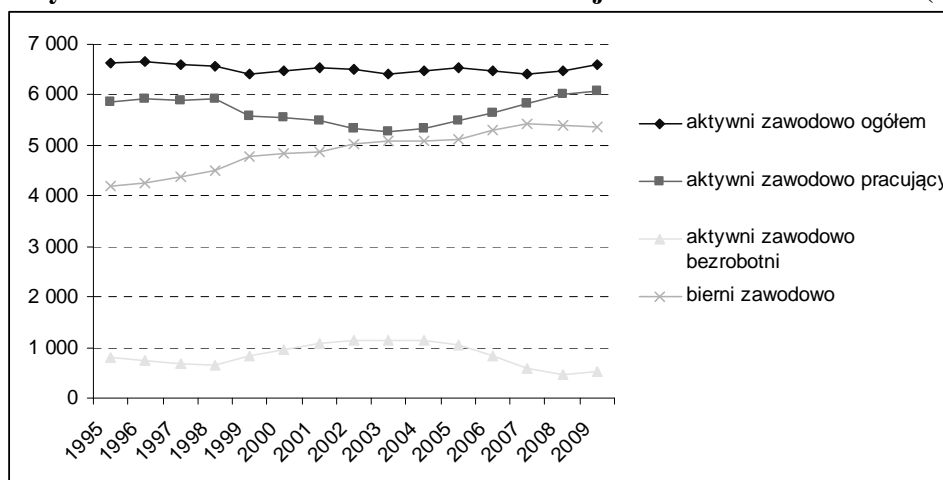
Nieco inne wyniki prezentuje BAEL¹⁰, które – jeśli chodzi o zjawisko bezrobocia – jest utożsamiane z bezrobociem rzeczywistym (a rejestracja bezrobotnych – z bezrobociem statystycznym). W tabeli 7 zaprezentowano dane dotyczące stopy bezrobocia w miastach i na wsi. Według danych BAEL stopa ta jest na wsi niższa niż w mieście. Jednakże również w przypadku BAEL stopa bezrobocia na wsi jest wyższa niż w miastach w różnych kategoriach ekonomicznych i w różnych okresach, np. w IV kwartale 2009 roku stopa bezrobocia na wsi była wyższa niż w miastach wśród osób w wieku 15-34 lata, z wykształceniem wyższym i średnim ogólnokształcącym.

Tabela 7. Udział bezrobotnych w aktywnych zawodowo wg BAEL w latach 1995-2009 (%)

Lata	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
ogółem	13,3	12,3	11,2	10,6	13,9	16,1	18,2	19,90%	19,6	19,0	17,7	13,8	9,6	7,1	8,2
miasto	14,3	13,1	11,7	11,1	14,4	17,0	19,4	21,30%	20,8	19,8	18,7	14,4	9,9	7,2	8,3
wieś	11,9	11,2	10,4	9,7	13,2	14,6	16,4	17,70%	17,8	17,6	16,1	12,9	9,2	7,0	8,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Banku Danych Regionalnych*, GUS, data dostępu: 13.11.2010.

Rys. 5 Aktywność zawodowa ludności na terenach wiejskich w latach 1995-2009 (tys. osób)

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Banku Danych Regionalnych*, GUS, data dostępu: 13.11.2010.

Liczba ludności aktywnej zawodowo na obszarach wsi była w latach 1995-2009 względnie stała i wynosiła około 6400-6700 tys. osób. Większym zmianom podlegały składowe aktywne zawodowo, czyli liczba osób pracujących i bezrobotnych, szcze-

⁹ Badanie przeprowadzone w IRWIR PAN pod kierownictwem prof. dr hab. K. Szafraniec, *Biuletyn KSOW*, nr 02/2010, s. 34-35.

¹⁰ Badanie aktywności ekonomicznej ludności, prowadzone kwartalnie przez GUS w formie badania ankietowego.

gólnie w latach 1998-2007. Liczba osób biernych zawodowo wzrosła prawie o 30% – coraz więcej osób zamieszkujących obszary wiejskie przechodzi do zasobu nieaktywnych zawodowo. W miastach trend ten nie jest aż tak silny – wzrost liczby osób biernych zawodowo wynosi ok. 13% (zobacz rys. 5).

2.3. UBÓSTWO

Ubóstwo jest w Polsce jednym z poważniejszych problemów. Polskie ubóstwo występuje głównie na wsi – około 60% ludzi ubogich żyje właśnie tutaj. Związane jest to silnie z wysokim bezrobociem spowodowanym likwidacją PGR-ów oraz brakiem właściwej reformy rolnictwa. Skutkami likwidacji rolnictwa państwowego zostało dotkniętych w mniejszym lub większym stopniu ponad 800 gmin. Skala problemów, jakie zrodził upadek państwowych gospodarstw rolnych i związanej z nimi infrastruktury społecznej powoduje, że gminy same często nie są w stanie się z nimi uporać¹¹. Obecnie ten problem powoli się zmniejsza dzięki dofinansowywaniu gospodarstw rolnych z Unii Europejskiej. Należy jednak pamiętać, że ubóstwo na wsi jest ubóstwem ukrytym. Ma na to wpływ rozproszenie osadnictwa wiejskiego oraz szeroki dostęp do żywności i posiadanie własnego domu¹².

Są różne sposoby pojmowania ubóstwa, czyli określania poziomu potrzeb uznanego za pożądany – ubóstwo można pojmować w sposób absolutny lub względny (relatywny). Według podejścia absolutnego, ubogie gospodarstwa to te, w których członkowie nie mają możliwości zaspokojenia potrzeb uznanych w danych warunkach za podstawowe. Według podejścia względnego, do ubogich zaliczani są ludzie, których poziom życia jest znacznie niższy od pozostałych członków danego społeczeństwa, określa ono istnienie nadmiernego dystansu pomiędzy poziomem życia poszczególnych grup ludzi. Najczęściej w definiowaniu ubóstwa absolutnego określa się minimum socjalne, obliczane przez Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, które ustala niski poziom dochodów, ale pozwalający uczestniczyć w życiu społecznym. Jest to tzw. górna granica ubóstwa, poniżej której następuje deprivacja społecznych potrzeb człowieka). Innym standardem jest minimum egzystencji, na które składają się dobra niezbędne do przeżycia – uwzględnia te potrzeby, których zaspokojenie nie może być odłożone w czasie. Wyznacza ono granicę, poniżej której występuje biologiczne zagrożenie życia

¹¹ *Strategia rozwoju obszarów...*, op. cit., s.21.

¹² http://polityka-polska.pl/polityka/pisz.php?a=193,problemy_spoeczne__bieda_w_polsce.html, data dostępu: 12.11.2010r.

oraz rozwoju psychofizycznego człowieka – konsumpcja poniżej poziomu wyznaczonego tą granicą prowadzi do biologicznego wyniszczenia – jest to tzw. dolna granica ubóstwa, poniżej której zagrożona jest egzystencja człowieka.

W literaturze znaleźć można również dwa sposoby pomiaru ubóstwa – obiektywny i subiektywny. Obiektywny wymiar ubóstwa określa się na podstawie dochodu gospodarstwa domowego, sytuacji mieszkaniowej, wyposażenia w dobra trwałego użytku, zaspokojenie potrzeb żywieniowych, odzieżowych itp. Ubóstwo subiektywne ustala się na podstawie ocen własnego poziomu życia przez badanych.

Rolnicy są tą grupą zawodową, wśród której od dawna ubóstwo subiektywne miało mniejszy zasięg niż ubóstwo wyrażone w postaci dochodów czy warunków życia. Zarazem wskaźniki obiektywne w przypadku tych zbiorowości w mniejszym stopniu oddają stan rzeczywisty niż np. mieszkańców miast czy pracowników najemnych. Swoistość wiejskich gospodarstw domowych (samozaopatrzenie) utrudnia wyliczenie dochodu, który odzwierciedlałby rzeczywistą kondycję materialną rodzin¹³.

Przy badaniu ubóstwa wyznacza się tzw. próg ubóstwa, który oddziela ubogich od reszty społeczeństwa, inaczej nazywany granicą ubóstwa, czyli taki najniższy dochód, który umożliwi zaspokojenie minimalnych potrzeb. W Polsce próg ten wyznacza się na cztery sposoby:

- **minimum egzystencji**¹⁴ (linia ubóstwa absolutnego) – w koszyku dóbr konsumpcyjnych umieszcza artykuły, które znajdują się wśród wydatków ubogich gospodarstw domowych (w ponad 80 proc. są to: żywność i opłaty za mieszkanie).
- **ustawowa linia ubóstwa**¹⁵ – to kwota (miesięczny dochód netto w gospodarstwie domowym), która zgodnie z obowiązującą ustawą uprawnia do ubiegania się o przyznanie świadczenia pieniężnego z pomocy społecznej.
- **relatywna linia ubóstwa**¹⁶ – tą granicą jest 50% średnich miesięcznych wydatków gospodarstw domowych.
- **subiektywna linia ubóstwa** – Główny Urząd Statystyczny bada co Polacy sądzą o swoich dochodach.

¹³ http://lbc_1917_3.w.interia.pl/493florek2.htm, dostęp: 12.11.2010r.

¹⁴ wyznaczane przez Instytut Pracy i Spraw Socjalnych

¹⁵ co roku określa ją w rozporządzeniu minister pracy.

¹⁶ ustala GUS na podstawie *badania budżetów gospodarstw domowych*.

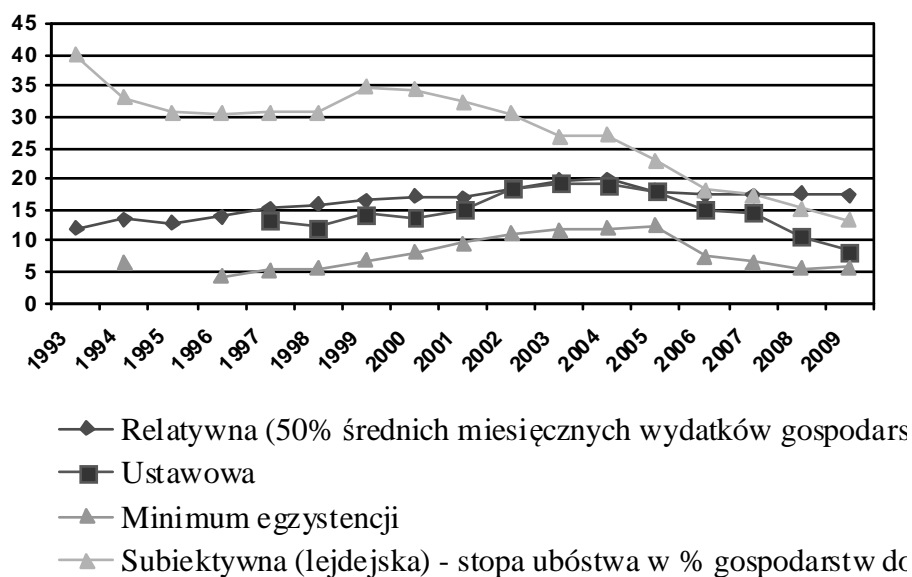
Tabela 8. Granice ubóstwa w IV kwartale 2008 i 2009 roku (w złotych).

GRANICE UBÓSTWA	Gospodarstwo 1-osobowe		Gospodarstwo 4-osobowe (2 osoby dorosłe + 2 dzieci do lat 14)	
	2008	2009	2008	2009
Relatywna	612	633	1676	1709
Ustawowa	477	477	1404	1404
Minimum egzystencji	418	443	1129	1196
Subiektywna	1109	1112	1653	1693

Źródło: *Zasięg ubóstwa w Polsce w 2009 roku*, GUS, Warszawa 2010.

W 2009 roku minimum egzystencji wynosiło tylko 443 zł w przypadku jednoosobowego gospodarstwa domowego, a na cztery osoby było to niewiele ponad 1190 zł (zobacz tabela 8). U ludzi, którzy nie mają nawet takich dochodów występuje biologiczne zagrożenie życia. W 2009 r. poniżej minimum egzystencji żyło 5,7% Polaków, dwa lata wcześniej 6,6%, a w 2005 r. ponad 12% (zobacz rys.6). W 2006 roku metoda obliczania tego miernika została zmodyfikowana, dlatego też występują tak duże różnice pomiędzy 2005 a 2006 rokiem. Coraz mniej ludzi znajduje się poniżej tej linii. To zasługa malejącego w ostatnich latach bezrobocia, chociaż z reguły jest to bezrobocie długotrwałe bez prawa do zasiłku. Jeżeli chodzi o granicę ustawową to od dłuższego czasu wynosi ona 447 zł dla jednej osoby i 1404 dla czteroosobowej rodziny. Poniżej tej granicy żyło w 2009 roku ponad 8% Polaków, rok wcześniej 10,6%, a w 2007 r. 14,6%.

Rys. 6. Zagrożenie ubóstwem w Polsce w latach 1993-2009 według przyjętych w danym roku granic ubóstwa

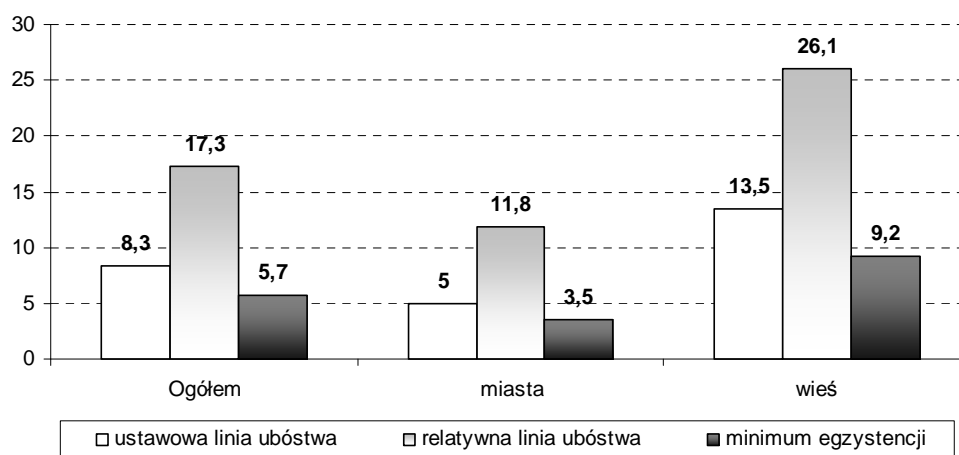

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Zasięg ubóstwa w Polsce w 2009 roku*, GUS, Warszawa 2010, i wcześniejsze.

Poniżej granicy relatywnej żyło w 2009 roku 17,3% Polaków. Ale linia ta jest umowna, bo dlaczego 50%, a nie 60% – jak to jest w przypadku zagrożenia ubóstwem według metodologii Eurostatu? I dlaczego średnich dochodów, a nie mediany dochodów, która w porównaniu ze średnią arytmetyczną jest miernikiem bardziej wiarygodnym i mniej wrażliwym na wartości odstające. W przypadku granicy subiektywnej wyniki znacznie odstają od poprzednio analizowanych. W 2009 roku swoją sytuację jako złą lub raczej złą określiło 13% osób. W 2006 roku takich odpowiedzi było ponad 18%, a w 2001 aż 32%. Dużo więcej osób uważa się za biedniejszych, niż podają to oficjalne definicje, ale za to z roku na rok liczba niezadowolonych się zmniejsza (zobacz rys. 6). Według P. Kurowskiego z IPiSS nie wynika to z coraz lepszej sytuacji materialnej polskich rodzin, ale z korekty oczekiwań. Ludzie widzą, co się wokół nich dzieje, i mają mniejsze wymagania.

Występujące w Polsce różnice w poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego między miastem a wsią znajdują swe odzwierciedlenie również w danych dotyczących ubóstwa. Na rys. 7 przedstawiono wskaźniki zagrożenia ubóstwem wyrażone jako odsetki osób w gospodarstwach domowych o dochodach lub wydatkach poniżej ustalonej granicy.

Rys. 7. Wskaźniki zagrożenie ubóstwem w miastach i na wsi w Polsce w roku 2009 według przyjętych granic ubóstwa

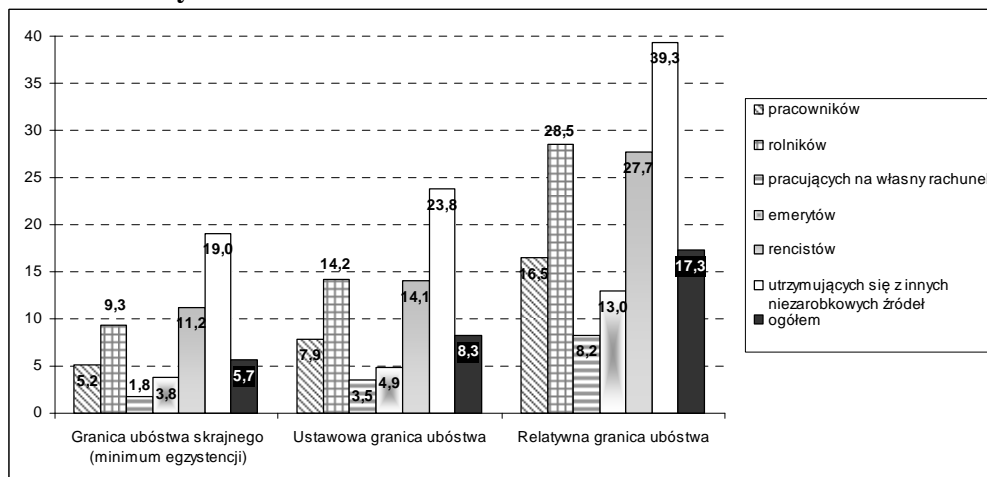

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Zasięg ubóstwa w Polsce w 2009 roku*, GUS, Warszawa 2010.

W 2009 roku wskaźnik zagrożenia ubóstwem według relatywnej granicy ubóstwa wynosił na obszarach wiejskich 26,1%, a w miastach 11,8%, natomiast odsetek osób w gospodarstwach domowych poniżej minimum egzystencji to 9,2% (3,5% w miastach). Z danych GUS, częściowo zaprezentowanych na rys. 7 widać, że najczęściej

w ubóstwie żyją gospodarstwa domowe zamieszkałe na wsi oraz w małych miejscowościach.

Rys. 8. Wskaźnik zagrożenia ubóstwem w gospodarstwach domowych według grup społeczno-ekonomicznych w 2009 roku

Źródło: Zasięg ubóstwa w Polsce w 2009 roku, GUS, Warszawa 2010.

Zasięg ubóstwa jest wyraźnie zróżnicowany w zależności od grupy społeczno-ekonomicznej, a więc w zależności od przeważającego źródła dochodów (zobacz rys. 8). Największy odsetek ubogich na wsi zanotowano wśród rodzin niemających własnego gospodarstwa rolnego i utrzymujących się z innych niezarobkowych źródeł – w praktyce są to osoby, których podstawę utrzymania stanowią świadczenia społeczne inne niż renty i emerytury. Bardziej niż przeciętnie narażeni na ubóstwo są członkowie gospodarstw domowych, którzy utrzymują się z rent oraz gospodarstwa rolników. Z tym, że te ostatnie są bardziej zagrożone pauperyzacją jeżeli weźmiemy pod uwagę ubóstwo względne (relatywne), a nie minimum egzystencji.

W 2008 roku, co trzecia rodzina wiejska (i co piąta miejska) zgłaszała trudności w zaspokojeniu potrzeby związanej z wyżywieniem, częściej niż w miastach brakowało środków na wyposażenie domu, leczenie, kulturę i rekreację – przy czym kłopoty tego rodzaju są udziałem większości Polaków, nie tylko tych mieszkających na wsi. Brak możliwości wyjazdu na tygodniowy wypoczynek raz w roku deklarowała co druga rodzina miejska i aż 76% rodzin wiejskich. Na wsi również częściej niż w mieście rezygnuje się z wizyt u lekarzy z powodu braku środków finansowych oraz zbyt dużej odle-

głości od ośrodka zdrowia. Natomiast na wsi rzadziej występują długotrwałe problemy ze zdrowiem¹⁷.

W 2008 roku w porównaniu z rokiem 1995 i 2000 polepszyły się subiektywnie odczuwane warunki życia rodzin wiejskich. O ile w 1995 roku jako dobrą ocenilo sytuację materialną swojej rodziny 14% rolników (w 2000 r. – 7,6%), w 2008 roku ocenilo ją tak 19,6%. Jeśli w 1995 roku co trzeci rolnik oceniał sytuację materialną swojej rodziny jako złą, to w 2008 roku tylko 16% rolników było tego zdania (a w 2000 roku aż 44%). 63% rolników ocenia swoją sytuację jako przeciętną¹⁸.

Ubóstwo na obszarach wiejskich związane jest przede wszystkim z niższym poziomem dochodów osiągniętych przez mieszkańców tych terenów w porównaniu z dochodami mieszkańców miast. W tabeli 9 zaprezentowano przeciętne roczne dochody do dyspozycji na 1 osobę w gospodarstwach domowych według klasy miejscowości w 2007 roku.

Tabela 9. Przeciętne roczne dochody do dyspozycji na 1 osobę w gospodarstwach domowych według klasy miejscowości w 2007 roku.

WYSZCZEGÓLNIENIE	OGÓŁEM	Miasta o liczbie mieszkańców w tys.						Wieś
		razem	500 i więcej	500-200	200-100	100-20	20 i mniej	
		w złotych						
Dochód do dyspozycji	12164	13975	18879	14760	13576	12721	11231	9306
Dochód do dyspozycji bez uwzględniania transferów społecznych innych niż świadczenia związane z wiekiem	11407	13242	18267	14071	12841	11959	10406	8514
Dochód do dyspozycji bez uwzględniania transferów społecznych	8608	10094	14720	10601	9668	8822	7832	6263
		jako % dochodu w miastach razem						
Dochód do dyspozycji		135,1%	105,6%	97,1%	91,0%	80,4%	66,6%	
Dochód do dyspozycji bez uwzględniania transferów społecznych innych niż świadczenia związane z wiekiem		137,9%	106,3%	97,0%	90,3%	78,6%	64,3%	
Dochód do dyspozycji bez uwzględniania transferów społecznych		145,8%	105,0%	95,8%	87,4%	77,6%	62,0%	

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Dochodów i warunków życia gospodarstw domowych w Polsce*, GUS, Warszawa 2009.

¹⁷ na podstawie danych GUS: *Dochody i warunki życia ludności polski (raport z badania EU-SILC 2007 i 2008)*, GUS, Warszawa 2009.

¹⁸ ibidem.

Przeciętne dochody do dyspozycji na 1 osobę w rodzinie na obszarach wiejskich były w 2007 roku niższe od dochodów mieszkańców miast o 33-38%, w zależności od kategorii dochodu. W małych miejscowościach te różnice nie są już takie duże i sięgają 19-22%.

2.4. WYDATKI GOSPODARSTW DOMOWYCH

Wydatki gospodarstw domowych obejmują wydatki na towary i usługi konsumpcyjne, które przeznaczone są na zaspokojenie potrzeb gospodarstwa domowego (w tym wydatki na utrzymanie mieszkania i nośniki energii) oraz pozostałe wydatki. Ze względu na coraz trudniejszy dostęp do surowców energetycznych i zwiększające się zapotrzebowanie na energię, jej ceny wciąż rosną. Z tego powodu wydatki na utrzymanie mieszkania i nośniki energii stanowią istotną pozycję w koszyku gospodarstwa domowego. Według *Budżetów gospodarstw domowych* opracowanych przez GUS stanowią one od 16% w gospodarstwach rolników do 24% w gospodarstwach emerytów i rencistów. Jeśli weźmie się pod uwagę klasę miejscowości to na utrzymanie mieszkania i nośniki energii najwięcej przeznaczają mieszkańcy miast o liczbie osób od 20-99 tys. – ponad 22% wydatków na osobę, a mieszkańcy wsi przeznaczają na ten cel około 20% wydatków. W podziale na województwa na utrzymanie mieszkania największą część swoich wydatków przeznaczają mieszkańcy województwa śląskiego, a najmniejszą – podkarpackiego. Średni wskaźnik struktury dla całego kraju to 18,9%. Można więc zauważyć, że w większości województw wskaźnik ten kształtuje się powyżej tej średniej (tabela 10).

Tabela 10. Wydatki na użytkowanie mieszkania i nośniki energii jako procent wydatków nominalnych

Województwa															
dolnośląskie	kujawsko-pomorskie	lubelskie	lubuskie	łódzkie	małopolskie	mazowieckie	opolskie	podkarpackie	podlaskie	pomorskie	śląskie	świętokrzyskie	warmińsko-mazurskie	wielkopolskie	zachodniopomorskie
19,6	19,2	17,8	19,9	18,7	19,3	17,5	17,2	16,9	18,3	17,9	21,0	20,1	19,9	19,2	19,7

Źródło: *Budżety gospodarstw domowych w 2008 r.*, GUS, Warszawa 2009.

Na koszyk opłat, które w budżecie domowym są stałe, składają się m.in. opłaty za prąd, gaz, węgiel, ciepłą wodę, centralne ogrzewanie. Mimo nasycenia gospodarstw domowych sprzętem AGD i RTV, to ogrzewanie budynków i mieszkań nadal pochłania najwięcej energii – pokazano to w tabeli 11. Malejący udział zużycia energii na ogrzewanie i przygotowanie posiłków jest związany z zastępowaniem niskosprawnych pieców węglowych nowoczesnymi urządzeniami gazowymi i elektrycznymi. Wzrost zużycia energii elektrycznej zużywanej do zasilania urządzeń i do oświetlenia jest związany z coraz bogatszym wyposażeniem mieszkań w urządzenia elektryczne i zmianami zachowań użytkowników¹⁹.

Tabela 11. Struktura zużycia²⁰ energii w gospodarstwach domowych według kierunków użytkowania

Wyszczególnienie	1993	2002
Ogrzewanie	73,1	71,2
Podgrzewanie wody	14,9	15,1
Gotowanie posiłków	7,1	6,6
Oświetlenie	1,6	2,3
Wyposażenie elektryczne	3,3	4,5

Źródło: *Efektywność wykorzystywania energii w latach 1997-2007*, GUS, Warszawa 2008, s. 25.

Z danych z Europejskiego Badania Warunków Życia Ludności (EU-SILC) przeprowadzonego w 2009 roku przez GUS i Eurostat wynika, że znaczna część Polaków ma znaczne trudności w zaspokajaniu podstawowych potrzeb. Do potrzeb tych należą np.: tygodniowy wypoczynek rodziny raz w roku, jedzenie mięsa lub ryb co drugi dzień, wymiana zużytych mebli, a także ogrzewanie mieszkania odpowiednio do potrzeb. Co do tego ostatniego punktu, to aż co trzecie gospodarstwo odpowiedziało, że nie może zaspokoić właśnie tej potrzeby. Największy odsetek takich odpowiedzi zaobserwowano w gospodarstwach osób utrzymujących się z innych niezarobkowych źródeł oraz rencistów, na wsiach i w małych miastach (do 100 tys. mieszkańców), a także w gospodarstwach osób samotnych i rodzinach wielodzietnych (patrz tabela 12).

¹⁹ *Efektywność wykorzystywania energii w latach 1998-2008*, GUS, Warszawa 2010 s. 25.

²⁰ Wynika ona z badań ankietowych wykonanych przez GUS w 1993 r. i w 2002 r., a została zawarta w opracowaniu *Efektywność wykorzystywania energii w latach 1997-2007*, Warszawa 2008, s.24 i n.

Tabela 12. Odsetek gospodarstw domowych deklarujących brak możliwości realizacji potrzeby związanej z ogrzaniem mieszkania odpowiednio do potrzeb w Polsce w 2006 roku.

Grupy społeczno-ekonomiczne:		Klasa miejscowości:		Liczba os. w rodzinie:	
pracowników	24,1	Miasta razem	28,4	1-osobowe	40,3
rolników	18,7	o liczbie mieszkańców w tys.:		2-osobowe	28,8
pracujący na własny rachunek	17,2	500 i więcej	21,2	3-osobowe	25
emerytów	33,6	500-200	27,9	4-osobowe	24,4
rencistów	47,7	200-100	29,8	5-osobowe	28,4
utrzymujących się z innych niezarobkowych źródeł	48,5	100-20	30	6- i więcej osobowe	32,5
		20 i mniej	33,4		
		Wieś	34,1		
Ogółem					30,3

Źródło: *Dochody i warunki życia ludności Polski*, GUS, Warszawa 2009.

W tabeli 13 zaprezentowano wyniki Europejskiego Badania Warunków Życia Ludności w zakresie trudności z ogrzaniem mieszkania odpowiednio do potrzeb – przedstawiono Polskę na tle wybranych krajów i grup krajów unijnych.

Tabela 13. Odsetek gospodarstw domowych deklarujących brak możliwości realizacji potrzeby związanej z ogrzaniem mieszkania odpowiednio do potrzeb – Polska na tle UE.

Typ gospodarstwa domowego	Jednostka podziału	2008		2007		2006		2005	
		Poniżej 60% mediany dochodów ekwiwalentnych	Ogółem	Poniżej 60% mediany dochodów ekwiwalentnych	Ogółem	Poniżej 60% mediany dochodów ekwiwalentnych	Ogółem	Poniżej 60% mediany dochodów ekwiwalentnych	Ogółem
Ogółem	EU 27	19,3	9,5	22,4	10,7	22,0	10,8	22,1	10,4
	EU 15	16,6	7,2	17,1	7,3	17,6	7,7	17,7	7,6
	Nowe państwa członkowskie	28,8	14,9	32,9	16,5	37,6	21,1	42,4	25,0
	Polska	34,4	20,1	39,3	22,7	46,1	28,4	51,2	33,6
1 dorosły powyżej 65 roku życia	EU 27	18,4	12,2	21,2	13,9	18,7	13,4	17,3	13,0
	EU 15	15,3	9,1	16,3	9,8	15,5	9,6	15,7	9,6
	Nowe państwa członkowskie	34,2	25,2	38,2	26,3	38,2	32,0	36,8	34,2
	Polska	53,3	34,0	63,0	34,3	64,6	43,3	60,5	47,2
Samotny rodzic	EU 27	24,3	16,4	22,9	15,2	21,5	14,8	23,8	14,5
	EU 15	22,7	15,0	19,8	12,8	18,9	12,8	20,1	12,1
	Nowe państwa członkowskie	34,8	23,5	35,5	24,0	35,8	27,3	46,3	32,6
	Polska	57,2	35,6	55,1	35,4	54,8	38,6	63,3	45,7
2 dorosłych, przynajmniej 1 w wieku powyżej 65 lat	EU 27	15,3	8,1	17,3	9,4	16,7	9,3	17,3	9,2
	EU 15	13,5	6,1	14,0	6,4	15,0	6,6	15,7	6,8
	Nowe państwa członkowskie	33,4	16,1	37,9	17,0	32,6	21,8	47,9	27,1
	Polska	45,8	22,7	51,9	24,1	45,5	29,4	65,6	37,9

Typ gospodarstwa domowego	Jednostka podziału	2008		2007		2006		2005	
		Poniżej 60% mediany dochodów ekwiwalentnych	Ogółem	Poniżej 60% mediany dochodów ekwiwalentnych	Ogółem	Poniżej 60% mediany dochodów ekwiwalentnych	Ogółem	Poniżej 60% mediany dochodów ekwiwalentnych	Ogółem
Gospodarstwo bez dzieci	EU 27	18,2	9,2	20,7	10,6	20,5	10,5	20,1	10,3
	EU 15	15,5	7,1	16,4	7,5	17,0	7,6	17,0	7,8
	Nowe państwa członkowskie	35,8	16,8	39,5	18,0	41,5	22,5	45,3	26,2
	Polska	48,9	23,6	51,0	25,4	54,5	31,3	57,9	36,4
Gospodarstwo z dziećmi	EU 27	20,2	9,8	23,7	10,9	23,3	11,1	23,6	10,6
	EU 15	17,7	7,3	17,7	7,1	18,2	7,8	18,5	7,5
	Nowe państwa członkowskie	25,4	13,5	30,2	15,5	36,1	20,1	41,3	24,1
	Polska	28,8	17,8	35,5	20,9	43,5	26,7	49,2	32,0

Nowe państwa członkowskie (CZ, EE, CY, LV, LT, HU, MT, PL, SI, SK) - dotyczą grupy krajów, które w 2004 roku razem z Polską dołączyły do krajów UE.

Źródło: opracowanie własne na podstawie bazy danych Eurostatu, data dostępu: 13.11.2010 r.

Z tabeli 13 wynika, że odsetek gospodarstw deklarujących brak możliwości ogrzania domu odpowiednio do potrzeb jest w Polsce bardzo wysoki. Wyższe są tylko odsetki w pięciu państwach: w Portugalii – 35%, Bułgarii – 34%, na Cyprze – 28,5%, w Rumuni – 25% i na Litwie – 22% (dane dotyczą 2008 roku). Najniższe wartości zaobserwowano w Luksemburgu – 0,9%, Estonii – 1,1%, Szwecji – 1,5%, Danii – 1,7%, Holandii – 1,8% i Finlandii – 1,9%.

Ponieważ obywatele nie stać na ogrzanie miejsca zamieszkania, wybierają najtańsze, ale też najmniej efektywne źródła energii. Problem ten dotyczy zwłaszcza obszarów wiejskich, gdzie na osobę przypada większa powierzchnia mieszkaniowa niż w miastach, a to oznacza większą powierzchnię do ogrzania. Związane jest to z istnieniem w latach siedemdziesiątych bardzo dogodnych warunków kredytowania rozbudowy pomieszczeń mieszkalnych w wiejskich gospodarstwach. Finansowanie budowy nie było w tamtym okresie żadnym problemem, raczej większym problemem była dostępność materiałów budowlanych. Obecnie, kiedy doszło do urealnienia kosztów eksploatacji domów, a zwłaszcza cen energii, rodziny zmuszone są wyłączać z użytku duże fragmenty mieszkań, ponieważ nie stać ich na ogrzewanie. Poza tym domy na wsi są często gorzej zaizolowane co skutkuje zwiększonym zapotrzebowaniem na energię – zwłaszcza na cele grzewcze. Dlatego właśnie społeczności te potrzebują pomocy i wsparcia, w szczególności w kwestii wyboru źródeł energii. Wsparcia również na poziomie legislacyjnym, które ułatwi korzystanie z efektywnych źródeł energii. Ludzie

mieszkający poza dużymi aglomeracjami często są pozbawieni dostępu do sieci gazowej. Często też dostawy energii elektrycznej bywają zawodne i nieefektywne. Dlatego też osoby takie są zmuszone do korzystania z tradycyjnych, technologicznie przestarzałych rozwiązań energetycznych takich jak paliwa stałe i ciekłe w tym węgiel czy olej opałowy.

Osoby deklarujące trudności z ogrzaniem mieszkania odpowiednio do potrzeb zaliczane są przez Komisję Europejską do zasobu **ubóstwa energetycznego**²¹.

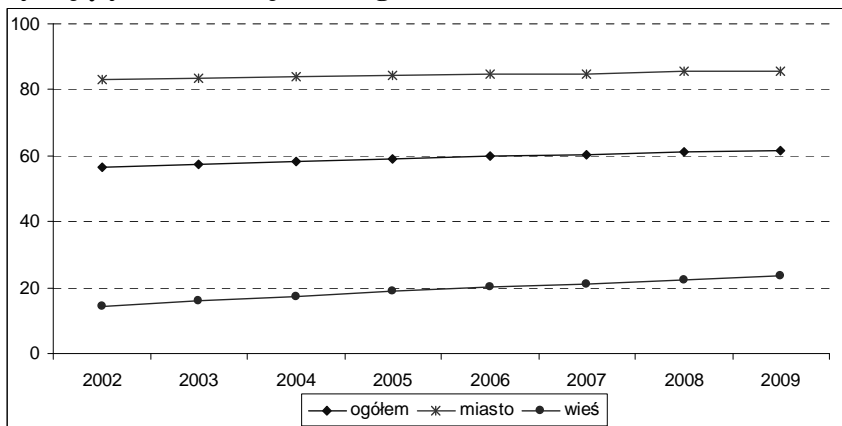
2.5. INFRASTRUKTURA TECHNICZNA I WYPOSAŻENIE MIESZKAŃ

Kolejnym, ważnym zagadnieniem związanym z rozwojem obszarów wiejskich jest dostęp do infrastruktury technicznej i wyposażenie mieszkań w podstawowe instalacje takie jak: kanalizacja, centralne ogrzewanie, ustęp splukiwany, itp. Słabo rozwinięta infrastruktura techniczna na wsi stanowi jedną z najpoważniejszych barier wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich. Nieodpowiedni stopień rozwoju infrastruktury technicznej wpływa niekorzystnie na warunki życia na wsi i obniża atrakcyjność tych terenów dla potencjalnych inwestorów. Jednym z problemów na obszarach wiejskich jest różnica pomiędzy zaopatrzeniem w wodę z wodociągów sieciowych a kontrolowanym usuwaniem ścieków. W 2008 roku prawie 95% (w miastach 99,4%) mieszkań gospodarstw domowych na wsi było wyposażonych w kran z zimną wodą, a zaledwie ¼ gospodarstw domowych na wsi korzystała z kanalizacji.

Na rys. 9 przedstawiono różnice w rozwoju infrastruktury kanalizacyjnej pomiędzy miastem a wsią, które mimo większej poprawy na terenach wiejskich w latach 2002-2009, są ogromne i nie zmniejszają się tak szybko jak powinny.

²¹ Problem ten po raz pierwszy zdefiniowano w Zjednoczonym Królestwie Wielkiej Brytanii i Irlandii Płn. (UK), które ma na rynku europejskim największe doświadczenia w walce z ubóstwem energetycznym. Opracowano tam definicję „ubóstwa energetycznego” (ang. *fuel poverty*). *W sytuacji ubóstwa energetycznego znajduje się gospodarstwo domowe, które na utrzymanie dostatecznego poziomu ogrzewania musi przeznaczyć więcej niż 10% swojego dochodu.* Podstawową przyczyną tego stanu rzeczy jest niska efektywność energetyczna domów oraz nieekonomiczny system grzewczy w domach, zwłaszcza w starszym budownictwie. Zjawisko ubóstwa energetycznego ma charakter interdyscyplinarny – należy zarówno do sfery związanej z polityką społeczną, ekonomiczną oraz z rozwojem zrównoważonym – w szczególności ze zrównoważonym budownictwem oraz zrównoważoną energetyką. Unia Europejska kładzie silny nacisk na zwalczanie ubóstwa energetycznego, jednocześnie zauważa, że państwa członkowskie powinny rozpoznać sytuację odnośnie ubóstwa energetycznego w kraju i dostosować definicję do własnych warunków.

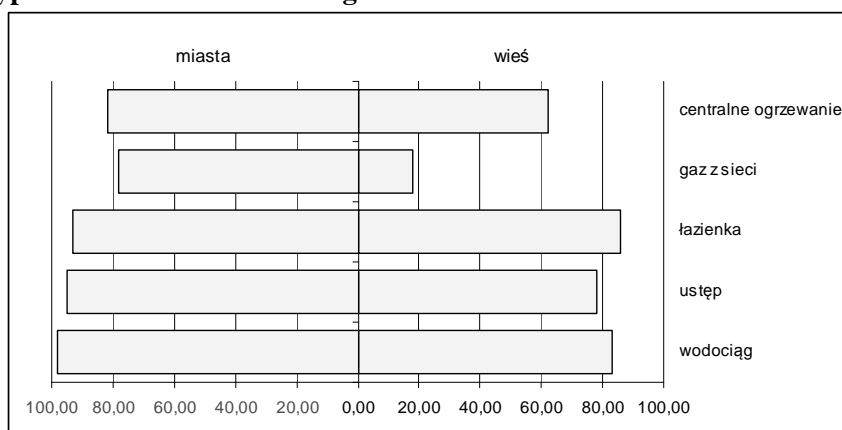
Rys. 9. Korzystający z kanalizacji w % ogółu ludności

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Banku Danych Regionalnych*, GUS, data dostępu: 13.11.2010.

Następne analizowane zagadnienie dotyczy dostępu do sieci gazowej. Jest to o tyle istotne, że ogrzewanie domu, czy mieszkania gazem z sieci jest dużo tańsze niż gazem płynnym lub olejem opałowym, a najdroższym źródłem ciepła jest energia elektryczna. 56% Polaków ma dostęp do sieci gazowej. Systematycznie zwiększa się dostępność ludności wiejskiej do gazu, lecz wyłącznie dzięki dystrybucji gazu w butlach – w gaz wyposażonych jest 95% mieszkań w miastach i 94% mieszkań na obszarach wiejskich, ale tylko 1/5 z nich ma gaz z sieci (w miastach 76%). Na rys. 10 przedstawiono strukturę wyposażenia mieszkań na wsiach i terenach miast w niektóre instalacje i urządzenia.

Rys. 10. Wyposażenie mieszkań w % ogółu mieszkań w 2009 roku.

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Banku Danych Regionalnych*, GUS, data dostępu: 13.11.2010.

Dostęp do centralnego ogrzewania ma 73% mieszkańców wsi, z czego tylko 3,6% – do centralnego ogrzewania z sieci, które uważane jest za jedno z tańszych źródeł ogrzewania. I choć wydaje się, że w takiej sytuacji najlepszym rozwiązaniem byłoby

korzystanie z odnawialnych źródeł energii, to w rzeczywistości dostęp do zróżnicowanej oferty energetycznej jest fikcją i ogranicza się do korzystania ze źródeł wysokowęglowych²². Oznacza to, że po pierwsze emisja dwutlenku węgla na terenach wiejskich mogłaby być niższa niż w chwili obecnej. Społeczności wiejskie są zmuszone do wyboru takich źródeł energii, jak węgiel czy olej opałowy, które zanieczyszczają środowisko. Po drugie rozwiązania, które gwarantują efektywność energetyczną w domach mieszkalnych, są kosztowne, a ich dostęp ograniczony. A przecież to właśnie najnowsze technologie – efektywne energetycznie, mogłyby rozwiązać problem energetycznego ubóstwa polskiej wsi i małych miasteczek. Obecnie najczęściej wykorzystywanym narzędziem są kredyty na kolektory słoneczne z 45% dopłatą²³.

Z danych GUS wynika, że sytuacja w zakresie infrastruktury technicznej i wyposażenia mieszkań od 2002 roku stopniowo się poprawia, ale nadal widać olbrzymi dystans w stosunku do ludności zamieszkującej miasta, gdzie z kanalizacji korzysta blisko 90% mieszkańców, a tylko ¼ ludności nie ma dostępu do gazu z sieci. W 2008 r. w łazienki na wsiach wyposażonych było 86,1% mieszkańców (w 2000 r.: 68%), a w miastach – 96% mieszkańców, natomiast ustęp spłukiwany bieżącą wodą posiada 87,9% wiejskich gospodarstw domowych (w 2000 r. 64%). W 2008 r. na obszarach wiejskich aż 15% mieszkań nie było wyposażonych w bieżącą ciepłą wodę, a ponad 5% nie miała nawet kranów z zimną bieżącą wodą. Zaledwie 10% gospodarstw rolniczych (w 2000 roku – 1,3%) dysponowało zmywarkami, 6,3% (w 2000 r.: 1,4%) kamerą wideo, a 54% komputerem osobistym – tu nastąpiła znaczna poprawa w stosunku do roku 2000 (w 2000 r.: 5,5%)²⁴.

3. Podsumowanie

Do najważniejszych problemów społeczno-gospodarczych polskiej wsi i rolnictwa należą: niski poziom dochodów, ubóstwo społeczeństw wiejskich oraz związany z tym gorszy niż w mieście poziom wykształcenia, a także jawne oraz ukryte bezrobocie i brak pozarolniczych miejsc pracy na obszarach wiejskich.

Tereny wiejskie stanowią większą część obszaru Polski i są zamieszkiwane przez prawie połowę Polaków. Społeczności wiejskie są coraz bardziej zróżnicowane.

²² <http://www.forumfree.pl/energia-na-obszarach-wiejskich/energia-na-obszarach-wiejskich-2>, data dostępu: 12.11.2010r.

²³ 17 czerwca 2010 r. NFOŚiGW podpisał z 6 bankami umowy na program dopłat do kredytów bankowych na zakup i montaż kolektorów słonecznych.

²⁴ Na podstawie *Dochodów i warunków życia gospodarstw domowych oraz Budżetów gospodarstw domowych*, GUS, Warszawa 2009.

W samym rolnictwie w Polsce pracuje około 2 mln osób. Pozostali mieszkańcy wsi to osoby pracujące w szkolnictwie, służbie zdrowia, usługach lub prowadzące własną działalność gospodarczą. W 2009 r. najliczniejszą grupę mieszkańców wsi pracujących poza rolnictwem stanowiły osoby zatrudnione w następujących sekcjach PKD: „przetwórstwo przemysłowe” – 29,2%, „handel i naprawy” – 16,5%, „budownictwo” – 13,8% (w miastach 19,4%, 16,9% i 7,9%). W rolnictwie znajduje zatrudnienie 13,3% ludności – ten wysoki odsetek jest niepokojący, zwłaszcza dlatego, że wkład rolnictwa w polską gospodarkę jest nieproporcjonalny do nakładów – efekty pracy 13,3% Polaków przynoszą jedynie około 3,2% PKB. Dodatkowo sektor ten maleje wolniej niż u naszych sąsiadów – w Polsce w okresie 2000-2009 zatrudnienie w rolnictwie skurczyło się o 11%, a w Estonii spadło o ponad połowę (-55%), w Bułgarii o 48,1%, a na Słowacji o 42,5%. Przy tak dużej liczbie osób szukających źródeł utrzymania w rolnictwie poziom dochodów wielu polskich rolników jest niski, a szybszą modernizację rolnictwa w Polsce uniemożliwia duże rozdrobnienie gospodarstw i przywileje płynące z posiadania ziemi. Powierzchnia prawie połowy gospodarstw to mniej niż 2 ha. Gospodarstw dużych, o powierzchni powyżej 30 ha w 2007 roku było tylko 2,4%. Małe gospodarstwa pomimo niewielkiej dochodowości gwarantują ubezpieczenie (KRUS). W 2009 roku z rolniczej polisy korzystało łącznie 1,57 mln osób²⁵. Należy również dodać, że dla rolników z arealem do 50 ha wysokość miesięcznej składki jest jednolita, bez względu na wielkość gospodarstwa – w IV kwartale 2010 było to 101 PLN miesięcznie²⁶.

Kolejnym problemem polskiej wsi jest, ściśle związany z sytuacją w rolnictwie, skala jawnego i ukrytego bezrobocia. Wielkość bezrobocia ukrytego na wsi w formie czasu traconego w bezczynności jest, według A. Rosnera, wielkością wymagającą bardzo ostrożnej interpretacji²⁷. Na obszarach wiejskich mieszka blisko 40% Polaków, ale aż 46% zarejestrowanych bezrobotnych, czyli mniej więcej 750 tys. osób bezrobotnych. Ludzie zbędni dla gospodarstw rolnych to tworzący tzw. bezrobocie ukryte, szacowane na ok. 827 tys. osób²⁸. Ponadto jest jeszcze szczególny przypadek bezrobocia ludzi, którzy stracili pracę w wyniku restrukturyzacji dawnych PGR-ów.

²⁵Dane KRUS <http://www.krus.gov.pl/krus/krus-w-liczbach/zestawienie-liczby-swiadczeniobiorcow-krus-i-osob-objetych-ubezpieczeniem-spoecznym-rolnikow-w-latach-1991-2006/> data dostępu: 16.11.2010r.

²⁶ Dane KRUS z witryny internetowej: <http://www.krus.gov.pl/krus/krus-w-liczbach/wymiar-kwartalnych-skladek-na-ubezpieczenie-spoeczne-rolnikow/>, data dostępu 16.11.2010r.

²⁷J. Soboń, E. Zalewska, B. Mendelewska *Polityka rolna UE*, w: ZN nr 456, Prace KPSGiESR nr 6 „Identyfikacja regionalnych i lokalnych uwarunkowań zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich”, Szczecin 2007, s. 588.

²⁸ ibidem, s. 589.

Kolejny problem polskiej wsi to **ubóstwo** jej mieszkańców. Wynika to między innymi z faktu, że tylko niewielka część bezrobotnych posiada prawo do zasiłku z tytułu bezrobocia. Według danych urzędów pracy z końca września 2009 r. uprawnienia takie posiadało 19,6% bezrobotnych na wsi i 21,6% w miastach. Ponadto zbyt wiele jest gospodarstw bardzo małych, bez perspektyw rozwojowych. Są to na ogół gospodarstwa stanowiące element tzw. „równowagi w ubóstwie”, a więc takiego stanu, w którym samozaopatrzenie z własnego gospodarstwa, niewielkie dochody pieniężne z niego płynące (zwiększone płatnościami bezpośrednimi), socjalne dochody transferowe i niekiedy dochody z pracy zarobkowej poza rolnictwem zapewniają wprawdzie egzystencję rodzinom rolniczym, ale na bardzo niskim poziomie²⁹.

Dochody rozporządzalne mieszkańców wsi stanowią ok. 70% dochodów w miastach. To właśnie mieszkańcy wsi częściej deklarują brak możliwości pokrycia z własnych środków nieoczekiwanego wydatku w wysokości 600 zł – prawie 58% gospodarstw domowych z terenów wiejskich nie mogłoby sprostać takiemu wyzwaniu i 42% gospodarstw z dużych miast (pow. 500 tys. mieszkańców). O wiele częściej również mieszkańcy obszarów wiejskich oceniając swoją sytuację materialną twierdzą, że z trudnością lub z wielką trudnością „wiążą koniec z końcem”, a jako główny powód rezygnacji z wizyt lekarskich podają: „nie było mnie na to stać” (mieszkańcy miast: „zbyt długa kolejka oczekujących”).

Duża liczba rodzin wiejskich nie ma dostępu do sieci gazowej lub ciepłowniczej i stąd jest zdana na alternatywne źródła energii. Jednak wybierać muszą pomiędzy tanimi, tradycyjnymi źródłami energii (węgiel, drewno lub olej opałowy), które dodatkowo zanieczyszczają środowisko (choć drewno w mniejszym stopniu), a odnawialnymi technologiami energetycznymi, które bez wsparcia rządu są zbyt kosztowne. Przez to poziom emisji CO₂ na terenach wiejskich jest często wyższy niż w miastach. Powodów jest kilka: pokonywanie samochodem znaczenie większych odległości, rolnicza emisja gazów cieplarnianych, a także korzystanie z tradycyjnych źródeł energii (węgiel, koksu, oleju opałowego). Polska nie zdoła wypełnić swoich zobowiązań klimatycznych wobec Unii Europejskiej bez udziału i zaangażowania społeczności wiejskich. Ludność ta nie tylko musi zrozumieć, z czym wiąże się wybieranie właściwych źródeł energii, ale też musi chcieć uczestniczyć w projektach promujących oszczędzanie energii oraz

²⁹ *Polska wieś...*, op. cit. s. 176.

stosowanie odnawialnych źródeł energii. To jest właśnie sposób na walkę z ubóstwem energetycznym.

Literatura:

Biuletyn KSOW, nr 02/2010;.

Budżety gospodarstw domowych w 2008 r., GUS, Warszawa 2009;

Dochody i warunki życia ludności polski (raport z badania EU-SILC 2007 i 2008), GUS, Warszawa 2009;

Efektywność wykorzystywania energii w latach 1997-2007, GUS, Warszawa 2008;

Efektywność wykorzystywania energii w latach 1998-2008, GUS, Warszawa 2010;

Polska wieś 2010. Raport o stanie wsi, pod red. J. Wilkina i I. Nurzyńskiej, Wyd. Nauk. SCHOLAR, Warszawa 2010;

Polska w liczbach 2009, GUS, Warszawa 2009;

Pracujący w gospodarce narodowej w 2008 r., GUS, Warszawa, 2009;

Rocznik Statystyczny Rolnictwa, GUS, Warszawa 2009;

Soboń J., Zalewska E., Mendelewska B. *Polityka rolna UE*, w: ZN nr 456, Prace KPSGiESR nr 6 „Identyfikacja regionalnych i lokalnych uwarunkowań zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich”, Szczecin 2007;

Strategia Rozwoju Kraju 2007-2015, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2009;

Strategia rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa na lata 2007-2013 (z elementami prognozy do roku 2020), Dokument opracowany w Ministerstwie rolnictwa i rozwoju wsi, przyjęty przez Radę Ministrów w dniu 29 czerwca 2005 r., Warszawa 2005;

Środki trwałe w gospodarce narodowej w 2008 r., GUS, Warszawa 2009;

Zasięg ubóstwa w Polsce w 2009 roku, GUS, Warszawa 2010.

Inne źródła:

http://polityka-polska.pl/polityka/pisz.php?a=193,problemy_spoeczne__bieda_w_polsce.html, data dostępu: 12.11.2010 r.

http://lbc_1917_3.w.interia.pl/493florek2.htm, data dostępu: 12.11.2010r.

<http://www.forumfree.pl/energia-na-obszarach-wiejskich/energia-na-obszarach-wiejskich-2>, data dostępu: 12.11.2010r.

<http://www.krus.gov.pl/krus/krus-w-liczbach/zestawienie-liczby-swadczeniobiorcow-krus-i-osob-objetych-ubezpieczeniem-spoeczny-rolnikow-w-latach-1991-2006/> data dostępu: 16.11.2010r.

<http://www.krus.gov.pl/krus/krus-w-liczbach/wymiar-kwartalnych-skladek-na-ubezpieczenie-spoeczne-rolnikow/>, data dostępu 16.11.2010r.

<http://www.forumfree.pl/energia-na-obszarach-wiejskich/energia-na-obszarach-wiejskich-2>, data: dostępu: 20.11.2010r.

SELECTED SOCIO-ECONOMIC PROBLEMS IN RURAL AREAS

Summary: Rural areas in Poland are a space that cumulates numerous problems concerning development, that are most likely harder to resolve than they are in urban areas. : In the paper the author presents selected socio-economic issues in rural areas. The author focused on unemployment and poverty (also fuel poverty) problems.

Keywords: rural areas, poverty, fuel poverty, unemployment.